

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

72

---

19. ÉVF.

1987. SZEPTEMBER

HUNG. KÖZL.	19. ÉVF.	3.(72.) SZ.	129-254.L.	NOVI SAD ÚJVIDÉK	1987. SZEPTEMBER
----------------	----------	-------------	------------	---------------------	---------------------

ETO: 39+809.451.1+894.511+930.85

YU ISSN 0350-2430

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete Tmsz folyóirata

19. ÉVF.

1987. SZEPTEMBER

3.

HUNG KÖZL.	19. ÉVF.	3.(72.) SZ.	129-254.L.	NOVISAD UJVIDÉK	1987. SZEPTEMBER
---------------	----------	-------------	------------	--------------------	---------------------

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK /
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA / PAPERS
OF HUNGARIAN STUDIES / HUNGARO-
LOGISCHE MITTEILUNGEN

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai
Kutatások Intézete Tmasz folyóirata

Kiadja a Magyar Nyelv, Irodalom és Hunga-
rológiai Kutatások Intézete a Tartományi Tu-
dományügyi Önigazgatási Érdekközösség tá-
mogatásával

Szerkeszti a szerkesztő bizottság

Felelős szerkesztő: Pató Imre

Kiadótanács: Štefan Barbarič (Ljubljana), Bori
Imre (Újvidék), Lazar Ćurčić (Újvidék), Mirja-
na Fulanović-Šošić (Szarajevó), Paszkal Gi-
levszki (Szkopje), Božidar Kovaček (Újvidék),
Ivan Meden (Zágráb), Molnár Csikós László
(Újvidék), Szeli István (Újvidék), Ivanka Udo-
vički (Belgrád) és Utasi Csaba (Újvidék)

Szerkesztőség: Hungarológiai Közlemények,
21000 Novi Sad, Stevan Musić u. sz. n.

Megjelenik évente négyszer.

Készült az újvidéki Forum nyomdájában.

19.7.52
MNB. U.

TARTALOM
TANULMÁNYOK

Danyi Magdolna: Paul Celan (metaforikus) főnévi szóösszetételeinek értelmezéséhez (második rész)	129
Molnár Csikós László: A mondatok egymás mellé rendelésének kérdései	185
Rajslí Iлона: A Müncheni Kódex egy részletének elemzése	209

KÖZLEMÉNYEK

Szilágyi Károly: Ivan Cankar: A szegénysoron – Pável Ágoston fordításának egybevetése az eredetivel	240
--	-----

SADRŽAJ**STUDIJE**

Danyi Magdolna: Prilozi proučavanju metaforških imenskih složenica Pola Selana (2. deo)	129
Molnár Csikós László: Pitanja paratakse u mađjarskom jeziku	185
Rajslí Ilona: Analiza jednog dela Minhenskog kodeksa	209

SAOPŠTENJA

Szilágyi Károly: Ivan Cankar: Na klancu – Uporedjivanje prevoda Avgusta Pavela sa originalom	240
---	-----

CONTENTS**STUDIES**

Danyi Magdolna: The interpretation of Paul Celan's (metaphorical) nominal compounds (part two)	129
Molnár Csikós László: Problems of parataxis in Hungarian	185
Rajslí Iлона: The Analysis a section of the Munich code	209

SHORTER PAPERS

Szilágyi Károly: Ivan Cankar: Na klancu – The Collation of Avgustin Pavel's translation with the text of the original	240
--	-----

INHALT**STUDIEN**

Danyi Magdolna: Zur Deutung von metaphorischen Nominalfügungen bei Paul Celan	129
Molnár Csikós László: Probleme der Beiordnung von Sätzen	185
Rajslí Ilona: Analyse eines Details aus der Münchener Kodex	209

BERICHTE

Szilágyi Károly: Ivan Cankar: Na klancu – Vergleich der Übersetzung vom Avgust Pavel mit dem Original	240
--	-----

TANULMÁNYOK

PAUL CELAN (METAFORIKUS) FŐNÉVI SZÓÖSSZETÉTELEINEK ÉRTELMEZÉSÉHEZ

(második rész)

DANYI MAGDOLNA

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék
Közlésre elfogadva: 1986. nov. 26.

II.4. SZÓ SZERINTI ÉRTELMBEN NEM ÉRTELMEZHETŐ METAFORIKUS SZÓÖSSZETÉTEL „MAGÁT FELOLDÓ” HELYZETBEN

II.4.0. Metaforikus szóösszetételnek „magát feloldó helyzetben” azokat a szóösszetételeket neveztem, amelyekben az összetevő tagok korrelatív kapcsolatra hozhatók egymással, mert az összetevő tagok alapjelentésében vagy konnotációs rendszerében kimutatható legalább egy olyan szemantikai jegy vagy tulajdonság, melyek között kapcsolat létesíthető. E szóösszetételek összetevő tagjai többször megtartják alapjelentésüket, vagy pedig az egyik összetevő tag (leginkább a meghatározó szó), ritkábban mindkét összetevő tag konnotációs rendszerében lehet megtalálni azt az értelmet, mely a kapcsolatban kifejeződésre jutott sajátos tényállás jelölőjévé teszi őket.

A „sajátos tényállás” kifejezés alatt azt értem, hogy a valóságnak, ill. a világra vonatkozó tapasztalatnak ellent nem mondóan, ám ilyen nézőpontból meg nem fogalmazott, nem láttatott tényállásról van szó, mely ilyképpen interszubjektíve nehezen ellenőrizhető.

„Magát feloldó helyzetnek” azért neveztem azt a nyelvi-szemantikai folyamatot, amely az e szóösszetételeket alkotó összetevő tagok kapcsolata által létrejön, mert az e nyelvi-szemantikai folyamatban kifejeződésre jutott sajátos tényállás a szóösszetétel szöveggörnyezetétől függetlenül is értelmezhető. A szöveggörnyezettől függetlenül eljuthatunk az összetevő tagok jelöltje olyan tulajdonságainak a kimutatásához, amely a kapcsolatot lehetségesnek mutatja.

Szöveggörnyezetükben e szóösszetételek szintagmatikusan önálló nyelvi egységet képeznek, s a rájuk vonatkozó predikációk a szóösszetételekben aktualizálódott sajátos tényállást értelmezik. Jelentéskonkréteztizációhoz tehát szöveggörnyezetükben jutnak.

II.4.1. a SZÓÖSSZETÉTELEK, AMELYEKBE MINDKÉT ÖSSZETEVŐ TAG MEGŐRZI ALAPJELENTÉSÉT, AZONBAN A KÉT ÖSSZETEVŐ TAG KAPCSOLATA AZ ELSŐ ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJÉNEK EGY

SPECIÁLIS, A VALÓSÁGBAN ILYEN MÓDON NEM ÉRZÉKELT MEGJELENÉSI FORMÁJÁT FEJEZI KI: AUGENABDRUCK (szemlenyomat), AUGENSCHWÄRME (szemrajok), STERNGEDRÄNGE (csillagsokaság), STERNHAUFEN-BLAU (csillaghalom-kék), WORTHAUFEN (szóhalom), WORTSCHWARM (szóraj), WORTSPUR (szónyom).

Az AUGENABDRUCK szóösszetétel a *Schneepart* kötet *Wir übertieften* (*Mi túlmélyültünk*) kezdetű versében fordul elő. A vers rövidsége megengedi, hogy egészében ideírjam:

Wir übertieften, gemeinsam
in der Gefrorenis.
Jedes Hängetal karrt eine Wimper
an den Augenabdruck
und seinen Steinkern
heran.

Mi túlmélyültünk, elmagányosodva
a jégmezőben.
Mindegyik függővölgy egy szempillát szállít
a szemlenyomatra
s annak
kőmagjára.

Az AUGENABDRUCK szóösszetétel jelentése „valaminek a felületén a hozzányomott szem rajzolatát mutató kép” ill. „a szemnek puha anyagba nyomódott negatív formája”. Egyetlen olyan valóság-helyzet ismert, amelyre a szóösszetétel e jelentése vonatkozhat: a halotti maszk arclenyomatában a szem képét nevezhetnénk „szemlenyomatként”. A szóösszetételnek a szövegkörnyezetben kijutott jelentése azonban nem fedi ezt a tényállást. A költői képben érvényesülő s az AUGENABDRUCK szóösszetétel jelentésstruktúráját módosító nyelvi-szemantikai folyamat szemléletesen példázza a purifikáció költői-nyelvi jelenségét. A költői kép „egy szempillát szállít” közlésében megőrződik az AUGEN kifejezés testrészt jelölő értelme, teljességgel nyitottak maradnak azonban a kifejezés jelöltjének viszonylatai; a *szemlenyomatra* ugyanis a „függővölgyek”, azaz a folyó mellékvölgyei „szállítanak egy-egy szempillát”. Nem feledkezhetünk meg közben arról sem, hogy mindez az örök jég borította vidéken történik, ahol a „túlmélyültek” (a hóban, jégben túl mélyre süllyedtek – s ugyanakkor átvitt értelemben is érthetően) „elmagányosodva” léteznek. A költői kép egy lehetséges olvasata szerint az AUGENABDRUCK szóösszetétel arra a változatlanságában bemerevített képre vonatkozhat, amelyet a „túlmélyültek” látnak, tehát magára a jégbe fagyott tájra. Ezt az értelmezést hitelesítheti a STEINKERN metaforikus szóösszetétel is. Anélkül, hogy megkísérelném meghatározni jelentését, logikusnak látszik a feltevése, hogy a „szemlenyomat kőmagja” közlésben a szóösszetétel STEIN összetevő tagját szó szerinti értelemben (is) érthetjük, s egy sziklás völgyoldalra gondolhatunk, amely része a „szemlenyomatként”. Azáltal, hogy a „túlmélyültek” által látott kép „szemlenyomatként” mondódik, az élöre és az élettelenre (a látó és a látvány) utaló tartalmak fonódnak egybe. Az AUGENABDRUCK szóösszetétel az elmagányosodott, az alig élők tudatműködésének tárgyias jelölőjeve lesz.

Celan költői nyelvének egy sajátosságát érhetjük itt tetten: az elvont gondolatiság tárgyias megjelenítését a költői képben, melynek egy-egy eleme, így a költői kép középpontjában álló AUGENABDRUCK szóösszetétel megőrzi az egy körülírható tárgyra utaló értelmét, ám anélkül, hogy a tárgy maga hozzárendelhető lenne. Megnevező funkcióhoz a kifejezés az elvont tartalmak jelölésével jut.

Hasonló nyelvi-szemantikai folyamat érvényesül a *Lichtzwang* kötet *Mit Traumantrieb (Álommeghajrással)* kezdetű versében előforduló AUGENSCHWÄRME szóösszetétel jelentésstruktúrájában is: „Augenschwärme passieren die Enge . . .” (Szemrajok haladnak át a szoroson . . .”).

A vers kompozicionális elrendezettségében e közlés izolált helyzetet foglal el, vagyis nem egy költői kép vagy leírás kiegészítő eleme, hanem egy új, az eddigiek során nem érintett tényállás közlése. A szóösszetétel értelmezéséhez tehát egyedül a közvetlen szöveggörnyezet járul hozzá, a szóösszetételre vonatkozó predikáció („áthaladnak”), mely szerint a SCHWÄRME kifejezés alapjelentésében olvasható: élőlényeknek vagy tárgyakkal nagy csoportja. A szóösszetétel egy lehetséges értelmezésében az AUGEN kifejezés metaforikus jelentéshez jut. A testrészt jelölő „szem” jelentés helyett a „tekintet” (látás, nézés) jelentés mellett döntve a közlés egy koherens tényállást fejez ki: a tekintetek sokasága az, ami áthalad a szoroson – az „áthalad” kifejezést is metaforikusan értve.

E két szóösszetétel kétlépcsős metafora szerkezetével szemben a STERNGEDRÄNGE és a STERNHAUFEN-BLAU szóösszetételek a „magát feloldó helyzet” egy egyszerűbb megjelenési formáját képviselik. Mindkét szóösszetétel jelentése az „együvé tartozó, több vagy sok csillag” parafrázissal írható körül, s szöveggörnyezetük is e jelentésükben erősítik meg őket. Pl. a *Zeitgehöft* kötet *Das Flüsterhaus (A hanggyújtó ház)* kezdetű versének utolsó mondatában megjelenő STERNGEDRÄNGE szóösszetétel: „. . . am Resthimmel, sterbestolz, das / Sterngedränge / nimmt die Hürde.” („. . . a maradékégen, halnibüszkén, a / csillagsokadalom / veszi az akadályt.”). A szóösszetételre vonatkozó metaforikusan kifejtett predikáció („veszi az akadályt”) nem eredményez jelentésmódosulást a szóösszetétel jelöltjét illetően. A STERNGEDRÄNGE, miként a STERNHAUFEN szóösszetétel is, olyan sajátos tényállást fejez ki, amely nem mond ellent a csillagokra vonatkozó emberi tapasztalatnak, függetlenül attól, hogy az egymáshoz közel eső sok csillag látványának a kifejezésére szolgáló szóösszetételek idioszinkretikus szóalkotásoknak bizonyulnak.

A *Die Niemandrose* kötet *Und mit dem Buch aus Tarussa* című versében megjelenő WORTHAUFFEN szóösszetétel parafrázisa az „összefüggés nélkül egymás mellé, egymás fölé írt szavak együttese” lehet. A szóösszetétel közvetlen szöveggörnyezetét jelentő jelzői értelmezők azonban ambivalenssé teszik ezt a jelentést: „Vom harten, winzigen Worthaufen . . .” („A kemény, parányi szóhalomról . . .”). Míg a „parányi” jelző az *trott* szó képére utal, a „kemény” jelző sokkal inkább a szókiejtésre, esetleg magára az adott szó jelentésére vonatkozhat. Ez az ambiguitás azonban nem befolyasolja lényegileg a szóösszetétel jelentésstruktúráját. Akár a nyelvnek meghatározott hangalakú és jelentésű, viszonylag önálló egységeként, akár ennek *trott* alakjaként értjük a

WORT kifejezést, a vele alkotott szóösszetétel egy szokatlan, de a tapasztalatnak ellent nem mondó tényállást rögzít. Lehetséges azonban az is, hogy a szóösszetétel létrehozásához kultúrtörténeti tényező is hozzájárult, ugyanis a *Tóra*³⁸ a szót a „betűk összefüggéstelen összevisszaságának” és „rendezetlen betűkből álló halomnak” mondja. Ez esetben viszont a WORTHAUFFEN szóösszetétel jelentését az „összefüggéstelen betűk sokaságából alkotott szó” parafrázisa adná meg. A két parafrázis lényegi eltérést mutat a szóösszetétel jelentését illetően. Míg az első esetben a „szavak halmozásáról” van szó, a második esetben a „betűk halmozásával alkotott szóról”. Bármelyik értelmezés mellett döntünk is – a szövegkörnyezet mindkettőt lehetségesnek mutatja –, az összetevő tagok szó szerinti értelemben értelmezhetőek maradnak, ám változik az összetevő tagok jelöltje s az összetevő tagok közti kapcsolat jellege.

Az *Atemwende* kötet *Dein vom Wachen stössiger Traum* (A virrasztástól öklelős álmod) kezdetű versében megtalálható WORTSPUR szóösszetétel is értelmezhető a természetes nyelvhasználatra vonatkozó tapasztalattal. Parafrázisa „a (szarvba) bevésett szó nyoma” lehet, s szövegkörnyezetében is így jut jelentéshez: „Mit der zwölfmal schrauben- / förmig in sein / Horn gekerbt / Wortspur.” („A tizenkétszeres csavar- / formájában / szarvába vésett / szónyommal.”)

A *Zeitgehöft* kötet *Ein Ring, zum Bogenspannen* (Egy karika, az íjfelajzáshoz) kezdetű versében előforduló WORTSCHWARM szóösszetételben kifejezett sajátos tényállás sem mond ellent a valóságnak. Szövegkörnyezetében figyelve azonban ismét azzal a jelenséggel találkozunk, amikor a költői képben az elvont fogalmak tárgyként neveződnek meg: „... nachgeschickt einem Wortschwarm, / der wegstürzt hinter die Welt, / mit den Staren...” („... egy szóraj után küldve, / mely a világ mögé lezuhan, / a seregélyekkel...”). A szóösszetétel parafrázisa a „kimondott szavak sokasága vagy csoportja” lehet, s a rávonatkozó predikációban a SCHWARM kifejezés jelöltjének tárgyias, konkrét jellege hangsúlyozódik ki – szemben a WORT kifejezés jelöltjének elvontságával. A „szavak sokaságát vagy/és csoportját” jelentő WORTSCHWARM szóösszetételnek a szövegkörnyezetében történő értelmezésekor – mint annyiszor – itt is a sajátosan celáni, s ugyanakkor a hermetikus költészetre általában jellemző problémával állunk szemben: a megnevezés problémájával, a szubjektivitásában elvonatkoztatott költői gondolkodás „tárgyasításának” a problémájával.

II.4.1.b SZÓÖSSZETÉTELEK, AMELYEKBE MINDKÉT ÖSSZETEVŐ TAG MEGÓRZI ALAPJELENTÉSÉT, AZONBAN A KÉT ÖSSZETEVŐ TAG KAPCSOLATA AZ ELSŐ ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJÉNEK EGY SPECIÁLIS, A VALÓSÁGBAN ILYEN MÓDON NEM ÉRZÉKELT ÁLLAPOTÁT FEJEZI KI: AUGENGLUT (szemparázs), HERZSCHWÜLE (szívfülleltség).

Voltaképpen csak a HERZSCHWÜLE szóösszetétel tekinthető teljes mértékben újonnan alkotottnak, mert a *Fadensonnen* kötet *Entschlackt* (*Salaktalanítva*) kezdetű versében előforduló AUGENGLUT szóösszetétel jelentése megegyezik a GLUTAUGE = *glühendes Auge*; *flammern-des Blick* (parázs szem = izzó szem, csillogó-tekintet) lexikalizált szó.

összetétel jelentésével: „... eine Augenglut lang ...” („... egy szemparázs hosszan ...”). A fordított szörendet azonban mégsem tarthatjuk merőben véletlenszerűnek, azaz teljes mértékben jelentés nélkül valónak. Celan szóhasználatában az ún. ‚halott metaforák’ közé sorolható GLUTAUGE kifejezés újjáalkotására került sor a szórend megváltoztatásával, mellyel a „szemben izzó parázs” jelentés hangsúlyozódik ki, tehát a „parázs” (= csillogó, fényes) melléknév helyett a szó főnévi használatáról van szó (= izzó tüzelőanyag), s ezzel a szemből kisugárzó érzelmi tartalmak metaforikus hordozójává egy konkrét tárgyat jelölő fogalom lesz.

A HERZSCHWÜLE szóösszetétel a *Zeitgehöft* kötet *Die Weinbergmauer* (A szőlőhegyfal) kezdetű versében fordul elő: „... miterklirrt / das Rückenmark, bei / Herzschwüle ...” („... megcsörren vele / a gerincvelő, a / szívfülledtségben ...”).

Mi sem lenne kézenfekvőbb, mint a HERZSCHWÜLE szóösszetételt az „érzelmi fülledtség” jelentésében értelmezni, a szóösszetétel szövegekörnyezete azonban ellentmond ennek, s arra késztet, hogy mindkét összetevő tagot alapjelentésében értsük, azaz a szívnek egy sajátos állapotaként fogjuk fel, esetleg olyan, az emberi szervezetben kialakuló, hőemelkedéshez hasonló állapotként, amelyet a szív működés (zavara?) idéz elő. A szóösszetétel tehát „a szív fülledt” ill. „a szív(működés) fülledtséget idéz elő” szintaktikai szerkezetekkel parafrázálható, s nem azért tekinthető metaforikusnak, mert az összetevő tagok kapcsolatával jelentésátvitelre került volna sor, hanem mert a szóösszetétel egy eleddig nem ismert fogalom megnevezésére képesül. Celan metaforikus szóösszetételeire jó részt vonatkozhat ez a megállapítás.

II.4.1.c SZÓÖSSZETÉTEL, AMELYBEN MINDKÉT ÖSSZETEVŐ TAG MEGŐRZI ALAPJELENTÉSÉT, AZONBAN A KÉT ÖSSZETEVŐ TAG KAPCSOLATA AZ ELSŐ ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJÉNEK EGY SPECIÁLIS, A VALÓSÁGBAN NEM TAPASZTALT ANYAGÁT FEJEZI KI: HERZHAMMERSILBER (szívkalapácsoló).

A szóösszetétel a *Die Niemandrose* kötet *Hinausgekrönt* (Kikoronázva) kezdetű versében fordul elő: „Lauter / graugeschlagenes Herzhammersilber.” („Hamisítatlan / szürkérevert szívkalapácsoló.”).

A HERZHAMMER kifejezés a laikusok által használt anatómiai fogalmat jelöl; a primitív felfogás szerint a *szívkalapács* a szívnek az a része (szerve), amely a szívhangot előidézi. Celan nyilvánvalóan e nyelvhasználatra játszik rá, nemcsak megőrizve a laikus felfogást befolyásoló képben/analógiásan gondolkodást (a valamihez odaütött kalapács hangot ad), hanem egyúttal a tárgyi mivoltában felfogott szervnek az anyagát is megnevezi. A HERZHAMMERSILBER szóösszetétel tehát egy, a *szívhanggal* kapcsolatba hozható, ám a valóságban nem létező fogalmat nevez meg, s mint ilyen épül be a vers nyelvébe.

II.4.1.d SZÓÖSSZETÉTELEK, AMELYÉKBEN MINDKÉT ÖSSZETEVŐ TAG MEGŐRZI ALAPJELENTÉSÉT, ÁM AMELYEKBEN AZ ELSŐ ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJE A MÁSODIK ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJÉNEK EGY SPECIÁLIS, A VALÓSÁGBAN ILYKÉPPEN NEM TAPASZTALT LOKÁLIS POZÍCIÓJÁT VAGY ÉRVÉNYESSEGI TERÉT ADJA MEG: AUGAPFELTIEFE (szemgolyómélység), HIMMELSSTEIN (egkő), WELTSTEIN (világkő).

Az AUGAPFELTIEFE szóösszetétel a *Sprachgitter* kötet *Ein Auge offen* (Egy szem, nyitva) című versében jelenik meg: „Schmerzender Augapfeltiefe: / das Lid / steht nicht im Wege, die Wimper / zählt nicht, was eintritt.” („Fájó szemgolyómélye: / a szemhéj / nem áll útban, a szempilla / nem számolja, mi lép be.”).

A szóösszetétel egy lehetséges parafrázisa „a szemgolyó befelé való kiterjedése” lenne; ebben az értelmezésben az AUGAPFELTIEFE szóösszetétel jelentése a szemgolyó által körülhatárolt, s mélynek minősített térség, amelybe a költői kép által nem konkrétizált tartalmak (érzések, gondolatok, érzékelések) fájdalmat előidézve behatolnak.

Celan gondolkodásmódját s költői képeinek megszerkesztettségét, végső fokon, metaforikus nyelvhasználatát jellemezheti, hogy nem „a szemgolyóban visszatükröződő érzelmi/gondolati mélység előidézte/tartalmazta fájdalomról” beszél, hanem a tárgyi-szervi léteben mikroszkopikusan közelre hozott, fizikai térként felfogott szem(golyó) állapotáról.

A HIMMELSSTEIN szóösszetétel az *Atemwende* kötet *In Prag* (Prágában) című versében fordul elő, s parafrázisa az „égből származó/égből hullott kő” lehet: „... zwei Degen, / an Himmelssteine genäht...” („... két vitéz, / az égkövekre varrva...”).

Ezzel szemben a *Lichtzwang* kötet *Was uns* (Ami bennünket) kezdetű versében megjelenő WELTSTEIN szóösszetételben a meghatározó szó úgy értelmezi helyhatározóként az alapszót, hogy mintegy annak érvényeségi, létezési terét adja meg; parafrázisa a „világban érvényesülő/létező kő” lehet: „... ein Weltstein, sonnenfern, / summt.” („... egy világkő, naptávolban / züg.”).

II.4.2.a SZÓÖSSZETÉTELEK, AMELYEKBE AZ ELSŐ ÖSSZETEVŐ TAG KONNOTÁCIÓS RENDSZERÉNEK VALAMELY ELEME JUT JELENTÉSHEZ, S AZ ALAPJELENTÉSÉT MEGŐRZŐ MÁSODIK ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJÉT METAFORIKUS JELENTÉSŰ JELZŐI VAGY HATÁROZÓI ÉRTELMEZŐKÉNT MODIFIKÁLJA: HERZHÖHE (szívmagasság), HERZSCHALL-FIBEL (szívhang-kiskaté), HERZSCHATTENSEIL (szívárnyékkötél), HERZSCHRITT (szívlépés), HERZVORRAT (szívkészlet), HERZZEIT (szívidő), NACHTGALLE (éjjepe), NACHTFRIES (éjfríz), STEINMUT (kőbátorság), STEINBLICK (kőtekintet), STEINWEIZEN (kőbúza), STEINTAG (kőnap).

Az ehhez a típushoz tartozó, a HERZ kifejezéssel alkotott szóösszetételek közös jellemzője, hogy a meghatározó szóként szereplő HERZ kifejezés a „szerv” alapjelentés helyett jelképes értelemben jut jelölő funkcióhoz. Ezzel egyúttal e metaforikusnak tekintett szóösszetételek értelmezési iránya is adott. Ám különböznek egymástól e szóösszetételek nemcsak a HERZ kifejezésnek a szövegkörnyezetben kijutó konkrét jelképes értelme alapján, hanem létrejöttük eredetét illetően is. A legtöbb szóösszetételt az elsődleges jelentésében „szervet” jelentő HERZ kifejezéssel alkotja Celan, pl. HERZZEIT, néhány szóösszetétel esetében azonban, így a három tagból álló HERZSCHALL-FIBEL és a HERZSCHATTENSEIL szóösszetétel, anatómiai fogalmakat jelölő kifejezésekkel hoz létre új szóösszetételeket; máskor pedig az anatómiai fogalmat jelölő kifejezés mechanikus redukciója képezi az így eredeti jelenté-

sét vesztett szóösszetételt: a HÉRZSCHRITT szóösszetétel nyilvánvalóan a HERZSCHRITTMACHER kifejezésből származik, miközben a mechanikus redukció során elveszítette a „szívszélhűdést megakadályozó idegcsomó” jelentését.

A HERZHÖHE szóösszetétel a *Fadensonnen* kötet *Die Unze Wahrheit* (*Egy uncia igazság*) kezdetű versében fordul elő: „... das kämpfend in Herz- / höhe gestemmte Gesetz, / Sohn, siegt.” („... a küzdve a szív- / magasságba emelt törvény, / fiú, győz.”).

A szóösszetétel értelmezhető lenne „olyan magasságként, amely a szív magaslati helyének felel meg”. Ez értelmezést elfogadva az összetevő tagok kapcsolatában egy külső helyhatározói reláció jut kifejeződésre: a magasság mérete a szív magaslati helyzetével való összehasonlításban határozódik meg. A HERZ kifejezés szó szerinti értelmezésének ellentmond azonban a szóösszetétel szövegkörnyezete. A rá vonatkozó közlésben a HERZ kifejezés jelképes értelemben jut jelentéshez. E jelképes értelem egyértelmű meghatározása helyett értelmezési alternatívák állnak előttünk. Gondolhatunk a szív központi helyzetére az emberi szervezetben, s az ebből következően neki tulajdonított jelképes értelem egyikére, melyek mindegyike valamiképpen a *középpontra* utal, de gondolhatunk a „valamilyen emberies érzés” figuratív jelentésére is.

A vers egy lehetséges olvasatában a „fiú” kifejezés isten fiára utalhat, s ez esetben a „szívmagasságba emelt törvény” a „krisztusi szeretet törvényének” metaforikus megnevezéseként érthető.

A HERZZEIT szóösszetétel a *Sprachgitter* kötet *Köln, am Hof* (*Köln, Hof tér*) című versének első szava, amely a mondatban kifejezett tényállást időhatározóként értelmezi: „Herzzeit, es stehn / die Geträumten für / die Mitternachtsziffer;” („Szívidő, / a megálmodottak / éjféltre állnak.” Lator László ford.).

A szóösszetétel nem konkretizált jelentésének parafrázisa: „az az idő, amikor a szív valamilyen vonatkozásban kifejezésre jut”. Korábban azt írtam, a HERZ kifejezés ezekben a szóösszetételekben mindig figuratív jelentéssel, a „valamilyen emberies érzést” jelölő értelemmel használatos. Anélkül, hogy ennek ellent akarnék mondani, szükségesnek mutatkozik itt egy korrekció. A HERZ kifejezés pusztá behelyettesítése a „valamilyen emberies érzés” tartalommal olyan banalitáshoz vezethet, melyet a költői nyelv, az adott költői kép kivét magából. A *szív* összetett jelkép, nemcsak Celan költészetében, hanem kultúránk egészében gondolkodva is. Amikor tehát figuratív jelentésében fogjuk fel a HERZ kifejezést, óvakodnunk kell attól, hogy egyszerűen „lefordítsuk”. Bizonyos, hogy a HERZZEIT szóösszetétel jelentése legközelebb az „érzelem ideje”, a „szeretet ideje” jelentéshez áll, de bizonyos az is, s ezt a metaforikus szóösszetételek esetében nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy a költői nyelvben a HERZZEIT szóösszetétel pontosan ezzel a formájával, s nem „lefordított” értelmében lesz jelentéses.

Vonatkozhat ez a *Die Niemandrose* kötet *An niemand geschmiegt* (*Senkihez sem simulva*) kezdetű versében előforduló HERZVORRAT szóösszetételre is: „Verhoizter Herzvorrat: der / schwelende / Liebes- und Lichtknecht.” („Mégfásodott szívkészlet: a / parázsló / szerelem- és fényszolga.” Megjegyzés: a *Lichtknecht* lexikalizált szóösszetétel *gyertya- néptartót* jelent, s bárha a *Liebesknecht* szóösszetétel nyilvánvalóan a

Lichtknecht szóösszetétel formális nyelvi analógiájára épült, célszerűbbnek látszik itt a szóösszetételek összetevő tagjait eredeti jelentésükben fordítani, hiszen valószínűleg Celan is ezt a jelentésüket vette alapul, a formális nyelvi analógia ellenére is.)

A HERZVORRAT szóösszetétel nem konkrét jelentésének parafrázisa: „az a készlet, amelynek valami köze van a szívhez” ill. ennél konkrétábban: „a szívből/szívtől származó” vagy „a szív tartalmazta készlet”. Felmerülhet itt természetesen a vér képzete is, hiszen a szív, mint köztudott, a vérkeringést biztosító szerv. A szóösszetétel jelzői értelmezője („verholzter” – megfásodott; de: megkeményedettet is jelent) arra int bennünket, hogy mégse kövessük az értelmezés e kézenfekvőnek tetszhető útját. Valószínűbb, hogy a szóösszetétel VORRAT összetevő tagjának modifikátora a HERZ kifejezés „érzelem” jelentése. Az érzelem az, amely „megfásodhat”, érzéketlenné válhat a negatív irányú fejlődés során. Ezt egészíti ki a *szívkészletre* vonatkoztatott újabb közlés is a „parázsló”, tehát lassan, láng nélkül égő „szerelem- és fényszolgárol”.

Többször utaltam már rá, de itt újra emlékeztetni kell az elvont gondolatiság tárgyias megjelenítésére Celan költői nyelvében, amelyre ez a költői kép is szemléletes példa lehet.

A HERZSCHRITT szóösszetétel a *Lichtzwang* kötet *Sperriges Morgen* (*Tágranyílt holnap*) kezdetű versében fordul elő: „... den beschleunigten Herzschritt / draussen / im Raum, / bei ihr, der Erd- / achse.” („... a felgyorsult szívleptést / kívül / a térben, / nála, a föld- / tengelynél.”)

E szóösszetételnek a szövegkörnyezetében betöltött helye is mutatja, hogy parafrázálhatóságuk mellett lényegében milyen nehezen határozható meg a HERZ kifejezéssel alkotott szóösszetételek jelentése. A szövegkörnyezetben rávonatkozó predikációk az alapszó, a SCHRITT kifejezés jelentését hitelesítik, s így, hogy a közlést koherensnek tarthassuk, nem marad más megoldás, mint a HERZ kifejezés figuratív értelmezése: „az érzelem mozdulata”, az „érzelem befolyásolta lépés”. Ez az értelmezés hozzásegít a közlésben kifejezett tényállás rekonstruálásához, ám hiányérzetet kelt magát az adott szóösszetétel értelmezettségét illetően.

A HERZSCHALL-FIBEL szóösszetétel a *Lichtzwang* kötet *Herzschall-Fibeln* (*Szívhang-kiskáték*) kezdetű versének izolált helyzetben megjelenő első szava; parafrázisa a „szívhangokat tartalmazó kiskáték” lehet. A szövegkörnyezetében szintagmatikusan önálló egységet alkotó szóösszetétel értelmezésekor felmerül a kérdés, hogy a szó szerinti értelemben vett „szívhangokat” tartalmazó kiskátéra (= rövidre fogott katekizmus; de: ismereteknek, tanoknak igen rövid tételes összefoglalását is jelenti) gondolkunk-e, tehát egy logikai nonszenszre, vagy az ugyancsak nem ellentmondásmentes, de képtelenségnek mégsem minősülő, koherens tényállásnak elfogadható „érzelmekeket kifejező hangok” jelentést vegyük alapul. E csoportba sorolva e szóösszetételt én e metaforikus jelentés mellett döntöttem, azzal a megszorítással, hogy Celan költői nyelvében a HERZ kifejezés megszűntetve/megőrizve emlékeztet alapjelentésére is. E jelenségben Celan tárgyias, a legkevésbé sem érzelmes, „romantikus” költői nyelvének a bizonyítékát ismerem fel.

A HERZSCHATTENSEIL szóösszetétel az *Atemwende* kötet *Osterqualm* (*Húsvéti gomolygás*) kezdetű jelentős versében fordul elő: „Am

äussersten Blickrand: der Tanz / zweier Klingen übers / Herzschatte-seil.” („A végső szemhatáron: két / penge tánca / szívárnyékkötélen.” Lator László ford.).

Az „érzelem árnyékából, az érzelem védelmező közelségéből, az érzelem szálaiból font kötél” lehetne a szóösszetétel parafrázisa. A költői kép s benne a szóösszetétel különösen erőteljes példázata lehet az intellektuális tartalmak tárgyi megfoghatóságában való rögzítésének, – s mint ilyen külön elemzést igényelne.

A HERZ kifejezés használata Celan költészetében külön tanulmány témája lehet. Úgy vélem, hogy a Celan költészetében alig előforduló „ember”, „egyéniség” kifejezések pozitív tartalmát hivatott helyettesíteni. Mindenképpen, azon nagyon ritka kifejezések sorában foglalja el az első helyet, amelyek mindig pozitív értékűek, valamilyen, a személyiséget megvalósító emberi létezésformára vonatkozó pozitív tartalmat jelölnek. A kifejezés „érzelemként” való értelmezése e tartalmak sorában csupán egy, ha talán a legkihangsúlyozottabb jelentés is.

Köztudott, hogy a szív az emberi szervezet központi szerve, s egyáltalán a középpont fogalmának felül meg. A keresztény mitológiában a szív az isten királyságának a tartománya, s ez azt is jelenti, hogy a szív az individualitás középpontja, amelyhez a személyiség a szellemi érés során érkezik el. J. Chevalier és A. Gheerbrant szimbólumfejtő szótárában olvasható, hogy amíg az újabb keletű nyugati civilizációban a szív az érzelmek székhelye, addig az ősi civilizációkban az intelligenciát és az intuíciót jelképezi. Mintha a személyiség középpontját jelentő intellektualitást az újabb korban az affektivitás váltotta volna fel – állapítják meg a szótár szerzői.

A NACHT kifejezéssel alkotott mindkét szóösszetételben az elsődleges értelmében időhatározói jelentésű kifejezés a konnotációs rendszerének elemét képező „sötétség”, „feketesség” átvitt értelmében jut jelentéshez, azaz az alapszó tulajdonságjelzői értelmezőjévé lesz. „Tafelwand, grau, mit dem Nachtfries.” („Táblafal, szürke, az éjfrizzel.”) – olvassuk a *Sprachgitter* kötet *Windgerecht (Szélegyenesen)* című versében.

Az *Atemwende* kötet *Schaufäden, Sinnfäden (Szemlefonalak, érzékfonalak)* kezdetű versében előforduló NACHTGALLE szóösszetétel valamivel részletesebb elemzést igényel: „Schaufäden, Sinnfäden, aus / Nachtgalle geknüpft / hinter der Zeit.” („Szemlefonalak, érzékfonalak, az / éjepéből kötve / az idő mögött”).

A NACHTGALLE ugyanis értelmezhető lenne olyan szóösszetételként is, amelyben mindkét összetevő tag konnotációs rendszerének valamely elemével jut jelentéshez. Parafrázisa ilyképp az „éjszaka epéje” lenne, amikor is az *éjszaka* kifejezésnek azokra a jelképes értelmű jelentés-vonatkozásaira gondolhatnánk, mint az éjszakai feketesség előidézte meghatározatlanság, amely fekete/sötét gondolatoktól, a felszabadult tudatalatti lidérceitől terhes. Másrészt, a figuratív jelentésében felfogott *epe* kifejezés a „haragos indulat”, az „elkeseredett düh” jelentéseket implikálja. A szöveggörnyezet nem erősíti meg a NACHTGALLE szóösszetétel ilyen irányú értelmezését, de nem is zárja ki teljesen. Hogy mégsem e mellett az értelmezés mellett döntöttem, abban a szöveggörnyezet anatómiai fogalmakra asszociáltató nyelvi elemei befolyásoltak (érzékfonalak és idegfonalak), amelyek a GALLE kifejezés anatómiai fogalmat jelölő

szerepét látszanak hitelesíteni, továbbá az a tény, hogy a középkori orvostudomány ismert egy a NACHTGALLE szóösszetétel „sötét/fekete epe” értelmezéséhez hasonló fogalmat, mégpedig a SCHWARZE GALLE (fekete epe) néven. A középkorban használt kifejezés az epenedvek megfestődését (elsötétülését) jelentette, mely az akkori elképzelés, tévhit szerint melankóliát idézett elő az emberi tudatban. Valószínű, hogy az enciklopédikus műveltségű, s az orvostudomány történetében is járatos Celan ismerte ezt a fogalmat, s a NACHTGALLE szóösszetétel jelentésébe e jelképes értelművé vált fogalom is beépül. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a NACHTGALLE szóösszetétel jelentése nem egyszerűen a „sötét” vagy „fekete epe”, hanem a tudatra kiható „sötét epenedv” is; a versbeli közlés szerint belőle kinövő, szemlélődésre és érzékelésre szolgáló fonalak is erre utalhatnak a maguk metaforikus tárgyi értelmükben.

A STEIN kifejezéssel alkotott szóösszetételeknek az a csoportja tartozik ehhez a típushoz, amelyekben a *kő* nem határozhatja meg az alapszó jelöltjének az anyagát, vagy azért, mert az alapszó egy elvont fogalmat jelöl, pl. MUT (bátorság), vagy pedig azért, mert az alapszó élőlényt (növényt) jelöl, s a szóösszetételnek „az adott növény kőből való (szobor-szerű) utánzata” értelmezést sem a világra vonatkozó tapasztalat, sem a szóösszetétel szöveggörnyezete nem hitelesíti.

A szóösszetételek STEIN meghatározó szava és az alapszó között különböző szemantikai relációk lépnek fel, attól függően, hogy a STEIN kifejezés milyen értelemmel jut jelentéshez. A STEIN kifejezés nemcsak Celan költészetének szemantikailag egyik legmegterheltebb szava, hanem az emberi gondolkodás történetében, a legkülönbözőbb ősi és újabb keletű civilizációkban jelképes tartalmú fogalom. Bárha Celan költészetében a STEIN kifejezés legtöbbször negatív előjelű jelentéssel rendelkezik, ahogyan erről már volt szó, s a „megkövülés”, „kővé válás” tényében a létezés egy negatív állapotára utal, ezt a jelentést nem tarthatjuk a STEIN kifejezés minden más jelentésvonatkozásait kizárónak, – ahogyan pl. majd a STEINMUT szóösszetétel értelmezésekor tapasztaljuk.

A STEINBLICK szóösszetétel a *Die Niemandrose* kötet *Le Menhir* című versében fordul elő: „Graugestalt, augen- / loser du, Steinblick, mit dem uns / die Erde hervortrat...” („Szurkealak, szemetlen / te, kőtekintet, / amellyel a föld elénk lépett...”).

A szóösszetételben a *kő* egy tulajdonsága (merevség) lesz figuratív értelemben az alapszó tulajdonságjelzői értelmezőjévé. Ezt a figuratív jelentést hitelesíti a szöveggörnyezet is. A *menhir* a kőkorszakból fennmaradt faragatlan, álló kőoszlopot jelent, melyet a ravatalozóhely közelében állítottak fel, s a „temető óránck” neveztek és kultikus szereppel ruházták fel. Ugyanakkor maga a „faragatlan, megdolgozatlan *kő*” a keresztény mitológiában az isteni kegyelem által (még) meg nem munkált, fel nem világosult lélek jelképe. A zsidó mitológiában pl. a szív kőből van, amíg az isteni kegyelem révén hússá nem lesz. Jóllehet a vers tematikusan a *menhir* képzetéből indul ki, azzal, hogy megfosztja minden kultikus (védelmet nyújtó) szerepétől, a „merek tekintetű” *menhir* elveszti az ősi civilizációban neki tulajdonított értelmet, „faragatlan kőoszloppá” lesz, az isteni kegyelem nélkül maradt, az „égboltszakadék” előtti („vor dir, Himmelschlucht”) kiszolgáltatottság emberi léthelyzetének a metaforájává.

A STEINTAG szóösszetétel a *Fadensonnen* kötet *Aus den nahen* (A közeli) kezdetű versében fordul elő: „Auch das noch / bergen, ehe / der Steintag die Menschen- / und Tierschwärme leerbläst . . .” („Megmenteni / még ezt is, mielőtt / a kőnap az ember / és állatrajokot el nem fújja . . .” – a nap kifejezés az „éjfél-től éjfél-ig számító időegység értelmében értendő).

A szóösszetételben a STEIN kifejezés jelentésköréből az „élettelen-ség” értelem jut jelölő funkcióhoz. A STEINTAG parafrázisa az „élettelen-séget magával hozó nap”, másképp, a „pusztító, a halált hozó nap” lehet. Ezt az értelmezést sugallja a szóösszetétel szöveggörnyezete is. A szóösszetételben tehát mintegy a STEIN kifejezés tartalmazta negatív jelentésvonatkozások összpontosulnak, éleződnek ki, s a kifejezés a nem-lét metaforájává transzponálódik.

A STEINMUT szóösszetétel a *Sprachgitter* kötet *Du durchklastert* (Átölözöl) kezdetű versében fordul elő: „. . . aufständisch wie / der dem Handgesagten geschenke / Steinmut, / der sich hin hob zur Welt / am Saum des gewendeten Schweigens / und aller Gefahr.” („. . . lázadva mint / a kézmondottnak ajándékozott / kőbátorság, / amely felemelkedett a világhoz / a megfordított hallgatás s minden veszélyek / peremén.”).

Sajátos helyet foglal el e szóösszetétel a STEIN kifejezéssel alkotott szóösszetételek között. A hasonlat tagjaként, példamutató célzattal versbe emelt STEINMUT szóösszetételre vonatkozó közlések arról tanúskodnak, hogy a STEIN kifejezés e szóösszetételben pozitív előjelű jelentéssel rendelkezik; a „kitartás”, az „állandóság” jelképes értelmének a hordozójává lesz. A szóösszetétel parafrázisa a „kitartó bátorság” lehet. Ez a jelentés a kő anyagának tartósságából, állandóságából következik, – átvitt értelemben felhasználva azt.

A STEINWEIZEN szóösszetétel a *Zeitgehöft* kötet *Fortgesalbt* (Megerősítve a felkentségben) kezdetű versében fordul elő: „Fortgesalbt, drausen, im Stein- / weizen, von singenden Händen . . .” („Megerősítve a felkentségben, kint a kő- / búzában, az éneklő kezek által . . .”).

Mint hogy a szóösszetételben a STEIN kifejezés „megkövült” jelentéssel való értelmezését a szöveggörnyezet kizárja, az értelmezés egyetlen útját látom követhetőnek: az etimológiáit. Mind a német, mind a magyar nyelvben létezik a STEINBRAND (kőüszög) búzabetegséget jelölő kifejezés. Igen valószínűnek tűnik, hogy a STEINWEIZEN szóösszetétel jelentése kapcsolatba hozható a „kőüszög által megtámadott búza” jelentéssel, s hogy magát a szóösszetétel alkotását is befolyásolta e kifejezés létezése. A szóösszetétel ezáltal értelmezhetővé vált, ám anélkül, hogy választ kaptunk volna a kérdésre, hogy a STEIN kifejezés mely jelentésvonatkozásával lép be a szóösszetételbe. Ilyen értelemben maga a STEINBRAND kifejezés is mint metaforikus szóösszetétel további értelmezésre vár. Bárha a kőüszögre vonatkozó ismereteim szerint az üszöggombák által a búzagaláson kitermelt ragadós anyag semmilyen vonatkozásban nem hozható kapcsolatba a kő tulajdonságjegyeivel, valószínűleg mégis az analógias képzetársítás valamely esete járul hozzá a szóösszetétel kialakításához.

II.4.2.b SZÓÖSSZETÉTEL, AMELYBEN AZ ELSŐ ÖSSZETEVŐ TAG KONNOTÁCIÓS RENDSZERÉNEK VALAMELY ELEME JUT JELEN-

TÉSHEZ, S AZ ALAPJELENTÉSÉT MEGŐRZŐ MÁSODIK ÖSSZETEVŐ TAG JELŐLTJÉT A MAGA BIRTOKAKÉNT NEVEZI MEG: HERZGROSCHEN (szívgarasok).

A szóösszetétel az *Atemwende* kötet *Die Gauklertrommel* (A bűvészdob) kezdetű versében fordul elő: „Die Gauklertrommel, / von meinem Herzgroschen laut.” („A bűvészdob, / szívgarasomtól hangos.”).

A szóösszetétel parafrázisa „a szív garast érő tartalma” lehet; a HERZ kifejezést az „érzelem” jelentésében értve „garast érő érzelmre” gondolhatunk. A leértékelésnek, lekicsinylésnek a gondolatmenetét hitelesíti nemcsak a szóösszetétel közvetlen szövegkörnyezete, hanem az egész vers is.

II.4.2.c SZÓÖSSZETÉTEL, AMELYBEN A MÁSODIK ÖSSZETEVŐ TAG KONNOTÁCIÓS RENDSZERÉNEK VALAMELY ELEME JUT JELENTÉSHEZ, S AZ ELSŐ ÖSSZETEVŐ TAG JELŐLTJE ENNEK ANYAGÁT HATÁROZZA MEG: STEINKERN (kőmag).

A szóösszetétel a *Schneepart* kötet már idézett *Wir übertieften* (*Mi túlmélyültünk*) kezdetű versében jelenik meg: „Jedes Hängetal karrt eine Wimper / an den Augenabdruck / und seinen Steinkern / heran.” („Mind-egyik függővölgy egy szempillát szállít / a szemlenyomatra / s annak kőmagjára.”).

Egyértelműnek látszik, hogy a STEIN kifejezés a szóösszetételben megőrzi alapjelentését, s a „függővölgyek” köves, sziklás anyagára vonatkozhat. Nyitott azonban a KERN kifejezés jelentése a szóösszetételben. Leghamarabb a „valaminek központi belső része” értelmében foghatjuk fel, mely szerint a STEINKERN szóösszetétel a központi része a „szemlenyomatnak”, vagyis annak a látványnak, amit a „túlmélyültek” látnak.

II.4.3.a ÖSSZEHASONLÍTÁSON ALAPULÓ SZÓÖSSZETÉTELEK, AMELYEKBEN A MÁSODIK ÖSSZETEVŐ TAG JELŐLTJÉT JELZŐI ÉRTELMEZŐKÉNT DETERMINÁLÓ ELSŐ ÖSSZETEVŐ TAG KONNOTÁCIÓS RENDSZERÉNEK VALAMELY JELENTÉSELEME LESZ HASONLÍTÓ ELEMME: KELCHAUG (kehelyszem), RAUSCHELBEERÄUGIGE (mámorkaszemű), SCHIEFERÄUGIGE (palaszemű).

A KELCHAUG szóösszetétel a *Die Niemandrose* kötet *La Contre-scarpe* című versében fordul elő: „... kam nicht das tief / in ihr Kelchaug gebettete Glück?” / „... nem jött a mélyen / a kehelyszemébe ágyazott boldogság?”).

A szóösszetételben a KELCH kifejezés jelöltjének alakjára, anyagára stb. vonatkozó tulajdonsága helyett a hozzá kötődő, a nyelvhasználatban idiomatikus alakzat formájában megőrződött kifejezés kulturális vonatkozása jut jelentéshez, s lesz az AUG kifejezés jelöltjének jelzői értelmezőjévé. A szóösszetétel jelentése „a szenvedés kelyhéhez hasonló szem” körülírással parafrázálható.

A *Schneepart* kötet *Zerr die* (*Ragadd magadhoz*) kezdetű versében megjelenő RAUSCHELBEERÄUGIGE szóösszetételben az összehasonlítás alapjául a RAUSCHBEERE (mámorka) nevű áfonya-féle növény szolgál, de nem a növény valamely alakú tulajdonsága lesz hasonlító elemmé, hanem a nevében is megőrzött népi tapasztalat teszi alkalmassá a hason-

lításra. A RAUSCHBEERE elnevezés bizonyára a „mámort kiváltó bogyó” népi tapasztalatot őrzi, s a szóösszetételben ez a tapasztalat lesz analógiásan a szem jelzői értelmezőjévé. A grammatikailag jelzőnek minősülő, de a költői nyelvhasználatban főnévként funkcionáló (N sing., nőnemű) szóösszetétel parafrázisa a „mámort kiváltó szem” lehet: „Zerr dir den Traum vom Stapel, / pack deinen Schuh rein, // Rauschelbeeräugige, komm, / schnür zu.” („Ragadd magadhoz az álmot a sólyárol, / csomagold bele cipőd, // mámorkaszemű, jöjj, / kösd össze.”).

A SCHIEFERÄUGIGE szóösszetétel az *Atemwende* kötet *Schieferäugige* kezdetű versében fordul elő: „Schieferäugige, von / der schreitenden Gegenschrift am / Tag nach der Blendung erreicht.” („Palaszemű, a / lépkedő ellenírás által a / megvakulás utáni napon elért.”).

Nyelvi tapasztalataink alapján a SCHIEFER kifejezés jelöltjének a színe lenne a hasonlító elem (sötét szem). A grammatikailag ugyancsak jelzőnek minősülő, ám a költői nyelvhasználatban főnévként funkcionáló (N sing., nőnemű) szóösszetétel azonban nem értelmezhető kimerítően a „palához hasonló színű szemű személy” körülírásban. A szövegkörnyezet a SCHIEFER kifejezés konnotációs rendszeréhez tartozó értelem aktualizációját hozza létre. A pala tulajdonsága a sima, vékony lemezé képezhetőség is, amelyre írni lehet (palatábla). Az „ellenírás által elért” *palaszemű* személy az a személy, akinek a szemében ez az „ellenírás” leolvasható, akinek a szeme ezt visszatükrözi, láthatóvá teszi. Az eseménynek a „megvakulás utáni napon” való bekövetkezése nemcsak hogy nem mond ellent a szóösszetétel ilyen értelmezésének, hanem meg is erősíti. A szem a „megvakulás után” lesz az „ellenírás” magábfoglalójává, láttatójává: *palaszemmé*, azaz olyan szemmé, amely nem lát, hanem látat – s mint ilyen a SCHIEFERÄUGIGE szóösszetétel az autentikus látás, a költői megnyilatkozás metaforájaként értelmezhető.

II.4.3.b ÖSSZEHASONLÍTÁSON ALAPULÓ SZÓÖSSZETÉTEL, AMELYBEN A MÁSODIK ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJÉNEK VALAMELY TULAJDONSÁGA LESZ AZ ELSŐ ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJÉNEK HASONLÍTÓ ELEMÉVÉ: TAUSENDGÜLDENKRAUTSTERNCHEN (ezerjófű-csillagocska).

A szóösszetétel a *Die Niemandrose* kötet *Kermorvan* című versében jelenik meg egy felsorolás első nyelvi elemeként, kifejtetlenül; minthogy a szóösszetétel szövegkörnyezete az ezerjófű növény jelentését hitelesíti, a STERNCHEN kifejezés föltehetőleg az ezerjófű (virágjának) az összehasonlításon alapuló jellemzésére szolgál. A *csillagocska* kifejezés a csillag alakja vagy színe okán lesz az ezerjófű (virágjának) hasonlító elemévé.

II.4.3.c SZÓÖSSZETÉTEL, AMELYET EGY ÖSSZEHASONLÍTÁSON ALAPULÓ LEXIKALIZÁLT SZÓÖSSZETÉTELRE VONATKOZÓ NYELVI ASSZOCIÁCIÓ HOZ LÉTRE: MANTELAUG (kabátszem).

A szóösszetétel az *Atemwende* kötet *Schaufäden, Sinnfäden* (*Szemlefonalak, érzékfonalak*) kezdetű versében fordul elő: „Mantelaug, Mandelaug, kunst / durch alle die Wände...” („Kabátszem, mandulaszem, jöttél / mind a falakon át...” Megjegyzés: visszaadhatatlan szójáték).

A szóösszetétel nyilvánvalóan a MANDELAUG szóösszetétel értelmetlenné torzítása, mely *nyelvi játék* voltában jut jelentéshez. Valamilyen sajátos értelem kikövetkeztetése a „kabát szemére” vonatkozóan téves útra vinne bennünket.

II.4.4. SZÓÖSSZETÉTELEK, AMELYEKBE MINDKÉT ÖSSZETEVŐ TAG KONNOTÁCIÓS RENDSZERÉNEK VALAMELY ELEMÉVEL JUT JELÖLŐ FUNKCIÓHOZ, S AMELYEKBE A KÉT ÖSSZETEVŐ TAG KAPCSOLATA EGY OLYAN METAFORIKUS ÉRTELMŰ FŐNEVET EREDMÉNYEZ, AMELY EGY ÚJ FOGALMAT JELÖL ÉS AMELY REFERENCIALITÁSHOZ EGYEDŰL A VERS VILÁGÁBAN JUT: NACHTBAUM (éjfa), NACHTBETT (éjágy), NACHTHAUS (éjház), NACHTHAUT (éjbőr), STEINAUG (kőszem).

Azok a NACHT kifejezéssel alkotott szóösszetételek tartoznak e csoporthoz, amelyekben egyrészt maga a NACHT kifejezés nem időhatározói jelentésében jut jelölő funkcióhoz, másrészt az alapszó jelöltje is különbözik a természetes nyelvhasználatban hozzárendelt jelölttől. Jelentésében ez utóbbi konnotációs rendszerének valamely eleme érvényesül, ami a szóösszetételben a meghatározó szó által jelölt fogalom részeként – *Y része X-nek* – határozódik meg, ill. az alapszó konnotációs rendszerének egy eleme a meghatározó szó jelöltjének funkcionalitását jelöli: *X úgy viselkedik/olyan szerepet tölt be mint Y*.

Volt már szó a NACHT kifejezés komplex jelkép voltáról az emberi gondolkodás történetében. Egy irodalomtörténeti-filológiai elemzés tárhatná fel a költészetben érvényesülő jelentéskörét. Gondoljunk elsősorban a romantikus költészetre, pl. Novalis költészetére, amelyben ez az egyik leghangsúlyosabb motívum. Az irodalomfilológiai kutatás értékes párhuzamokat vont Novalis és Celan költészete között, többek között épp az *éjszaka* motívumának felhasználásában tapasztalható egyezésekre és különbözőségekre összpontosítva. Anélkül, hogy motívumvizsgálatot végeznék, hangsúlyozni kell tehát a NACHT kifejezés komplex, sokoldalú jelentéskörét Celan költészetében. Ha az eddig értelmezett, a NACHT kifejezéssel alkotott metaforikus szóösszetételekben a kifejezés leginkább a *sötétség* jelentéssel jutott jelölő funkcióhoz, akkor az itt értelmezésre kerülő szóösszetételekben az *éjszaka* mint komplex jelkép lesz jelentéssé. Az *éjszaka* Celan költészetében nemcsak a *sötétség* szinonimája, hanem az intellektuális tisztánlátás ideje is, amikor az alaki világ körvonalai „az éj leple alatt” eltűnnek, s egy másfajta érzékelésre kerülhet sor: a fizikai világ látványának lényeg nélkülsége helyett a létezés lényegének intuitív/intellektuális felérésére.

A *Mohn und Gedächtnis* kötet *Die Ewigkeit (Az örökkévalóság)* című versében megjelenő NACHTBAUM szóösszetételnek a vers világában körvonalazódó jelentése nem egyszerűen az „éjben álló fa”, hanem a komplex jelkép voltában felfogott „éjszaka fája”, az „éjszaka hajtása”: az „éjszakából” kinőtt öntudatlan, de szerves létezés metaforája: „Rinde des Nachtbaums, rostgeborene Messer / flüstern dir zu die Namen, die Zeit und die Herzen.” („Éjfa kérge, rozsdásan született kések / susogják neked a neveket, az időt és a szíveket.”).

Az *Y része X-nek* szemantikai kapcsolat érvényesül a *Zeitgehöft* kötet *Das Fremde (Az idegen)* kezdetű versében előforduló NACHTHAUT

szóösszetételben is: „... etwas kleidet uns ein, / in Taghaut, in Nachthaut, / fürs Spiel mit dem obersten, fall- / süchtigen Ernst.” („... valami beöltöztet bennünket / napbőrbe, éjbőrbe, / a legbelsőbb, eskóros komolysággal / való játékhoz.”).

A szóösszetétel parafrázisa az „éjszaka bőre” lehetne; ebből a szerkezetből kiindulva a „bőr” kifejezés az éjszaka jelképi tartalmait a bőrhöz hasonlóan, külső réteggként borító *valamit* jelölhet, valamit, ami átfogja, körülhatárolja az éjszakát, s amibe a képben gondolkodás eredményeképpen bele is lehet burkolózni.

Hasonló nyelvi-szemantikai folyamat érvényesül az *Atemwende* kötet *In Prag* című versében megjelenő NACHTBETT szóösszetételben, azzal, hogy itt a két összetevő tag közötti szemantikai kapcsolat jellege az „X úgy viselkedik/olyan szerepet tölt be mint Y” értelmezésnek felel meg. A NACHTBETT szóösszetétel parafrázálható lenne a NACHTBAUM szóösszetételhez hasonlóan „az éjszaka ágyaként” is, ezzel azonban figyelmen kívül maradna a két összetevő tag között létrejött szemantikai kapcsolat. Az „éjszaka mint ágy” értelmezésben a komplex jelkép voltában felfogott éjszakához az *ágy* kifejezés konnotációs rendszerének egy eleméhez hasonló funkció (az ágy nemcsak fekvőhely, hanem pl. a szeretkezés, az álmodás, a születés helye is) rendelődik hozzá: „... zwei Degen, / an Himmelssteine genäht, wortblutgeboren im Nachtbett...” („... két vitéz, / égbövekre varrva, az éjagyban szóvérszületettek...”).

Ugyanez a szemantikai kapcsolat alakítja a *Die Niemandrose* kötet *Wohin mir das Wort (Honnan nekem a szó)* kezdetű versében előforduló NACHTHAUS szóösszetétel jelentését is: „Im Nachthaus die Reime...” („Az éjházban a rimek...”).

A szóösszetétel parafrázisa „az éjszaka mint ház”, a „házként viselkedő/funkcionáló éjszaka” lehet, amikor a *ház* kifejezés maga is átvitt értelemben jut jelentéshez. A *ház* különböző kultúrákban más-más jelentésaránylattal jut jelképes értelemhez, de valamiképp mindig kapcsolatba hozott a mindenséggel; az emberi világegyetem s az égi hatalom/kegyelem egyesül benne. Nem mond ennek ellent Bachelard értelmezése sem, aki szerint a ház a belső élet jelképe. A NACHTHAUS szóösszetétel értelmezésekor a HAUS kifejezésnek e jelképi jelentésalternatívái között választhatunk.

A STEINAUG szóösszetétel a *Lichtzwang* kötet *Im Zeitwinkel schwört (Az időszögletben esküszik)* kezdetű versében fordul elő: „... an der Flurgrenze pickt / die Flügelstunde das Schneekorn / aus dem eigenen Steinaug...” („... a dülóhatárban csipegeti / a szárnyas óra tulajdon / kőszeméből a hómagot...”).

A szövegkörnyezetétől függetlenül értelmezett STEINAUG szóösszetétel parafrázisa a „kőből való/megkövült szem” lenne. Szövegkörnyezetében a szóösszetétel megszüntetve/megőrizve tartalmazza ezt a jelentést is, ahhoz ugyanis, hogy a több metaforából fölépülő költői képet összetevőire bonthassuk, a közvetlen jelentés szintjén feltételeznünk kell ezt a jelentést is. A világra vonatkozó tapasztalat kínálta analógiában gondolkodva a költői kép kompozíciója a következő: a dülóhatárban „valaki” („szárnyas óra”) tulajdon kőszeméből hómagot csipeget. A költői kép kompozíciója megengedi a STEINAUG szóösszetétel jelöltjeként „a kőszoborhoz tartozó szem” jelentést, melyben madárként csipeget „valaki”.

A „szárnyas óra” metaforát a múlt időről való költői gondolkodás hagyományai közt helyezhetjük el, s mint ilyet akár gyenge hírértékű metaforának is mondhatnánk. A kifejezés újdonságát az idő metonímikus jelölése („óra”), valamint a szintaktikai szerkezetnek a szóösszetételben bekövetkező redukciója jelenti. Eddigi fejtegetéseim alapján a költői kép úgy értelmezhető, hogy a múlt idő madárként csipegeti a hómagot a dülőhatárban egy szobor közzeméből. Ellenáll azonban ennek az értelmezésnek a „szárnyas óra” és a „köszem” kifejezések között megteremtett metaforikus predikáció, amely egy a közvetlen jelentés szintjén felbontathatlan logikai ellentmondásra épül: egy absztrakt fogalom (az idő) úgy rendelkezik egy kótárggyal, hogy az szerves részét alkotja. Az idő ugyanis tulajdon közzeméből csipegeti a hómagot. Az ellentmondás feloldása a szóösszetétel megfelelő értelmezésében rejlik, egy olyan értelmezésben, amikor a STEINAUG szóösszetétel elveszíti a „kőből való szem” jelentését, s a két összetevő tag konnotációs rendszerének egy-egy absztrahálásra alkalmas eleme jut jelentéshez. A STEIN kifejezés esetében a kő anyagának nem változósága, állandósága, míg az AUG kifejezés esetében a látásra való képesség. A „tulajdon közzemében csipegető szárnyas óra” közlés a változatlanságot, állandóságot kifejező „tekintetű” idő metaforája lehet. Ezzel azonban még mindig nem oldottuk fel a múlt idő metaforájaként funkcionáló „szárnyas óra” és a változatlanságot, állandóságot sugalló „köszem” kifejezések közötti ellentmondást. Úgy hiszem, ez az ellentmondás nem is szorul feloldásra. Benne a költői kép gondolati magvát érzékelhetjük: a lényegi változatlanságot, állandóságot a mozduló, múlt időben. Az idő celani felfogását.

II.5. SZÓ SZERINTI ÉRTELEMBEN NEM ÉRTELMEZHETŐ METAFORIKUS SZÓÖSSZETÉTEL ‚MAGÁT ÉRTELMEZŐ’ HELYZETBEN

II.5.0. Metaforikus szóösszetételnek ‚magát értelmező helyzetben’ azokat a szóösszetételeket neveztem, amelyekben az összetevő tagok korrelatívumai nem hozhatók kapcsolatba egymással, s amelyek egy olyan tényállást fejeznek ki, amely a világra vonatkozó tapasztalattal nem rekonstruálható. Minthogy azonban a szövegekörnyezet valamelyik összetevő tag jelöltjének legalább egy szemantikai jegyét vagy konnotációs rendszerének egy elemét alkotó tulajdonságát hitelesíti, a metaforikus szóösszetételek alapszava meghatározható lesz, s kikövetkeztethető lesz a meghatározó szó által rá vonatkozó metaforikus predikáció jellege is. Más szóval, az alapszó meghatározhatósága lehetővé teszi, hogy hipotéziseket állítsunk fel az őt determináló másik összetevő taggal létrehozott kapcsolatot illetően, s arra vonatkozóan is, hogy a meghatározó szó jelöltjének mely szemantikai jegye vagy konnotációs rendszeréhez tartozó tulajdonsága jut jelentéshez a kapcsolatban, ill. hogy konnotációs rendszere milyen tulajdonságijegyekkel bővül az alapszóval való kapcsolatlétesítés során, s ily módon a szóösszetétel értelmezhetővé legyen.

E metaforikus szóösszetételek értelmezése mindig kétlépcsős metaforikus szerkezet lebontását jelenti, mert a szövegkörnyezetben sohasem a metaforikus szóösszetétel alapszavának a jelöltje, hanem csupán egy vagy több szemantikai jegye vagy tulajdonsága hitelesítődik, tehát az alapszó voltaképpen egy analógiás gondolkodás által (*X úgy viselkedik, olyan mint X'*) értelmeződik úgy, mintha a természetes nyelvhasználatban neki tulajdonított jelentéssel rendelkezne. A világra vonatkozó tapasztalattal nem rekonstruálható tényállást kifejező szóösszetétel szövegkörnyezete is csak metaforikus közlésekből állhat, – eltekintve attól az esettől, amikor egy fikcionális szöveg világában érvényesülő tényállásról van (lehet) szó.

II.5.1.a SZÓÖSSZETÉTELEK, AMELYEKNÉL A SZÖVEGKÖRNYEZET A MÁSODIK ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJÉNEK EGY SZEMANTIKAI JEGYÉT VAGY TULAJDONSÁGÁT HITELESÍTI; A KÉT ÖSSZETEVŐ TAG KAPCSOLATÁBAN AZ ELSŐ ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJE A MÁSODIK ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJÉT A MAGA ÖSSZETEVŐ RÉSZEKÉNT BIRTOKOLJA: HERZBORD (szívfedélzet), HERZFINGER (szívujj), HERZHANG (szívlejtő), HERZMUND (szívcsaj), HERZRÜCKEN (szívhat), HERZSTAMM (szívtő), HERZZÄHNEN (szívfogak).

E szóösszetételek közös jellemzője, hogy a meghatározó szót képező HERZ kifejezés az emberi szervet jelöli, amikor is a szív az emberi testhez hasonlóan testrészekkel rendelkezik, ill. valamilyen dologi fogalomnak tulajdonított részekkel. A két összetevő tag közötti kapcsolat formálisan rekonstruálható: X úgy rendelkezik Y-nal ill. Y úgy része X-nek, ahogyan Z rendelkezik Y-nal ill. Y része Z-nek, pl. a HERZBORD szóösszetételben a *szív* úgy rendelkezik *fedélzettel*, ill. a *fedélzet* úgy része a *szívnek*, ahogyan a *hajó* rendelkezik *fedélzettel*, ill. a *fedélzet* része a *hajónak*; mivel azonban a valóságban a szív nem rendelkezik testrészekkel, sem más dologi résszel, az összetevő tagok közötti birtokos viszony nyitott marad, s a kapcsolat jellege – a szóösszetétel mélystruktúrája – meghatározatlan.

Ami bizonyos, hogy a szövegkörnyezetben valamely szemantikai jegye, tulajdonsága vagy funkciója alapján jelentéssé vált alapszó és a HERZ kifejezés között összefüggés létesült, s ezzel nem egy egyszerűen egy új szó, hanem egy új fogalom jött létre; olyan új kifejezés, amelyhez a költői nyelvben valamilyen értelmet rendelhetünk, de amelynek nincs közvetlen korrelátuma.

Felmerül természetesen a kérdés, nem lenne-e értelmezhető a HERZ kifejezés figuratív jelentésében – „valamilyen emberies érzés”, „érzelem” –, ám, habár a szóösszetételek szövegkörnyezete ezt sohasem zárja ki, ez az értelmezés nem oldaná meg az elsődleges problémát, az összetevő tagok közti kapcsolat jellegének szemantikai értelmezhetőségét.

A HERZBORD szóösszetétel a *Fadensonnen* kötet *Wirf das Sonnenjahr* (*Vesd a napévet*) kezdetű versében fordul elő: „Wirf das Sonnenjahr, an dem du hängst, / über den Herzbord / und rudere zu...” („Vesd át a napévet, amelyen csüngsz, / a szívfedélzet fölött / és evezd hozzá...”).

A szóösszetétel szövegkörnyezetének „evezd hozzá” közlése az, amely a SCHIFFBORD szóösszetétellel való analógiás képzettársítást lehetővé

teszi. Ha viszont a HERZBORD szóösszetételben a BORD kifejezés megőrzi jelentésének azt a vonatkozását, hogy vízben úszó/lévő tárgy része, akkor a fölállított párhuzam alapján a HERZ kifejezés jelentéséhez új, a celani nyelvhasználatban aktualizált tulajdonságjegyek társulnak, melyek ebben a versben konnotációs rendszerének elemeiként viselkednek. Adott esetben ez lehet pl. a szív önállósulása, mozgásra való képessége stb.

Ha a teljes metaforikus közlést akarjuk értelmezni, azt tapasztaljuk, hogy a felszólított személynek egy, az időre vonatkozó elvont fogalmat (*Sonnenjahr* = a föld nap körüli egyszeri fordulatának megfelelő idő) kell tárgyként a szívfedélzet fölött a vízbe vetni, s aztán hozzáévezni, – vagyis az elvont fogalmak tárgyasításának a jelenségével állunk itt is szemben. Nem mond ellent ennek az sem, ha a SONNENJAHR lexikalizált szóösszetételt nem lexikalizált jelentésében értelmezzük, hanem a SONNEN kifejezést metonimikusan értve olyan évre gondolunk, amelyben a nap(sütés) dominált. A HERZBORD szóösszetétel jelölte új fogalom ebből következőleg föltehetőleg maga is az elvont fogalmak körében jelölhető ki. Az értelmezésnek ebben a szakaszában hozhatjuk kapcsolatba a HERZ kifejezést az „érzelem” jelentéssel, s magát a szóösszetételt az érzelem minőségére, állapotára, helyzetére stb. vonatkozó jelentéssel.

A HERZFINGER szóösszetétel a *Die Niemandrose* kötet *Hüttenfenster* című versében jelenik meg: „Das Aug (...) magnetisch / ziehts, mit Herzfingern, an / dir, Erde...” („A szem... mágnésesen / húzza, szívujjakkal, / hozzád, föld...”).

A szóösszetétel szerkezeti leírása: „a szívnek van ujjja”, ahogyan a kéznek, lábnak van, ill. „az ujj a szív testrésze, mozgatható végső nyúlványa”. E leírason túlmenően a szóösszetétel értelmezéséhez hiába keresünk nyelvi analógiákat. A német nyelvben, a *Rückläufiges Wörterbuch*³⁴ adatai szerint, a FINGER kifejezésekkel alkotott szóösszetételekben a meghatározó szó rendre jelzői értelmezőként jut jelentéshez, pl. RINDFINGER (gyűrűs ujj), ROSENFINGER (rózsás ujj), két szóösszetételben pedig a FINGER kifejezés valamilyen személy testrészét jelöli: HEXENFINGER (a boszorkány ujjja), VENUSFINGER (Vénusz ujjja).

A szóösszetétel értelmezéséhez egyedül a szövegkörnyezet adhat támpontokat, valamint a FINGER kifejezéshez Celan költészetének egészében fűződő jelentésvonatkozások. Celan legjelentősebbnek tartott versében, az *Engführung (Szűkmenet)* címűben az egyedüli életjelet a halottak tartományában a tapintás szervének, az ujjnak a mozgása jelenti: „... ein Finger / tastet hinab und hinan, tastet / umher...” („... egy ujj / tapogatózik le-föl, tapogatózik / körbe...”). Az ujjal való tapintás általi érzékelés Celan költészetében nemcsak a megvakítottak, hanem – paradox módon – a halottak egyetlen, minimálisra redukált létérzékelési lehetősége. A *Hüttenfenster* című versében az „elsötétült szem” („Das Aug, dunkel: / als Hüttenfenster.” – „A szem, sötét: / mint a konyhóablak.”) az, ami *szívujjakkal* a földre húzza „ami világ volt” („... was Welt war...”); a szem tehát nem lát e költői képben, hanem a tapintás szervével érzékel, gyűjti egy helyre az elpusztultakat, mégpedig – *szívujjakkal*. Ha a szem, a látás Celan költészetében az intellektualitás metaforája is, akkor e költői kép, s benne a HERZFINGER szóösszetétel jelentése bizonyára a valóság felmutatására egyedül megmaradt *érzelmi magatartásként* értelmezhető. Anélkül, hogy a szóösszetétel jelentését szabatosan körülírhat-

nánk, nyilvánvalónak tűnik, hogy az érzélem útján való érzékelésre utal egy olyan (történelmi) létszituációban, amikor másfajta hozzáállásra nincs mód.

A HERZHANG szóösszetétel a *Fadensonnen* kötet *Irish (Ír)* című versében jelenik meg: „Gib mir . . . / das Recht, dass ich Torf stechen kann / am Herzhang, / morgen.” („Jogosíts fel . . . / hogy tőzeget fejthessek / a szívlejtőn, / holnap.”).

Az a valami, aminek lejtője van, ahol tőzeget lehet fejteni, s ami itt *szívnek* mondódik, a *hegy*; BERGHANG (hegylejtő). A HERZ kifejezés konnotációs rendszeréhez a hasonlítás alapuló szerkesztés által a BERG kifejezés jelentésvonataiból származó tulajdonságjegyek társulnak, pl. mozdulatlan, változatlan, állandó. Ha ehhez hozzáesszük, hogy a tőzeg, amely a szív/hegy lejtőjén, oldalában található, tüzelésre, fűtésre, melegítésre alkalmas anyag, úgy a metaforikus közlésben Celan késői költészetében ritkán tapasztalható szerelmi lírát érezhetjük.

A HERZMUND szóösszetétel a *Die Niemandrose* kötet *In Eins (Egyesben)* című versében fordul elő: „Im Herzmund / erwachtes Schibboleth.” („A szívnyílásban / felébredt Sibboleth.”).

A szóösszetétel szerkezeti leírása: „a szívnek szája van”. Ha a MUND kifejezést a száj jelentésében értjük, s a beszédre való képességét értjük a szövegkörnyezetben aktualizált tulajdonságának, úgy a HERZMUND szóösszetétel parafrázisa a „szívvel mondott beszéd” is lehet, amikor is a HERZ kifejezés szintén az érzelmi magatartás jelölésére képesül. Ezt az értelmezést hitelesíti a szövegkörnyezet is: a „szívvel mondott beszédben felébredt Sibboleth” a helyesen/jól kimondott s ezért életet mentő szóra utalhat. (A „Sibboleth” emblematikus értékű kifejezés az *Ószövetség Bírák könyve* 12. fejezetében jelenik meg: a Gileád ellen háborút vezetett Efraim népe közül valóknak, ha a Gileádbeliek elfogták őket, igazolniuk kellett, hogy nem Efraimbeliek. Ha a *Sibboleth* szót nem tudták helyesen kiejteni, megölték őket.)

A HERZRÜCKEN szóösszetétel a *Die Niemandrose* kötet *Le Menhir* versében található: „Verkebstes, hierhergekarrt, sank / über den HerZRücken weg.” („Az ágyassá tett, ideszállított, lesüllyedt / a szívháton túla.”).

A szóösszetétel szerkezeti leírása: „a szívnek háta van”. A szóösszetételhez a képzettársítás útján negatív jelentés rendelődik hozzá. A negatív tartalmakra utaló jelentésvonataik magában a RÜCKEN kifejezés konnotációs rendszerében is adóttak, melyek bizonyára a hátnak az emberi testfelépítésben betöltött helyzetéből következnek (a hát testünknek az a része, amelyet nem láthatunk). E negatív tartalmú jelentésvonataikat nyomatékosítja a szövegkörnyezete is: a német nyelvben is idegenül ható főnévből képzett befejezett történésű melléknévi igenév („verkebstes” = le/megágyasított; die *Kebse* = ágyas), a kordéval fuvarozás (karren) személyre vonatkozóan lealázó jelentése. A HERZRÜCKEN szóösszetétel nehezen körülírható jelentése bizonyonnyal az érzélem csökkenésével hozható kapcsolatba.

A HERZSTAMM szóösszetétel a *Fadensonnen* kötet *Sichtbar* kezdetű versében fordul elő: „Sichtbar, bei Hirnstamm und Herzstamm . . .” („Látható, az agytőnél és a szívtőnél . . .”).

Szöveggörnyezetében való kifejtetlensége okán a legkevésbé értelmezhető szóösszetétel a HERZ kifejezéssel alkotott szóösszetételek sorában. Az értelmezést nehezíti, hogy a STAMM kifejezés a lexikalizált szóösszetételekben a *tő*, pl. WORTSTAMM (szótő) és a *törzs*, pl. BAUMSTAMM (fatörzs) jelentéssel is használatos, nem beszélve az itt eliminálható *nép csoport*, *néptörzs* jelentésről, pl. BARBARENSTAMM (barbár törzs). Amikor a *szívtő* jelentés mellett döntöttem, az vezérelt, hogy a *tő* a kiálló testrésznek, végtagnak közvetlenül a testhez csatlakozó részét jelenti, s bárha a szív nem tartozik a kiálló testrészek sorába, a *tő* képzetársítással a szív esetében is értelmezhető a testhez csatlakozó részként, ami azt is jelenti, hogy a szív tartozik valamihez. Úgy tűnik, a szöveggörnyezet is épp ezt a jelentésvonatkozást hitelesíti.

A HERZZÄHNEN szóösszetétel az *Atemwende* kötet *Schwarz (Feketén)* kezdetű versében jelenik meg: „Schwarz, / wie die Erinnerungswunde, / wühlen die Augen nach dir / in dem von Herzzähnen hell- / gebissenen Kronland, / das unser Bett bleibt... („Feketén, / mint az emlékek, / turkálnak a szemek utánad / a szívfogakkal világosra- / harapott koronabirodalomban, / amely az ágyunk marad...”).

A szóösszetétel szerkezeti leírása: „a szívnek fogai vannak”. E fogak azonban nem egyszerűen harapásra szolgálnak, hanem, ahogy a metaforikus közlésben állítódik, „világosra harapják a koronabirodalmat”. A *szívfogak* harapása tehát pozitív változást idéz elő „a koronabirodalomban”, minek következtében az a többszám első személyben beszélő „ágya”, vagyis „a szerelem, a szeretkezés helye” marad. Anélkül, hogy a komplex költői képet elemezném, s a HERZZÄHNEN szóösszetétel jelölte új fogalom megnevezésére kísérletet tennék, a költői kép ilyen szintű elemzése is bizonyossá teszi, hogy a szóösszetétel jelölte fogalom az érzelem minőségére, aktivitására utal.

A HERZ kifejezéssel alkotott szóösszetételek szöveggörnyezetükben való értelmezési kísérlete azt mutatja, hogy a szerkezetükben logikai/tapasztalati képtelenséget jelölő metaforikus szóösszetételek szöveggörnyezetükben rendre az érzelem valamilyen megnyilvánulási formájának a *tárggyiasítását* szolgálják.

II.5.1.b SZÓÖSSZETÉTELEK, AMELYEKNÉL A SZÖVEGGÖRNYEZET AZ ELSŐ ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJÉNEK EGY SZEMANTIKAI JEGYÉT VAGY TULAJDONSÁGÁT HITELESÍTI; A KÉT ÖSSZETEVŐ TAG KAPCSOLATÁBAN A MÁSODIK ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJE AZ ELSŐ ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJÉT A MAGA ÖSSZETEVŐ RÉSZÉNKÉNT BIRTOKOLJA: FLÜGELAUG (szárnyszem), FLÜGELNACHT (szárnyéj).

E szóösszetételek a következő szintaktikai szerkezetre vezethetők vissza: „a szemnek, ill. az éjszakának szárnya van”.

A FLÜGELAUG szóösszetétel a *Sprachgitter* kötet *Heute und morgen (Ma és holnap)* című versében fordul elő: „Durchpocht / von schweigsam geschwungenen Hämmern / die Stelle, / wo mich das Flügelaug streifte.” („Átkopogtatva / a hallgatagon meglendített kalapácsokkal / a hely, / ahol engem a szárnyszem súrolt.”).

A közlésben a „súrolt“ állítmány az a nyelvi elem, amely a szóösszetételben a FLÜGEL kifejezés jelöltjének egy tulajdonságát hitelesíti, s amely arra utal, hogy a szem szárnya segítségével önálló mozgásra, repülésre képes. Celan költészetének egészében gondolkodva, ahogy erről már volt szó, az AUG kifejezés nem egyszerűen a látás szervét jelöli, hanem pl. az „átlátás” képességét is; a szellem, az intellektualitás metaforikus megjelenítője is. E pozitív tartalmát fokozza a szóösszetételben a szárnyal való felruházottsága, a repülésre való képessége, amely „mindent látóvá” teheti. Bizonyára téves volna a szóösszetételnek valamilyen „isten minden látás” jelentésvonatkozást tulajdonítani, de bizonyosra vehető, hogy a FLÜGEL AUG szóösszetétel jelentése a szellem erejével, hatékonyságával hozható összefüggésbe.

A FLÜGELNACHT szóösszetétel a *Von Schwelle zu Schwelle* kötet *Flügelnacht* (Szárnyéj) című versében található: „Flügelnacht, weithin gekommen und nun / für immer gespannt / über Kreide und Kalk.” („Szárnyéj, messziről jött és most / örökre kifeszített / kréta és mész fölé.”).

A közlésben a „messziről jött” és a (szárnyainál fogva) „kifeszített” állítások hitelesítik a FLÜGEL kifejezés jelöltjének tulajdonságjegyeit. A szóösszetételben a NACHT kifejezés ebből következően nem a számára kimért időközben „megjött”, a nappal természetesen felváltó éjszakát jelöli, hanem a „messziről, szárnyakon érkező s kényszerűen örökké itt maradó sötétséget”, amely láthatatlanná teszi az alaki világot, s melyben, a vers közlései szerint, egyedül a fehérség (kréta, mész), s a gondolat és a szavak juthatnak kifejeződésre.

II.5.2. HASONLÍTÁSON ALAPULÓ SZÓÖSSZETÉTELEK, AMELYEK-NÉL A SZÖVEGKÖRNYEZET A MÁSODIK ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJÉNEK VALAMELY SZEMANTIKAI JEGYÉT VAGY TULAJDONSÁGÁT HITELESÍTI, S AMELYEK BEN A MÁSODIK ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJE AZ ELSŐ ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJÉNEK EGY, A VERSBEN AKTUALIZÁLT MEGJELENÉSI/VISELKEDÉSI FORMÁJÁT JELÖLI, AMELLYEL AZ ELSŐ ÖSSZETEVŐ TAG MINTEGY AZONOSÍTÓDIK: AUGENSCHERE (szemolló), AUGENSCHLITZ-KRYPTA (szemnyílás-kripta), HERZTRABANT (szívbolygó), WORTMOND (szóhold).

Az AUGENSCHERE szóösszetétel a *Lichtzwang* kötet *Schneid die Gebetshand* (Vágd ki az imakezet) kezdetű versében fordul elő: „Schneid die Gebetshand / aus / der Luft / mit der Augen- / schere . . .” („Vágd ki az imakezet / a / levegőből / a szem- / ollóval . . .”).

A szóösszetétel egy hasonlítás-szerkezeten alapszik: a szem az ollóhoz hasonlóan viselkedik, melynek egy szemantikai jegyét (vágóeszköz) a szövegkörnyezet a „vágd ki” felszólító módban álló állítmánnyal hitelesíti. Ugyanakkor a metaforikus közlésben nem egyszerűen az tételeződik, hogy a szem az olló szerepét tölti be, az „imakezet a levegőből” valóságos olló nem vághatná ki, egyedül a „szemolló” teheti meg ezt. Az AUGENSCHERE szóösszetétel a „szemmel körülhatárolás”, vagy talán még inkább „a képzelet szemével láttatás” jelentésvonatkozásokkal hozható kapcsolatba. A költői képben azonban az „imakeznek” (imádságra kulcsolt kéznek?) nem a képzelet útján történő felidézése, láttatása következik be, hanem az emlékkép tárgyias alakjának a felmutatása. Celan poétikájá-

nak már többször hangsúlyozott egyik fő jellemvonásával állunk itt is szemben: a tudattartalmak tárgyias megjelenítésével a metaforikus nyelvhasználatban.

Az AUGENSCHLITZ-KRYPTA szóösszetétel az *Atemwende* kötet *Halbzerfressener* kezdetű versében jelenik meg: „Halbzerfressener, masken- / gesichtiger Kragstein, / tief / in der Augenschlitz-Krypta . . .” („Féligszétmart, lárva / arcú gyámkó, / mélyen / a szemnyílás-kriptában . . .”).

A három összetevő tagból álló szóösszetétel voltaképpen két metaforikus szóösszetételre bontható le, hiszen az AUGENSCHLITZ kifejezés is metaforikus szóösszetételnek tekinthető, amelyben a második összetevő tag jelöltje az első összetevő tag jelöltjének a részét jelenti. Ahhoz, hogy az AUGENSCHLITZ és a KRYPTA kifejezések közti hasonlításra alapuló kapcsolatot értelmezhesük, előbb magát az AUGENSCHLITZ szóösszetétel jelentését kellene meghatároznunk. Anélkül, hogy a szóösszetétel egyértelmű jelentését megadhatnám, bizonyosra vehető, hogy az a *szemüreg* jelentéssel hozható kapcsolatba, amely viszont hasonlítható a *kriptához*, különösen, ha – mint Celannál legtöbbször – a halottakról, a megvakítottakról van szó. A kriptához hasonlított szemüreg az élet jelei/jelzései helyett egyedül az életteleniségre, a merevségre, a szervetlen létezőkre utaló tartalmak befogadására képes – ahogyan ezt a költői kép közlései is megfogalmazzák.

A HERZTRABANT szóösszetétel az *Atemwende* kötet *Singbarer Rest (Énekelhető maradék)* kezdetű versében jelenik meg: „Quirlend / unter Kometen- / brauen / die Blickmasse, auf / die der verfinsterte winzige / Herztrabant zutreibt / mit dem / draussen / erjagten Funken.” (Órvénylón / az üstökös- / szemöldökök alatt / a tekintettőmeg, melyhez / az elsötétült parányi / szívbolygó sodródik / az odakint / elejtett szikrákkal.” – az „elejt” igét a „vadat lövéssel leterít, megöl” értelemben használom).

A költői kép a TRABANT kifejezés (a fordításban nehezen meghatározható) jelöltjének a viselkedési formáját hitelesíti. A „bolygóként viselkedő szív” olyan metafora, amellyel bizonytalanságba hozható a HERZ kifejezés érzelemre utaló figuratív jelentése, erre enged következtetni az emberi arcok metonimikus és metaforikus megidézése is, de amely semmiképpen sem „fordítható le” kísérőbolygóként viselkedő érzelemre.

A WORTMOND szóösszetétel ugyancsak az *Atemwende* kötet *Wortaufschüttung (Szófeltöltődés)* kezdetű versében jelenik meg: „Bis du den Wortmond hinaus- / schleuderst, von dem her / das Wunder Ebbe geschieht / und der herz- / förmige Krater / nackt für die Anfänge zeugt, / die Königs- / geburten.” („Míg a szóholdat ki- / pördited, amitől / az apály csoda megtörténik / és a szív- / alakú kráter / pőrén a kezdetekről tanúskodik, / a király- / szülöttekről.”).

Az idézett versrészlet magát a nyelvteremtés „csodáját” írja le, a „szófeltöltődést” teszi érzékletessé egy hasonlaton alapuló komplex költői képben: a földből kipördített hold (nem olyan régen még ez az elképzelés uralkodott a hold keletkezéséről) hatására bekövetkező apály teszi láthatóvá, ahogyan Gadamer³⁵ írja, „a beszéd áramló tengere alatt rejtőzködő alapját a nyelvnek”. Eközben úgy tűnik, mintha a WORTMOND szóösszetétel inkább a holdat jelentené, mintsem a szót, Gadamer figyelte meg, hogy

Celan a határozott névelőt használta a határozatlan helyett („den Wortmond”), s ebből arra következtetett, hogy nem a mindig újra és újra holdként felfénylő, kikerekülő költői szóról van szó, hanem egy összetettebb fogalomról, az egyetlen, mindig ugyanaz, elementáris erőről, amely az igazi, az eruptív, a „kezdetekről tanúskodó” nyelvteremtést lehetővé teszi, s amely az újonnan alkotott szóösszetételben neveződik meg.

II.5.3. SZÓÖSSZETÉTEL, AMELYNÉL A SZÖVEGKÖRNYEZET A MÁSODIK ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJÉNEK VALAMELY SZEMANTIKAI JEGYÉT VAGY TULAJDONSÁGÁT HITELESÍTI, S AMELYBEN AZ ELSŐ ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJE A MÁSODIK ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJE LÉTREJÖTTÉNEK A HELYÉT NEVEZI MEG: HERZSTEIN (szívkő).

A HERZSTEIN szóösszetétel az egyetlen az újonnan alkotott szóösszetételek sorában, amely több versben is előfordul: a *Die Niemandrose* kötet *Sibirisch (Szibériai)* című versében: „Auch mir / steht der tausendjahrfarbene / stein in der Kehle, der Herzstein . . .” („Nekem is / a torkomban van / az ezerévszínű kő, a szívkő . . .”); ugyancsak a *Die Niemandrose* kötet *Und mit dem Buch aus Tarussa* című versében: „. . . einem der eigenen Herzsteine gleich, die man ausspie / mitsamt ihrem un- / verwüstlichen Uhrwerk, hinaus / in Unland und Unzeit.” („. . . valakinek, aki tulajdon szívköveihez hasonló, melyeket kiköptek / elpusztíthatatlan óraszerkezetükkel együtt, ki / a nemországba és a nemidőbe.”) és a *Lichtzwang* kötet *Mit Traumantrieb (Álommeghajtással)* kezdetű versében: „. . . der Herzstein durchstösst seinen Fächer . . .” („. . . a szívkő átlukasztja reteszeit . . .”).

A szóösszetétel megalkotásában bizonyára szerepet játszott a tény, hogy egyes testrészekben köves képződmények keletkezhetnek, pl. GALLENGSTEIN (epekö); a szóösszetételt ez az analógias gondolkodás hozhatta létre, s ezért ez az összetevő tagok kapcsolatának értelmezési alapjául is vehető. A HERZSTEIN szóösszetételhez „a szívben képződött kő” szintaktikai szerkezet rendelhető hozzá; a szóösszetétel tehát a nyelvi tapasztalat alapján rekonstruálható, de jelöltjének a valóságban nincs megfelelője. Ebből következően jelentése nyitott marad, pontosabban, olyan jelentésvonatkozásai lehetnek, amelyeket előfordulási situációi (szövegkörnyezeteiben betöltött szemantikai funkciója) alapján hozzárendelhetünk.

A szóösszetétel szövegkörnyezeteinek metaforikus közlései azt sejtetik, hogy a HERZSTEIN szóösszetétel elsősorban követ, köves képződményt jelent, amely képződhet a szívben, de amely a legkülönbözőbb helyzeteket foglalhatja el: állhat a torokban és reteszekbe zárva, ugyanakkor „elpusztíthatatlan óraszerkezetet” tud a magáénak. Mindez természetesen nem teszi lehetővé, hogy jelentését egyértelműsítsük, arra azonban rámutat, hogy a HERZSTEIN szóösszetétel egy összetett fogalom jelölője, melyben mind a HERZ, mind a STEIN kifejezések figuratív értelemben jutnak jelentéshez. Nyelvérzékem a HERZ kifejezés tartalmazta érzélem és a STEIN kifejezés tartalmazta állandóság, önsúlyánál fogva erőt képviselő jelentéselemeket véli a szóösszetétel jelentésével leginkább kapcsolatba hozhatónak.

II.5.4. SZÖSSZETÉTELEK, AMELYEKNÉL A SZÖVEGKÖRNYEZET MINDKÉT ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJÉNEK VALAMELY SZEMANTIKAI JEGYÉT VAGY TULAJDONSÁGÁT HITELESÍTI, S AMELYEK- BEN AZ ELSŐ ÖSSZETEVŐ TAG AZT JELÖLI, AMIBŐL A MÁSODIK ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJE ÖSSZETEVŐDIK. UGYANAKKOR E SZÖSSZETÉTELEK FELFOGHATÓK ÚGY IS, MINT AMELYEK- BEN A MÁSODIK ÖSSZETEVŐ TAG AZ ELSŐ ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLT- JÉNEK EGY MEGJELENÉSI FORMÁJÁT NEVEZI MEG: STERN- WÜSTE (csillagsivatag), WORTLITZE (szózsínór), WORTWAND (szófal).

A STERNWÜSTE szóösszetétel a *Die Niemandrose* kötet *in der Luft* (*A levegőben*) című versében fordul elő: „... die durch die Sternwüste Seele Geführten ...” („... a csillagpusztán át lélekvezetettek ...”).

A szóösszetétel értelmezéséhez nyelvi analógiák segíthetnek hozzá: a STEINWÜSTE szóösszetétel jelentése a „sziklák máladékával borított sivatag”; a WASSERWÜSTE szóösszetétel pedig a végtelen, sivár tenger látványának a megnevezésére használatos. Az értelmezésnek ezt az irányát követve „csillagsivatagnak” a végtelen számú csillaggal borított sötét égbolt látványát nevezhetjük, azaz olyan sivatagra (sivár térségre) gondolhatunk, amelyet a csillagok sokasága alkot, amelyben egyedül csil- lagok vannak, s amelyen, a költői közlés szerint, „a lélekvezetettek” (a halottak) áthaladnak.

A WORTLITZE szóösszetétel a *Schneepart* kötet *Und jetzt* (*És most*) kezdetű versében fordul elő: „... eine Wortlitze, rot- / gefüttert, / näht sich den Mündern ...” („... egy szózsínór, vörös- / bélelt, / varródik a szájakra ...”).

A szóösszetétel parafrázisa a „szavakból font zsinór” lehet. A metaforikus közlés a zsinór tulajdonságjegyeit hitelesíti („vörösbélelt”, „varródik”), ám oly módon, hogy a „szó mint vércsík” képzetét is előhívja a vörös színmegjelöléssel. Azáltal azonban, hogy a közlés a „szózsínórt” a szájjal hozza kapcsolatba, nyelvérzékem mégis a WORT kifejezés jelenté- sét látja a szóösszetételben meghatározónak. A „szavakból font zsinór” körülírással értelmezhető szóösszetétel a beszéd egy sajátos megnyilvánú- lási formájára utalhat, amikor is a leértékelés szellemi irányvétele is észlelhető. Ennek igazolására azonban komplex verselemzést kellene végez- nem.

A WORTWAND szóösszetétel az *Atemwende* kötet *Aus Fäusten* (*Az öklökből*) kezdetű versében jelenik meg: „Aus Fäusten, weiss / von der aus der Wortwand / freigehämmerten Wahrheit ...” („Az öklökből, fehéren / a szófalból / szabadrakalapált igazságtól ...”).

A szóösszetétel parafrázisa a „szavakból képzett/összeálló fal” lehet. A szóösszetételre vonatkozó metaforikus predikáció a WAND kifejezés je- löltjének tulajdonságjegyeit hitelesíti („a falból kikalapált”), ugyanakkor nem hagy kétséget afelől, hogy itt nem egy valóságos falról van szó, hanem „szófalról”, a szó egy megjelenési formájáról (merevség, akadályozottság, körülhatároltság stb.). Ezt nyomatékosítja a közlés közép- pontjában álló WAHRHEIT kifejezés is. A költői képből az egyáltalán nem természetszerűen „igazságot kifejező szóhoz” (a költői szóhoz) való eljutás gondolata fejeződhet ki.

II.5.5.a SZÓÖSSZETÉTEL, AMELYNÉL A SZÖVEGKÖRNYEZET A MÁSODIK ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJÉNEK VALAMELY SZEMANTIKAI JEGYÉT VAGY TULAJDONSÁGÁT HITELESÍTI, S AMELYBEN A MÁSODIK ÖSSZETEVŐ TAG AZ ELSŐ ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJÉNEK AZ AKTIVITÁSÁT JELÖLI: STERNUNFUG (csillagarázdálkodás).

A szóösszetétel a *Zeitgehöft* kötet *Im Glockigen* (A harangalakúban) kezdetű versében jelenik meg: „... Sternunfug / setzt sich fort...” („... csillagarázdálkodás / folytatódik...”).

A szóösszetétel parafrázisa: „a csillagok garázdálkodnak”; a csillagok viselkedésére vonatkozó metaforikus predikációt a szövegkörnyezet kifejtetlenül hagyja, s így a szóösszetétel értelme nyitott marad.

II.5.5.b SZÓÖSSZETÉTEL, AMELYNÉL A SZÖVEGKÖRNYEZET AZ ELSŐ ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJÉNEK EGY SZEMANTIKAI JEGYÉT HITELESÍTI, S AMELYBEN A MÁSODIK ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJÉNEK AKTIVITÁSA AZ ELSŐ ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJÉRE IRÁNYUL; AZ ELSŐ ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJE EZ AKTIVITÁS CÉL-OBJEKTUMA: WORTWAAGE (szómérleg)

A szóösszetétel a *Die Niemandrose* kötet *Und mit dem Buch aus Tarussa* című versében fordul elő: „... geschrieben in dich / Sprachwaage, Wortwaage, Heimat- / waage Exil.” („... belédirva / nyelvmérleg, szómérleg, haza- / mérleg száműzetés.”).

A szóösszetétel parafrázisa a „szót mérő mérleg” lehet. A közlésben a „szót mérő mérleg” metaforikus azonosítására is sor kerül; a „száműzetés” az, amely a szó „mérlegévé” lesz, amely „szómérlegként” viselkedik. Ugyanakkor a WORT kifejezés a szövegkörnyezetben megőrzi alapjelentését, ezt nyomatékosítja a „belédirva” predikáció is.

II.5.5.c SZÓÖSSZETÉTELEK, AMELYEKNÉL A SZÖVEGKÖRNYEZET A MÁSODIK ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJÉNEK VALAMELY SZEMANTIKAI JEGYÉT VAGY TULAJDONSÁGÁT HITELESÍTI, S AMELYEKBEN A MÁSODIK ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJE AZ ELSŐ ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJE AKTIVITÁSÁNAK AZ EREDMÉNYE VAGY AMELYEKBEN A MÁSODIK ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJÉNEK A LÉTREJÖTTE AZ ELSŐ ÖSSZETEVŐ TAG JELÖLTJE ÁLTAL MEGHATÁROZOTT (szemantikailag kellően nem differenciált csoport): AUGEN-STIMMEN (szemhangok), HERZBAHNEN (szívpályák), HERZBUCKELWEG (szívkidudorodásút), HERZPUNKT (szívpont), HERZSTRAHL (szívsugár), INZEST-STEIN (incesztus-kő), WORTSCHNEISEN (szóösvények), WORTWEGEN (szóutak), WORTSCHEIN (szófény).

Az AUGENSTIMMEN szóösszetétel a *Sprachgitter* kötet *Windgerecht* (Szelkővetőn) című versében jelenik meg: „Gesänge: / Augenstimmen, im Chor, / lesen sich wund,” („Énekek: / szemhangok, kórusban, / sebesre olvassák magukat.”).

A szóösszetétel parafrázisa „a szem(ek) által létrehozott hangok” lehet. A szóösszetétel szövegkörnyezete a kórusban éneklés szituációját megidézve a STIMMEN kifejezés szemantikai jegyét hitelesíti. Ugyanakkor a paradox állítás a metaforikus szóösszetétel sajátos jelentésével

hozható kapcsolatba (a „szemhangok” nemcsak hangzanak, hanem egyzersmind látnak is: „sebesre olvassák magukat”).

Rekonstruálható egy olyan valóságszituáció, amelyben a közlés s maga a szóösszetétel is értelmezhető lesz, de semmi biztosítékunk nem lehet afelől, hogy ezzel az értelmezéssel ténylegesen a szóösszetétel jelentéséhez jutottunk el. A kottából éneklés szituációjára gondolok, amikor is a szem rögzítette hangjegyről való tudat irányítja a hangképző szerveket a megfelelő hang létrehozására; ezt a szituációt nyomatékosíthatja az „olvassák magukat” (ti. a kiejtett hangok írott alakjukat) állítás is. Ezzel az értelmezéssel azonban a költői-nyelvi közlés, lehet, megengedhetetlen leegyszerűsítését hajtottam végre, s a szóösszetételt egy redukció eredményeként mutattam fel, figyelmen kívül hagyva a paradoxonokból építkező közlés jellemzőit, amely nem a kottából éneklésről beszél, hanem „szemhangokról”, melyek jellemzése az utolsó versszakban következik be: „Die Stimmen: / windgerecht, herznah, / brandbestattet.” („A hangok: szélkövetőn, szívközelien, / tűztemetetten.”).

A „hangokra” vonatkozó metaforikus predikációk, melyek révén az AUGENSTIMMEN szóösszetétel a vers témaszavaként is felfogható, a szóösszetétel második tagjának metaforikus jelentéssel való értelmezését is sugalmazhatják, mégpedig egy, már a köznyelvi használatban is meghonosodottnak tekinthető jelentés aktualizálásaként. A „szembeszéd” (*Augensprache*), az „egymás szeméből olvasni” szóhasználat a szavak nélküli megértés/kommunikáció szituációjára utal, egy érzelmileg telített, s a szavak útján történő kommunikációnál teljesebb értékű egymás megértésére. Újraértelmezve a verset valószínűnek tűnik, hogy a szóösszetétel jelentésében ez a jelentésvonatkozás tekinthető dominánsnak.

A HERZBAHNEN szóösszetétel a *Die Niemandrose* kötet *Les Globes* című versében fordul elő: „... lies da: // die Sonnen-, die Herzbahnen, das / sausend-schöne Umsonst.” („... olvasd ott: // a nap-, a szív pályák, a / süvöltő-szép hiába.”).

A szóösszetételt a SONNENBAHNEN lexikalizált szóösszetétel analógiájára létrehozott metaforikus szóösszetételnek tekintem; parafrázisa: „az a pálya, amit a szívnek mondott X mozgásával kijelöl”. A „szívnek mondott X” kifejezéssel egyszerűen csak jelölni kívántam, hogy a szív a valóságban nem mozoghat semmilyen útvonalon. Ugyanakkor az sem vezetne eredményhez, ha a HERZ kifejezés jelöltjeként figuratív jelentését (érzelem) fognánk fel. E szóösszetétel jelentését leginkább akkor közelítjük meg, ha a HERZ kifejezést komplex jelkép voltában értjük, amelynek a szövegkörnyezetben aktualizált tulajdonsága épp az, hogy egy meghatározott útvonalon mozgásra képes, hogy kijelöl egy útvonalat – ahelyett, hogy a világra vonatkozó tapasztalat alapján a tényállásban megfogalmazódott képtelenséget, ellentmondást feloldani akarjuk.

A HERZBUCKELWEG szóösszetétel a *Die Niemandrose* kötet *La Contrescarpe* című versében fordul elő: „... so / viel / wird gefordert von dem, / den die Hoffnung herauf- und herabkarrt / den Herzbuckelweg – so / viel / an der Kehre...” („... oly / sokat / megkövetelnek attól, / akit a remény fel- és letalicskáz / a szívdudorútra – oly / sokat / a kanyarulatban...”).

A HERZBUCKEL szóösszetétel egy az orvosi gyakorlatban ismert jelenséget jelöl, a szívtájéki kidudorodását hipertrófia esetén. Olvasatom-

ban a szóösszetétel figuratív értelemben utal vissza eredeti jelentésére, s a „szívkidudorodását” a jelképes értelemben felfogott szívnek kóros megnagyobbodását jelöli, vagyis az érzelem túltengése/felfokozottság során létrejött, általa kijelölt „utat”, melyet a költői kép a maga tárgyias megragadhatóságában („fel- és letalicskáz”, „a kanyarulatban”) láttat.

A HERZPUNKT szóösszetétel az *Atemwende* kötet *Von der Orchis her* (A kosbor felől) kezdetű versében fordul elő: „Ein kleines Verhängnis, so gross / wie der Herzpunkt, den ich / hinter dein meinen Namen / stammelndes Aug setz, / ist mir behilflich...” („Egy kis sorscsapás, akkora / mint a szívpont, amelyet / a nevemet dadogó / szemed mögé helyezek, / jön segítségemre...”)

A szóösszetétel parafrázisa „a szív képezte/jelölte pont” lehet, amikor is a HERZ kifejezés figuratív értelmében jut jelentéshez, s a szóösszetétel jelentése valamiképpen az érzelem összpontosítása által kitett jellel állhat összefüggésben.

Anélkül, hogy a költői képet elemezném, nyilvánvaló, hogy a HERZ, az AUG és a más testrészeket jelölő kifejezésekkel alkotott költői képek, mint ez esetben is, nem kevésbé, mint az e kifejezésekkel alkotott metaforikus szóösszetételek maguk is, Celan anatómiai ismereteinek a nyomát őrzik. Az emberi szervezet azonban Celan költészetében nemcsak mikroszkopikusan közelre hozott, hanem működésében rugalmas változásokra képes szerkezet, amelyet a költői gondolkodás épp ezért a legszabadabban használ fel az intellektuális tartalmak metaforikus megnevezésére. Úgy is lehet mondani, Celan esetenként a legönkényesebb „operációkat” hajtja végre az emberi szervezeten (pl. „szívpontot helyez a szem mögé”), s költői képeit akkor olvassuk helyesen, ha mindezt lehetségesnek tartva, az „önkényességekről” nem veszünk tudomást.

A HERZSTRAHL szóösszetétel a *Die Niemandrose* kötet *Es ist alles anders* című versében található: „Weiss ist er, weiss, ein Wasser- / strahl findet hindurch, ein Herzstrahl, / ein Fluss...” („Fehér az, fehér, egy víz- / sugár hatol át, egy szív-sugár, / egy folyó...”).

A szóösszetétel létrehozását bizonyára a WASSERSTRAHL lexikalizált szóösszetételhez fűződő nyelvi analógia befolyásolta, ám ez a nyelvi analógia nem értelmezi a szóösszetétel mélystruktúráját is. A WASSERSTRAHL szóösszetétel jelentése „sugárszerűen ömlő, kilövellő víz”, vagyis a STRAHL kifejezés jelentése itt a „valamely kiindulópontból egyenes vonalban terjedő parányi anyagi részecskék” definíciójának felel meg, – ami nyilvánvalóan nem vonatkoztatható a STRAHL kifejezésnek a HERZSTRAHL szóösszetételben hordozta jelentésére. A *sugár* definíciójához tartozik még az „elektromágneses impulzusok sora” jelentés is, s a HERZSTRAHL szóösszetételben ezt a jelentését veszem alapul, azzal, hogy az „elektromágneses impulzusok” helyett a „szívműködés kiváltotta impulzusok” sorát értem alatta. Az összetevő tagok kapcsolatának ez az értelmezése nem zárja ki azt sem, hogy szövegkörnyezetében a szóösszetétel HERZ kifejezéséhez jelképes értelmét rendeljük hozzá, s a szóösszetétel jelentését az „érzelem hatására létrejött hirtelen lelki megmozdulások soraként” értelmezzük, ill. ezzel a jelentéssel valamiképpen összefüggőnek lássuk.

A HERZ kifejezéssel alkotott, e csoporthoz tartozó szóösszetételek közös jellemzője, hogy a HERZ kifejezés szó szerinti jelentésében lép kapcsolatba az alapszóval, egy a világra vonatkozó tapasztalattal nem re-

konstruálható tényállást rögzítve, e tényállásnak a szöveggörnyezetben való értelmezéséhez azonban a HERZ kifejezés figuratív jelentésében való értelmezése segít hozzá – anélkül, hogy a szóösszetétel jelölte új fogalom meghatározható lenne.

Az INZEST-STEIN szóösszetétel a *Fadensonnen* kötet *Fortgewälzter (Tovahengerített)* kezdetű versében fordul elő: „Fortgewälzter Inzest-Stein.” („Tovahengerített inceszus-kő.”)

A szóösszetétel parafrázisa a „vérfertőzés előidézte/létrehozta kő/köves képződmény” lehet. A szóösszetétel tágabb szöveggörnyezete viszont arra utal, hogy itt egy, a veséből kioperált („kimetszett”) kőről van szó. Nemcsak a szóösszetétel jelentése, hanem az egész vers, amely nyilvánvalóan egy orvosi műtét folyamatát idézi fel, rejtvényyszerűen hat. A versbeli közlések ugyanis nem azt állítják, hogy az orvosi „szem” kimetsz egy vesekövet, hanem, hogy „az orvos veséjéből kimetszett szem olvas” („Ein Auge, dem Arzt / aus der Niere geschnitten, / liest . . .”). Arra vonatkozóan, hogy az e paradoxális közlésmódban mire utalhat az „inceszus” kifejezés, csak hipotéziseket állíthatunk fel. A verset a költői beszéd tematizálásaként fogva fel, a „megkövült nyelvről” való dialektikus ellenbeszédként, úgy az „inceszus-kő” képviselheti a befelé forduló költői nyelv „megkövültségének” tényét. Az INZEST kifejezés a befelé forduló, a magába visszatérő, magába zárkózó „nyelv” metaforája lehet.

A WORTSCHNEISEN és a WORTWEGEN szóösszetételek a *Die Niemandrose* kötet *Huhediblu* című versében fordulnak elő: „Schwer-, Schwer-, Schwer- / fälliges auf / Wortwegen und -schneisen . . .” („Nehéz-, nehéz-, nehéz- / kesség a / szóúton és -ösvényeken . . .”).

A két szóösszetétel hasonló szintaktikai szerkezetre vezethető vissza; parafrázisuk a „szavak megtette vagy a szavakkal létrehozott út ill. ösvény”, amikor is a WEG és a SCHNEISEN kifejezések átvitt értelemben jutnak jelentéshez: „a cselekvés, a viselkedés, a hatáskifejtés, a jelentés irányvonalát” jelölő értelemben.

A WORTSCHEIN szóösszetétel a *Die Niemandrose* kötet *Es ist alles anders* című versében jelenik meg: „. . . du ruderst / durch die Kanäle, Lagunen und Grachten, / bei Wortschein . . .” („. . . evezel / a csatornákon, lagúnákon és kanálisokon át, / szófényben . . .”).

A szóösszetétel értelmezéséhez a nyelvi analógia segít hozzá, parafrázisa a SONNENSCHNEISEN lexikalizált szóösszetétel jelentésértelmezéséhez hasonlóan a „szó kibocsájtotta sugarak fénye” lehet, azzal a különbséggel, hogy a WORTSCHEIN szóösszetételben a SCHEIN kifejezés jelentését nyelvrézékem átvitt értelemben, a „valamilyen eszmének, gondolatnak szóval történő megvilágosulásaként” értelmezné. A költői kép nem zárja ki az értelmezésnek ezt az irányát, ehhez azonban a költői kép mindegyik elemét metaforikusan használnak kell tekintenünk. A WORTSCHEIN szóösszetétel ugyanis a költői képben a fizikai valóságosság képzetét hitelesítve jut jelentéshez („evezel a csatornákon át a szófényben”). Az ellentmondást a költői képet alkotó nyelvi elemeknek (evezés, csatorna, lagúna, kanális) metaforikus jelentésátvitel útján történő értelmezése oldaná fel.

II.6. METAFORIKUS SZÓÖSSZETÉTEL ÖSSZEFOGLALÓ HELYZETBEN

Metaforikus szóösszetételnek ‚összefoglaló helyzetben‘ azokat a szóösszetételeket neveztem, amelyek a szöveget létrehozó metaforikus nyelvi-szemantikai makrofolyamatokban jutnak jelölő funkcióhoz. E metaforikus nyelvi-szemantikai makrofolyamatok lehetnek anaforikusak vagy kataforikusak. E szóösszetételek olyan, a világra vonatkozó tapasztalattal nem rekonstruálható, komplex tényállást sűrítene, amely a szövegvilágot kialakító részmozzanatok összefoglalását jelenti.

ANAFORIKUS MAKROFOLYAMATOK

II.6.1. ANAFORIKUS ÖSSZEVONÁS

Anaforikus összevonásnak azt a nyelvi-szemantikai folyamatot nevezem, amelyben a szóösszetétel összetevő tagjai a szövegben már előfordultak, s amelyeknek az anaforikus újrafelvétel során bekövetkező összevonása hozza létre a szóösszetételt. Az összetevő tagok közötti kapcsolat a szöveg által előstrukturált. A szóösszetételben megfogalmazott komplex tényállás korábbi állításoknak az egymásravezettségét jelenti: BLINDENWORT (vakok szava)

A BLINDENWORT szóösszetétel a *Sprachgitter* kötet *Blume* című versében fordul elő: „Blume – ein Blindenwort.” („Virág – egy vakszó.”)

A BLINDENWORT szóösszetétel fordítható a „vakszó” kifejezéssel, jelentése azonban „a vakok szava”, „a vakok által kimondott szó” körülírással parafrázálható, hasonlóan a BLINDENSCHRIFT szóösszetételhez, mely a magyar nyelvben a „vakírás” kifejezéssel rögzítődött, ám amely a „vakok írásmódját” jelenti.

A szóösszetételben megfogalmazott komplex tényállás korábbi állításoknak az egymásravezettségét jelenti, mégpedig oly módon történő egymásravezettségét, hogy a szóösszetétel összetevő tagjai a szövegben már előfordultak.

A vers a „kő” kifejezéssel kezdődik („Der Stein.”), majd a második verssorban egy, a köre vonatkozó állítással folytatódik, beemelve egyúttal a beszélő én-t is, a közlés a beszélő én cselekvése és a kő közötti összefüggésre mutat rá: „Der Stein in der Luft, dem ich folgte.” („A kő a levegőben, amelyet követtem.”). A harmadik verssort egy megszólítással és egy hasonlattal élő közlés alkotja, amelyben az ismételtlen visszatérő „kő” kifejezés a megszólított szemének a hasonlítójává lesz: „Dein Aug, so blind wie der Stein.” („A szemed oly vak, akár a kő.”). A megszólítással és hasonlítóval élő közlésben a hasonlítás alapjául a „vakság” szolgál. Minthogy nem célozom a vers komplex elemzése, elegendőnek tartom annak megállapítását, hogy az élettelen, szervetlen anyagot jelölő STEIN kifejezés jelentéséhez a kifejezés konnotációs rendszerében a „vakság” jelentés (tulajdonságjegy) is nozzárendelődik. A BLINDENWORT szóösszetétel szövegbeli szerepének és jelentésértelmezésének szempontjából fontosabb annak tudatosítása, hogy a megszólított szeme vak, amelyből, a szem kifejezést metonimikusan fogva fel, arra következtethetünk, hogy a megszólított személy vak. A beszélő énről az első versszak közlési alapján ez nem állapítható meg, legfeljebb csak az, hogy egy „vak”

testet követ. A többszörösen összetett mondatból álló második versszak első tagmondata azonban a „vakságot” mindkét személyre kiterjesztettnek mutatja (ha explicite nem is fogalmazza ezt meg). A „Wir waren / Hände” („Kezek / voltunk”) állítás ui. nemcsak a közvetlen szövegkörnyezetből, hanem Celan költői életművéből is kikövetkeztethetően utalhat a vakság tényére, amikor is a látás helyett a kezekkel való kitapintás lesz az érzékelés lehetőségévé. Ezt a jelentésvonatkozást nyomatékosíthatja a paradoxnak tűnő állítás, amelyben az egyének egy testrésszel azonosítódnak, azzal a testrésszel, mely számukra az érzékelést lehetővé teszi. A második tagmondatban, miközben az állítmány a „kezekre” vonatkoztatott, beemelődik egy újabb kifejezés, amely összefüggésbe hozható a vaksággal, s ez a „sötétség”: „wir schöpften die Finsternis leer” („kimeregettük a sötétséget”). Az elemzésnek ezen a szintjén eldönthetetlen, hogy milyen sötétségről van szó: 1. természeti jelenségről (az éjszaka sötétsége), 2. a vakság által állandósult sötétségről vagy 3. a „sötétség” kifejezés valamilyen elvont jelentéséről. A harmadik tagmondat, ha nem is segít hozzá a „sötétség” kifejezés jelentésének egyértelmű kijelöléséhez, de lehetségessé teszi a kifejezésnek a vaksággal való összefüggésbe hozását: a „wir fanden das Wort” („rátaláltunk a szóra”) közlés a magunkban való elmélyedésre is utalhat; a „sötétség” kifejezés tehát azt az állandósult sötétséget is jelentheti, amely (a „vakság” kifejezést figuratív jelentésében értve) egy lét-állapot, lét-helyzet általános érvényű megnevezésévé lesz. Ez utolsó közlésben egyszersmind a BLINDENWORT szóösszetétel második összetevő tagja, a WORT kifejezés is beemelődik, s a következő tagmondat ezt értelmezi ill. nevezi meg: „... das den Sommer heraufkam: / Blume.” („amely a nyárban feljött: / virág.”) A „Blume” az a szó, amelyre a beszélő én s a megszólított személy rátalált, – ezt erősíti meg a harmadik versszak első sora: „Blume – ein Blindenwort” („Virág – egy vakszó”).

Egyetlen utolsó megjegyzés kívánkozik még ide: hogy nem a virágról, hanem a BLUME kifejezésről, a szóról van szó, ezt nyomatékosítja nyelvérzékelem szerint a BLINDENWORT szóösszetétel előtt álló határozatlan névelő is, amely a szóösszetételben a második összetevő tag jelentését emeli ki. A BLINDENWORT az egy szó, amelyet vakok mondtak/mondanak ki.

II.6.2. ANAFORIKUS VARIÁCIÓ

Anaforikus variációnak azt a nyelvi-szemantikai folyamatot nevezem, amelyben a szóösszetétel összetevő tagjai a szövegben korábban előforduló nyelvi elemek jelöltjeinek szemantikai variáció útján történő újrafelvételeét jelentik. A szóösszetétel összetevő tagjai közti kapcsolat a szöveg által előstrukturált. A szóösszetételben megfogalmazott komplex tényállás korábbi állításoknak az értelmezését jelenti: BAUMWORT (faszó), STERNWURF-KASCHEMMEN (csillagdobás-lebuj), WORTNACHT (szóéj).

A BAUMWORT szóösszetétel a *Von Schwelle zu Schwelle* kötet *Im Spätrot (Késővörösben)* című versében fordul elő: „Im Blau / spricht sie ein schattenverheissendes Baumwort . . .” („A kékből / kiejt egy árnyékot ígérő faszót . . .”).

A szóösszetétel többféleképpen parafrázálható, attól függően, hogy az összetevő tagok kapcsolatát (OBJ^A – OBJ^B) milyen szintaktikai struktúrára vezetjük vissza, s ebből következően az egyes összetevő tagoknak

milyen mondatbeli funkciót tulajdonítunk. Ez értelmezések sorában egyetlen olyan parafrázis látszik lehetségesnek, amely egy a reális világban tapasztalható tényállásnak megfelel: „a fát jelölő/kimondó szó”, amikor is a felszíni struktúrában tárgyesetet betöltő BAUM főnév és az alanyi esetet betöltő WORT főnév között az állítás mélystruktúrájában egyfajta szubsztitúciót figyelhetünk meg: a (kimondott) szó nem más, mint a „fa” szó. Egy másik lehetséges parafrázis épp ezzel a szintaktikai struktúrával ellentétes levezetéshez jutna: „a fa által kimondott szó” szerkezethez, amelyben a BAUM főnév alanyként, a WORT főnév tárgyként funkcionál. Ez utóbbi parafrázissal párhuzamos egy olyan értelmezés, amely szerint „a szó a fa kinövése, hajtása”, pl. a BAUMHARZ (mészga) szóösszetétel formális analógiájára. Elképzelhető még egy olyan értelmezés is, amelyben „fa alakú szóra” gondolnánk, pl. a BAUMFARN (páfrányfa) szóösszetétel formális analógiájára. Mindez értelmezéseknek közös jellemzője, hogy olyan tényállás-konfigurációt feltételeznek, amely a reális világban nem tapasztalható, s amelyek egy közös paradoxonra vezethetők vissza: az elsődleges jelentésében elvont fogalmat jelölő WORT kifejezés meghatározója egy konkrét főnév (BAUM). Bármennyire is kézenfekvőnek tűnhet, hogy a legelső, a reális világban tapasztalható tényállás-konfigurációt kifejező parafrázis mellett döntsünk, azt tapasztaljuk, hogy ez az értelmezés, ha explicite nem is mond ellent a szóösszetétel közvetlen szövegkörnyezete által kifejezeteknek, elfogadhatatlanul nagy mértékben leegyszerűsíti s elszegényíti a közlés hírértékét, amennyiben a WORT kifejezésről a BAUM kifejezés jelentésére helyezzük a hangsúlyt, holott a szövegkörnyezet mindkét összetevő tag jelentését egyformán nyomatékosítja: a szó az, amely kiejtődik, s amely a fá-val való kapcsolatából következően „árnyékot ígér”. A költői közlés semmiképp sem azt állítja, hogy kimondódik a „fa” szó, hanem azt, hogy kimondódik a BAUMWORT, amely árnyékot ígér. Ahhoz, hogy a szóösszetételnek a szövegkörnyezetében aktualizált jelentése leírható legyen, a vers egészében betöltött helyzetét/funkcióját kell megvizsgálni.

A vers témája a halott kedves megidézése: „felébresztése” a nyelvi megnevezés által, amikor is a „kedves” névtelen személye az élet metonimikus jelölőjeként is olvasható. A szerelmes vers nem a szerelmet problematizálja, hanem a róla való beszédet; az autentikus megidézés lehetőségeire reflektál. A nyelvi reflexió irányát jelzi a halott kedves személytelen, a nyelvi síkra transzponáló megidézése az éjszaka álomszerű valóságában: az éjszaka valóságában realizálódott beszéd (megszólítás) az „alvó nevek egyikét” ébreszti fel, s vezet el az éjszakai (álom)világ öntudatlan, organikus léterébe. Az „ember növésű pínia” („... unter die Pinien: / eine, von menschlichem Wuchs...” – „... a mandulafenyők között: / egy embernövésű...”) ennek az öntudatlan s mégis organikus létformának a képviselője, beszédében – „Im Blau / spricht sie ein schattenverheissendes Baumwort...” – ennek a létformának az egyedül való értéke jut kifejezésre. Ez az a nyelv, amely a halál elfogadására s egyúttal (Celan költői létszemléletéhez hűen: ezáltal!) a létjelenség megvalósítására képesül.

A BAUMWORT szóösszetétel ennek a tematizált költői reflexiónak a szintetikus metaforája: a „költői szónak” mint olyannak a nyelvi realizációja.

A szóösszetételnek a versben aktualizált értelmét leginkább megközelítő parafrázis „a fának megfelelő, a fa értékű szó” lenne, amikor is a

BAUM kifejezésben, anélkül, hogy elsődleges jelentését elveszítené (ezt hitelesíti a piniákra hyponímiásan visszaütáló anaforikus helyzete), a jelentésbővülés szemantikai folyamata megy végbe: az öntudatlanságában teljes, szerves lét metaforikus jelölőjévé lesz.

A STERNWURF-KASCHEMMEN szóösszetétel az *Atemwende* kötet *Hafen (Kikötő)* című versében fordul elő: „... kreuzen, an Sternwurf-Kaschemmen vorbei, / unsre immer noch trunknen, trinkenden, / nebenweltlichen Münder...” („... kereszteződnek, a csillagdobás-lebuj mellett, / a még mindig részeg, ivó, / mellékvilági szájaink...”).

A szóösszetétel az OBJ^A - LOC^B - {történi} formális szerkezetre vezethető vissza, az értelmezést megnehezíti azonban, hogy az első összetevő tag maga is egy értelmezésre váró újonnan alkotott metaforikus szóösszetétel.

A szóösszetétel értelmezésekor a második összetevő tag, a -KASCHEMMEN kifejezés jelentését szó szerinti értelemben is érthetjük, attól függetlenül, hogy szövegkörnyezetében, helyhatározói értelmezőként a mondatba ágyazódva, metaforikus jelentésbővülésére is sor kerül. Szó szerinti értelmezhetősége a nyelvi-szemantikai makrofolyamatok által is előfeltételezett. A vers első mondatában az események helyének a meghatározásaként a HURENTISCH (ringyók asztala) szóösszetétel szolgál, vagyis a KASCHEMMEN és a HURENTISCH kifejezések között thezaurisztikus reláció áll fenn. Kevésbé egyértelmű a STERNWÜRFEL szóösszetételnek a nyelvi-szemantikai makrofolyamatok általi előfeltételezettsége. A STERN kifejezés szinonimájaként jelenik meg az ASTRAL (csillagokra vonatkozó, csillag-) kifejezés az ASTRALFLÖTE (csillagfuvola) szóösszetételben: „... wie die / Astralflöte von / jenseits des Weltgrats...” („... a világperemen túlról való csillagfuvolaként...”). A WURF kifejezést a második versszakban előforduló *würfel* (kockázz, kockázd el) kifejezéssel összefüggésbe hozva, a kockajáték közbeni dobás értelmében érthetjük, amikor is a STERN kifejezés vagy a játékban résztvevő személy(ek) vagy a kockadobás eredményének metaforikus megnevezéseként fogható fel. A metaforikusan használt STERN kifejezés jelentésében mindkét értelmezés esetén az ironikus leértékelés tudati magatartása érzékelhető. Ezt a magatartást hitelesíti a szóösszetétel szövegkörnyezete is: az érzéki aktust megnevező költői kép lexikájában.

A WORTNACHT szóösszetétel a *Von Schwelle zu Schwelle* kötet *Abend der Worte (A szavak estéje)* versben jelenik meg: „Die Doggen der Wortnacht, die Doggen / schlagen nun an / mitten in dir: / sie feiern den wilderen Durst, / den wilderen Hunger...” („A szóéj szelindekei, a szelindekek / ugatni kezdenek / legbensődben: / ünneplik a vadabb szomjat, / a vadabb éhséget...”).

A szóösszetétel WORT szavának az anaforikus újrafelvétel során való értelmezhetősége aligha szorul magyarázatra, hiszen a WORT kifejezés magában a verscímben, s az azt ismétlő verskezdő szószerkezetben megjelenik. A NACHT kifejezés a világra vonatkozó tapasztalat alapján fogható fel az ABEND kifejezés jelentésével kapcsolatba hozható kifejezésként. A WORTNACHT szóösszetétel szövegbeli helyzetéből következően a vers központi metaforájává lesz. A vers a „szóéj” szituációját írja le, a metaforikusan kifejtett és latomásosan megjelölt történések, tényállások sorát, amelyek a szavak „éjszakáját” jellemzik. Ezt az értelmezést követve

a szóösszetétel tehát nem időhatározói szerkezetre vezethető vissza – OBJ^A – TEMP^B – {lenni} –, hanem birtokos szerkezetre: POSS^A – OBJ^B – {lenni}. Ezzel azonban az összetevő tagok közötti kapcsolat jellege csak formálisan határozódott meg; a versbeli közlések szerint ui. nem arról van szó, hogy a szavaknak éjszakájuk van, hanem arról, hogy „a szó az éjszaka állapotát teremti meg”, egy olyan léthelyzetet, amelyben a „szó-éjszaka szelindekei ugatni kezdenek legbensődben, a vadabb szomjúságot, a vadabb éhséget ünnepelve”. A szóval feltámasztott/előidézett szenvedélyes érzékiség „éjszakája” ez – s ezt értelmezik az utolsó versszak reflexív közlései is.

II.6.3. PARCIÁLIS ANAFORIKUS VARIÁCIÓ

Parciális anaforikus variációnak azt a nyelvi-szemantikai folyamatot nevezem, amelyben a szóösszetétel egyik összetevő tagja a szövegben korábban előforduló nyelvi elem jelöltjének szemantikai variáció útján történő újrafelvételét jelenti. A másik összetevő tag a jelölt új irányból való értelmezését, tematikus váltást hozhat magával. A szóösszetételben megfogalmazott komplex tényállás a korábbi állítás(ok) újjáértelmezését jelenti: AUGENKIND (szemgyerek), BEILWORT (fejszeszó), STERNMAUER-SEGLERN (csillagfalvitorlázók), WORTSAND (szóhomok), WORTSTIER (szóbika).

Az AUGENKIND szóösszetétel a *Die Niemandrose* kötet *Eis, Eden* (Jég, éden) című versében fordul elő: „Es sieht, denn es hat Augen, / die helle Erde sind. / Die Nacht, die Nacht, die Laugen. / Es sieht, das Augenkind.” („Ő lát, mert szeme van, / melyek fénylő földgolyók. / Az éj, az éj, az oldatok. / Ő lát, a szemgyerek.”).

A vers kompozíciója egy, a kabbalával összefüggésbe hozható enigmatikus felépítést követ. A vers komplex elemzése helyett csak azokra a nyelvi egységekre és szemantikai folyamatokra utalok, amelyek a szóösszetétel értelmezéséhez hozzásegíthetnek. A három versszakból álló vers első sorában azonnal megjelenik az „es”-szel (sing. 3.szem., semleges nemre utaló személyes névmás) jelölt meghatározatlan alany, amely a második versszakban AUGENKIND-nek mondódik. A versbeli közlések sorra e meghatározatlan „valamit” értelmezik: ő „az elveszett ország, ahol a nádasban egy hold nő”, s ahol „mindez velünk együtt megfagyott”, miközben ő „izzik és lát”, „szemei vannak, melyek fénylő földgolyók”. A versbeli közlések tehát az „elveszett, megfagyott ország” látványát és a látás képességét egyforma nyomatékkal vonatkoztatják a közlések meghatározatlan alanyára, hogy majd az utolsó versszakban a látás eredményeként is felfoghatóan „a jég feltámadásának” a reménye fogalmazódjon meg „Das Eis wird auferstehen, / ehe sich die Stunde schliesst.” – „A jég feltámad, / mielőtt az óra lezáródna.”). A megfagyottság, a „jég” metaforájában Celan-nak – más verseihez hasonlóan – a fasizmus utáni lét megítélése, történelmi helyzetfelmérése ölt(het) alakot. A „jég feltámadásának” a reményét megfogalmazva, s e reményt a látástól függővé téve, e vers azon ritka Celan-versek közé tartozik, amelyekben a változás reménye lehetségesnek, közvetlenül megfogalmazhatónak mutatja magát. Az egyértelműen meghatározhatatlan jelentésű AUGENKIND szóösszetételben e pozitív változásokra képessé lett/lett létre történhet utalás. Komolyan véve a „szemek fénylő földgolyók” metaforikus azonosítást, az AUGENKIND szóösszetétel felfogható a „földgolyó gyermekének” is, a fasizmus

embertelenségei okán erkölcsi hitelét veszített emberi nem „gyermekként” új életet kezdő, az „édent” újra megengedő lehetőséget megnevező metaforaként. Ez értelmezés mellett döntve a szóösszetétel „a szem gyermeke” – POSS^A – OBJ^B – {lenni} – szerkezetre vezethető vissza, amikor is mindkét összetevő tag a szemantikai folyamatok összefüggésében jut metaforikus, ill. metonímikus jelentéshez.

A BEILWORT szóösszetétel a *Die Niemandrose* kötet *Huhediblu* című versében jelenik meg, mégpedig egy szójáték következtében a versbe emelten: „... als Beiwort, als Beilwort...” („... mint mellékszó, mint fejszó...” – a *Beiwort* kifejezés *melléknevet* jelent).

A szójátékként versbe emelt BEILWORT szóösszetétel magát a BEIWORT szóösszetétel jelentését is újraértelmezi, miközben korábbi nyelviszemantikai folyamatokra is visszautal. „A szó mint fejszó”, a „fejszeként viselkedő szó” parafrázisokra visszavezethető szóösszetétel nemcsak a történelmi léttapasztalatot metaforikusan megnevező értelemben jut jelentéshez, hanem a konkrét költők eljárásaira emlékeztető módon a vers nyelvi megformáltságának reflexív értelmezéseként is. Verselemzés helyett csak utalok az egyes szavak mechanikus (erőszakos) szétválasztására („feldaraboltságára”), az elliptikus szerkezetek halmozására.

A BEILWORT szóösszetétel ugyanakkor egy parciális kataforikus variáció folyamatának az elemeként is felfogható, mintegy a FALLBEIL (zuhanó fejszó = nyaktíló) kifejezés tartalmának részleges előrejelzéséeként.

A STERNMAUERSEGLERN szóösszetétel a *Fadensonnen* kötet *Zur Rechten* (Az igazakhoz) című versében fordul elő: „Die Reise-Sicheln am ausser- / himmlischen Ort / mimen sich weissgrau / zu Mondschnalben zusammen, / zu Sternmauerseglern...” („Az utazó-sarlók az égen- / túli helyen / fehérszürkén színlelik magukat / együvé a holdfecskékhez, / csillagfaltörőkhöz...”).

A szóösszetétel STERN és SEGLER összetevő tagjai tematikusan előrejelzettek: a „sarlós fecskéféléket” is jelentő SEGLER kifejezés a MONDSCHWALBEN (holdfecskék) szóösszetétel SCHWALBEN szavával, a STERN kifejezés pedig a MOND szóval. Ugyanakkor a SEGLER kifejezés elsődleges jelentésében „vitorlázót” jelent. Nyelvérzésem a szóösszetételt „a csillagfalon túlra vagy azon átvitorlázók” parafrázissal látja leírhatónak, amikor is a „vitorlázók” egyúttal a fecskéféle madarakat is jelölik. Külön értelmezést igényelne a STERNMAUER metaforikus szóösszetétel, mely a „csillagok alkotta fal” parafrázissal írható le. A STERNMAUER és a SEGLER összetevő tagok közötti helyhatározói kapcsolatot hitelesítheti a szövegekörnyezet „égen túli hely” helymegjelölése is, mely az „égi/mennyei helyről” való kijutás jelentését tartalmazza.

A WORTSAND szóösszetétel a *Die Niemandrose* kötet *Les Globes* című versében fordul elő: „Aller / Gesichter Schrift, in die sich / schwirrender Wortsand gebohrt – Kleinewiges, / Silben.” („Minden / arcok írása, amelybe / kavargó szóhomok fúródott – Kisörökkévalóan, / szótagok.”).

A WORTSAND szóösszetétel WORT összetevő tagja a közlés SCHRIFT kifejezésére utal vissza, mintegy a „minden arcok írása” nyelvi szerkezet az, amely a szóösszetétel értelmezésének az irányát befolyásolja. A közlésben a SCHRIFT kifejezés metaforikus értelemben jut jelentéshez, ám anélkül, hogy szó szerinti jelentését elveszítené. A közlés a világra

vonatkozó nyelvi és nem nyelvi tapasztalattal is értelmezhető: „meglátszik az idő vagy a szenvedés stb. nyoma az arcán” mondjuk a természetes nyelvhasználatban pl. az arcba vésődött ráncokra utalva. Az arc tehát mint egy visszatükrözi azt/mindazt, amit a személy megélt, „leolvashatók” lesznek róla a léttapasztalatok. A ráncosodó arcba, az arc ráncaiba – „árkaiba” – „fúródhat”, bevésheti magát „valami”, amit a közlés „homoknak” ill. „szóhomoknak” nevez. Ugyanakkor az „írásként” (összefüggő jelek értelmezhető/leolvasható rendszereként) felfogott arcba „fúródott” WORTSAND szóösszetételben a WORT kifejezés jelentése lesz a meghatározó. Homokként viselkedő szavak „fúródnak” a ráncok közé, az arc jelölte „írásba”. „A homokként viselkedő szavak” leírás egyben a szóösszetétel parafrázisa is. E parafrázist hitelesítheti a „szótagok” („Silben”) hátravetett alanyi értelmező is. A „parányi szemcsékből álló laza anyagként” (a homok definíciója) viselkedő „szó” további osztódásra is képesülten („szótagok”), szervesen és materialitásában felfogottan lesz az arc jelölőjévé, az „arcírás” kiegészítőjévé, létrehozójává. Nem hangsúlyozható eléggé, hogy a költői közlésben írásról és szóról, továbbá „kisörökkévalóan létező szótagokról” van szó. A metaforikus közlés nem valamely létélményről tudósít, hanem a létezés („minden arcok” alakulását) befolyásoló költői beszédéről. A költői beszéd az, amely nyomot hagy a léten, amely rámutat a létre, lényegi szervezetlenségében is „örökkévalóan”.

A WORTSTIER szóösszetétel a *Lichtzwang* kötet *Baken sammler* (Irányítógyűjtő) című versében fordul elő egy parciális anaforikus variáció folyamatát összefoglaló helyzetben: „Baken- / sammler, nächtlings, / die Hücke voll, / am Fingerende den Leitstrahl, / für ihn, den einen an- / fliegenden / Wortstier.” („Irányító- / gyűjtő, éjjel, / a puttony teli, / az újvégen az iránysugarat / számára, az egyik oda- / repülő / szóbikának.”).

A *Baken* kifejezés jelentése egyértelműen nehezen jelölhető ki; a hajó v. repülő közlekedésben az irányadót jelenti, a szárazföldi/vasúti közlekedésben a jelzőtáblát. Mindenképpen egy olyan fogalomra utal, amely *irányító jelként* funkcionál. Ez „irányító jel gyűjtője” az „iránysugarat” (rep. műszó) mutatja az „odarepülő szóbikának”. A jeladásra szolgáló dolgokat megnevező kifejezések kapcsolatba hozhatók a WORT kifejezéssel. Maga a szó az, amely a kijelölt helyre „repül/leszáll”, miközben a szóösszetételben a WORT kifejezés hordozta tartalmak metaforikus predikáció útján való kiegészítésére került sor. A szóösszetétel parafrázisa a „bikának felfogott szó” lehet, s a STIER kifejezés konnotációs rendszerében lelhetnénk fel azokat a tartalmakat, tulajdonságjegyeket, nyelvi-gondolati asszociációkat, amelyek alapján a WORT kifejezés jelentésének metaforikus kiegészítésére, konkretizációjára vállalkozhatott.

E szóösszetétel, miként a WORTSAND szóösszetétel is, azt példázza, hogy a metaforikusan alkotott szóösszetételek esetében nem feltétlenül érvényesül a szabály, miszerint a meghatározó tag a meghatározott tag előtt áll; a WORT szóval alkotott, itt értelmezett szóösszetételek esetében a WORT kifejezés tekinthető alapszónak.

II.6.4. ANAFORIKUS KOMPOZÍCIÓ

Anaforikus kompozíciónak azt a nyelvi-szemantikai folyamatot nevezem, amelyben a szóösszetétel összetevő tagjai olyan nyelvi struktúrákra és elemekre utalnak vissza, amelyek közvetlenül nem vesznek részt a szóösszetétel létrehozásában. A szóösszetételben megfogalmazott komplex tény-

állásban a korábbi állítások átszervezés útján történő szintézise következik be: HERZSINN (szívértelem), QUELLNÄCHTIGE (forráséjszakájú), ZELTWORT (sátorszó).

A HERZSINN szóösszetétel a *Die Niemandrose* kötet *Huhediblu* című versében jelenik meg: „Denn sie bewegt sich, dennoch, im Herzinn.” (Hiszen ő mozog, mégis, a szívértelemben.”).

A mondat alanyát képező „sie” személyes névmás (sing. 3. szem., nőnemű) az előző mondat *Zerknirschung* töredelem, bűnbánat) kifejezésére referál. A szóösszetétel tehát értelmezhető közvetlen szöveggörnyezetében is, mikor is a HERZ kifejezést figuratívan értve „az érzelem, a szív-jóság befolyásolta, kialakította értelem” parafrázissal a szóösszetétel szerkezete leírhatóvá lesz. A szóösszetétel jelentése azonban túlmutat a közvetlen szöveggörnyezetben betöltött jelentésfunkción, s közvetlen kapcsolatba hozható a vers egészét létrehozó nyelvi-szemantikai folyamatokkal: a már említett elliptikus szerkezetek, a szintaktikai szervezetlenség nyomait mutató szerkesztésmód mellett az értelmetlenné torzított nyelvi alakzatok s az értelmetlenné tett nyelvi alakzatokra visszautaló értelmes kifejezések expresszív hírtéke, a kérdőszavak halmozása, melyek egy indulati tudatállapotot tükröznek, pl. „Wann, wannwann, / Wahnwann, ja Wahn...” („Mikor, mikormikor, / Örületmikor, igen örület...”) vagy: „Wann / blüht es, das Wann, / das Woher, das Wohin und was / und wer / sich aus- und an- und dahin- und zu sich lebt...” („Mikor / virágozik, a mikor, / a honnan, a hová és mi / és ki / éli magát ki és meg és oda és hozzá...”).

A HERZSINN szóösszetétel ennek a szerkesztésmódnak, közlésmódnak szintetizáló értékelését is nyújtja.

A QUELLNÄCHTIGE szóösszetétel az *Atemwende* kötet *Erhört* (*Meghallgatva*) kezdetű versében jelenik meg: „Dir, Quellnächte, war / ich nich ähnlich...” („Hozzád, forráséjszakájú, nem / voltam hasonló...”).

A QUELLNÄCHTIGE névvel illetett személy megszólítása már a harmadik versszakban bekövetkezik, a megszólított személy ott a „megvakulás állapotában létezik” („dir... im Erblinden”). A szóösszetétel NÄCHTIGE kifejezése olvasatom szerint a megvakultság, az örök sötétség képzetére/tényére utal vissza; ehhez az „éjszakához” azonban tematikus progresszió értékűen egy új jelentésvonatkozás kapcsolódik a QUELL kifejezés által. A megvakult személy „forráséjszakájú” lett. Ha az „éjszakát” a megvakult személy lét-szituációjaként foghatjuk fel, úgy a szóösszetétel QUELL kifejezése ennek a lét-szituációnak a pozitív értékeire utal. A szóösszetétel parafrázálható „forrássá lett vagy forrást tartalmazó éjszakaként” is, a *forrás* kifejezést az „eredet, a származás, a kezdet tényeként” fogva fel, de parafrázálható olyan „éjszakaként” is, amelyben „forrás tör elő”, a *forrás* kifejezést ezúttal a „földből feltörő tiszta vízként” értve. A versbeli nyelvi-szemantikai folyamatok mindkét értelmezést megengedik. A megvakult személy a vers korábbi közlései szerint ui. „földgolyókat tart a kezében”. Megítélésem szerint a QUELLNÄCHTIGE szóösszetételnek itt vázolt mindkét jelentése aktualizált a versben. Nem egyszerűen a szóösszetétel jelentésbeli többértelműsége észlelhető e jelenségben, hanem Celan költői nyelvhasználatának sajátossága is: a metaforikus közlésmódban az elvonatkoztatás többszintűsége.

A ZELTWORT szóösszetétel a *Die Niemandrose* kötet *Anabasis* (*Anabázis*) című versében fordul elő: „Sichtbares, Hörbares, das / frei- / werdende Zeltwort: / Mitsammen.” („Látható, hallható, a / szabaddá / levő sátorzó: / Együtt.”).

A szóösszetétel parafrázisa a „sátort alkotó szó”, a „sátor szerepét betöltő szó” lehet. Ez a szó a vers utolsó szavaként meg is neveződik: *Mitsammen*. Ahhoz, hogy a „sátor szerepét betöltő szó” aktualizált jelentése értelmezhető legyen, egyrészt a vers címét, másrészt a szöveg egészét kell szem előtt tartani. Az „anabázis” történelmi vonatkozású kifejezés, a „hadseregnek nehéz, visszontagságos körülmények közötti hadjárata” értendő alatta. A ZELT kifejezés jelentése a „vizzontagságos körülmények közötti hadsereg” vonatkozásában jut hangsúlyosan pozitív értékhez. A versbeli közlések azonban nem egy hadjáratról szólnak, hanem tudattöredékek jelzése formájában érzékeltetnek egy léthelyzetet, mégpedig a Celanra oly jellemző módon, a költészet helyzetére, lehetőségeire reflektáltak. A versbeli közlések nem az élelményként felidézett/megtett útról tudósítanak, hanem az írásról, a csak a nyelvben (nyelvileg) elérhető utópisztikus hely kereséséről. Az első versszak közlései közvetlenül kifejezik ezt a kettősséget, miközben a hangsúly egyértelműen az írásra, a költészet lehetőségére helyeződik: „Dieses / schmal zwischen Mauern geschriebene / unwegsam wahre / Hinauf und Zurück / in die herzhelle Zukunft.” („Ez a / keskeny, falak közé írt / járhatatlan-igaz / felfelé és vissza / a szívvilágos jövőbe.”)

KATAFORIKUS MAKROFOLYAMATOK

II.6.5. KATAFORIKUS VARIÁCIÓ

A *kataforikus nyelvi-szemantikai folyamatban a szóösszetétel mindkét összetevő tagjának jelöltje újrafelnevődik a szemantikai variáció által. A szóösszetételben megfogalmazott komplex tényállás a nyelvi-szemantikai folyamat témájává lesz: WAHNGÄNGER-AUGEN (örületjárat-szemek), WORTHÖHLEN (szóbarlangok).*

A WAHNGÄNGER-AUGEN szóösszetétel a *Lichtzwang* kötet e szóösszetétellel kezdődő versében jelenik meg: „Wahngänger-Augen: in euch / münden die übrigen Blicke.” („Örületjárat-szemek: belétek / torkollnak a megmaradt pillantások.”).

A szóösszetétel parafrázisa az „örületet látó v. láttató szemek” ill. „az örület járatává lett szemek”.

Nemcsak a szóösszetétel közvetlen szöveggörnyezete, hanem az egész vers felfogható olyan metaforikus közlések sorának, amely a témává tett szóösszetétel jelentésvonatkozásait értelmezi.

Még szembetűnőbben mutatja ezt a nyelvi-szemantikai folyamatot a WORTHÖHLEN szóösszetétel versbeni tematizáltsága: *témaszót* jelentő helyzete. A szóösszetétel a *Fadensonnen* kötet *Kleide die Worthöhlen aus* (*Béleld ki a szóbarlangokat*) kezdetű versében jelenik meg, s a vers minden egyes közlése a szóösszetételre utal vissza, azt értelmezi, jellemzi egy-egy felszólító módban megfogalmazott állítással. Ez állítások értelmében a WORTHÖHLEN szóösszetétel a „barlangokat alkotó szavak” leírással parafrázálható; a szóra vonatkozó metaforikus predikáció értelmezését a vers komplex elemzése tenné lehetővé.

II.6.6. PARCIÁLIS KATAFORIKUS VARIÁCIÓ

A *kataforikus nyelvi-szemantikai folyamatban a szóösszetétel új nyelvi elemekkel kerül összefüggésbe, miáltal a szóösszetételben megfogalmazott komplex tényállás átértelmezésére kerül sor: HERZFADEN (szívfonalak).*

A HERZFADEN szóösszetétel az *Atemwende* kötet *Beim Hagelkorn (Jégverés-magban)* kezdetű versében fordul elő: „... in den Herzfaden die / Gespräche der Würmer geknüpft-:” („... a szívfonalakba / becsomózva a férgek beszélgetései-:”).

Közvetlen szöveggörnyezetében szemlélve a HERZFADEN szóösszetétel egy érzelmi megnyilvánulás, magatartás metaforikus jelölőjeként értelmezhető. A rá vonatkozó újabb állítások nem mondanak ellent ennek az értelmezésnek, de új viszonylatokba állítva új tulajdonságjegyekkel látják el: „eine Sehne von der / deine Pfeilschrift schwirrt, / Schütze.” („egy húr, amelytől / nyílírásod surran, lövész.” – Megjegyzés: a *Sehne* szó idegszálat is jelent).

II.6.7. KATAFORIKUS KOMPOZÍCIÓ

A *kataforikus nyelvi-szemantikai folyamatban a szóösszetétel a később kialakuló összefüggések (eszmei) összefoglalására képesül. A szóösszetétel a címszó szerepét vállalja magára: NACHTSTRAHL (éjsugár), WORTAUFSCHÜTTUNG (szófeltöltődés).*

A NACHTSTRAHL szóösszetétel a *Mohn und Gedächtnis* kötet egyik versének a címét alkotja. A vers közvetlenül nem értelmezi a szóösszetételt, hacsak a vers első sora nem tekinthető közvetlenül a címre utalónak: „Am lichtesten brannte das Haar meiner Abendgeliebten:” („Legfényesebben az estszeretóm haja égett:”). Versolvasatomban a címadó szóösszetétel jelentésének közvetlen referencialitása a versben nem adott, a cím a versbeli látomásos közlések egyfajta értékelését nyújtja az „éjszaka kisugárzása” megnevezéssel.

A WORTAUFSCHÜTTUNG szóösszetétel az *Atemwende* kötetben jelenik meg verskezdő helyzetben: „Wortaufschüttung, vulkanischt, / meer-überrascht.” („Szófeltöltődés, vulkánikus, / tengert túlharsog.”).

Hasonlóképpen az előző szóösszetételhez a WORTAUFSCHÜTTUNG szóösszetétel is címadó (*címszó*) szerepet tölt be, ám azzal a lényeges különbséggel, hogy a vers nyelvi-szemantikai folyamataiban, a költői képekben és a reflexiókban a szóösszetétel jelentésvonatkozásai konkrétizálódnak, egy összefüggő folyamat eredményeként tüntetve fel a szóösszetétel jelentését. A témaként felfogott „szófeltöltődés” a költői alkotás, az autentikus költői szó képzetkörén – Celan költészetszemléletén – belül lesz értelmezhetővé.

II.7. METAFORIKUS SZÓÖSSZETÉTEL IZOLÁLT HELYZETBEN

Metaforikus szóösszetételnek izolált helyzetben azokat a szóösszetételeket neveztem, amelyek értelmezéséhez a szövegkörnyezet nem segít hozzá, s amelyek olyan tapasztalati úton nem rekonstruálható komplex tényállást sűrítettek, amely egyértelműen nem határozható meg.

Az egymás mellé helyezett főnevekből nyert szóösszetételhez hozzárendelhető legalább egy szintaktikai szerkezet, ebből azonban nem következik a szóösszetétel értelem-szemantikai értelmezettsége: AUGENSAMEN (szemmag), HERZMEERE (szívtengerek), MARDERSTERNE (nyestcsillagok), SONNENNÄCHTE (napéjek), STEINBLITZ (kóvillám), STEINATEM (kőlélegzet), STERNFUSS-FIBEL (csillagláb-kiskaté), WORTSCHATTEN (szóárnyékok), WUNDSTEIN (sebkő).

Az AUGENSAMEN szóösszetétel a *Fadensonnen* kötet *die Wahrheit* (Az igazság) kezdetű versében fordul elő: „Die Krücke im Tal (...) umschwirrt (...) von Augensamen ...” [„A mankó a völgyben szemmagoktól körülropködve ...” – Megjegyzés: a *der Samen* főnév többjelentésű, használatos még a *csíra*, az *ondó* vagy (rég) *ivadék* értelmében is.]

A szóösszetételhez rendelhető lehetséges szintaktikai szerkezet:

LOC [- dyn]^A – OBJ^B – {lenni vhol rész}

Ez esetben a SAMEN kifejezés egy az AUGEN kifejezésre vonatkozó, egyértelműen meg nem határozható metaforikus predikációnak felel meg, mely formálisan „az egész tartalmazza magában a részt” relációban értelmezhető.

A szóösszetételhez hozzárendelhető még a következő szintaktikai szerkezet is:

IDENT^A – OBJ^B – {lenni}

Ez esetben az AUGEN kifejezés jelöltje a metaforikus predikáció által mintegy azonosítódik a SAMEN kifejezés jelöltjével.

A HERZMEERE szóösszetétel az *Atemwende* kötet *Grosse, glühende Wölbung* (Nagy, izzó boltozat) kezdetű versében fordul elő: „... das Mark der geronnenen / Herzmeere schwillt...” („... a lecsurgott szívtengerek / velője duzzad ...”).

Egy, a természetes nyelvhasználathoz közelítő nyelvhasználatban a szóösszetétel értelmezhető lenne „az érzelmek tengereként”, a „tengerek” kifejezést metaforikusan értve, a szóösszetétel szövegkörnyezete azonban ellentmond ennek az értelmezésnek.

„A szíveknek tengerük van” – POSS^A – OBJ^B – {birtokol} – szerkezet hozzárendelésével a szóösszetétel nem tekinthető értelmezettnek, miként a másik lehetséges szintaktikai szerkezet „a szívek tengereket alkotnak/hoznak létre” – OBJ^A – OBJ^B – {létrehozni} – sem jelenti a szóösszetétel szemantikai értelmezetttségét. A közlésben a szóösszetétel jelöltjének részeként (?) feltüntetett *velő* még irkább megnehezíti a szóösszetétel aktuális jelentésének értelmezhetőségét.

A szóösszetételhez hozzárendelhető még egy harmadik szintaktikai szerkezet is:

IDENT^A – OBJ^B – {lenni},

amikor is a MEERE kifejezés a HERZ kifejezés metaforikus azonosítását szolgálja.

A MARDERSTERNE szóösszetétel a *Die Niemandrose* kötet *Die Silbe Schmerz* (A szótag fájdalom) című versében fordul elő: „... die fastnachtsäugige Brut / der Mardersterne im Abgrund...” („... a nyestcsillagok / szinteéjszemű ivadéka a szakadékban...”).

A szóösszetétel szöveggörnyezete a MARDER kifejezés jelentését hitelesíteni látszik (a BRUT kifejezést rá vonatkoztatva), ez azonban nem segít hozzá a szóösszetétel értelmezhetőségéhez.

A szóösszetételhez a következő szintaktikai szerkezetek rendelhetők hozzá:

OBJ^A – OBJ^B – {alakja lenni}

IDENT^A – OBJ^B – {lenni}

Az első esetben a „nyest alakú csillag”, a második esetben, a STERN kifejezést figuratív jelentésében értve a „nyest sztár” lenne a szóösszetétel parafrázisa. Kézenfekvőbbnek látszik azonban számomra, hogy a szóösszetételt egy csillag *neveként* fogjam fel: „nyestnek nevezett csillag”.

A SONNENNÄCHTE szóösszetétel a *Schneepart* kötet *Wer pflügt nichts um?* (Ki szánt semmit körül?) kezdetű versében jelenik meg: „Unverackert / steht sein Land in den Sinn seiner Sonnen- / nächte.” („Parlagon hagyva / áll országa napéjeinek / értelmében.” – Megjegyzés: a *nap* kifejezés itt az égítetést jelenti.)

A szóösszetételhez a következő szintaktikai szerkezet látszik hozzárendelhetőnek:

OBJ^A – TEMP^B – {lenni},

amikor is olyan éjszakára lehet gondolni, amikor süt a nap.

A STEINBLITZ szóösszetétel a *Fadensonnen* kötet *Verwaist* (Elárvultan) kezdetű versében fordul elő: „vergoren im Steinblitz / die Hebe” („felforrta a kövillámban / a Héba”).

A szóösszetétel a „megkövült lélegzet” vagy „a kő villámlott” szintaktikai szerkezettel írható le.

A STEINATEM szóösszetétel az *Atemwende* kötet *Das aufwärtsstehende Land* kezdetű versében fordul elő: „... der Steinatem zuwächst...” („... a kőlélegzet hozzánő...”).

A szóösszetétel a „megkövült lélegzet” vagy „a kő lélegzik” a „kőnek a lélegzete” szerkezetre vezethető vissza.

A STERNFUSS-FIBEL a *Lichtzwang* kötet *Muschelhaufen* (Kagylóhalom) kezdetű versében fordul elő: „... keine Sternfuss-Fibel...” („... semmi csillagláb-kiskaté...”).

A szóösszetétel formálisan visszavezethető az OBJ^A – LOC^B – {tartalmazni} szerkezetre, miközben azonban maga a STERNFUSS szóösszetétel is értelmezésre vár. A FUSS (láb) kifejezést a „mérték” jelentésében értve a „csillaglábrol adatokat tartalmazó kiskaté” lenne a szóösszetétel parafrázisa.

A WORTSCHATTEN szóösszetétel a *Schneepart* kötet *Schneepart* kezdetű versében jelenik meg: „die Wortschatten / heraushaun, sie klaffern / rings um den Krampen / im Kolk.” („a szóárnyékok / kiszabadulnak, ölöznek / a csákány körül / a vízmosásban”).

A szóösszetétel a „szavaknak árnyéka van” – POSS^A – OBJ^B – {birtokolni} – leírással parafrázálható, de levezethető „árnyékként viselkedő szavakként” is: IDENT^A – OBJ^B – {lenni}.

A WUNDSTEIN szóösszetétel a *Schneepart* kötet *Auch der Runige* (*A rohanó is*) kezdetű versben fordul elő: „übertagt / der für immer geheutigte / Wundstein” („túlnapol / az örökre mává lett / sebkő”).

A szóösszetétel a „sebet okozó kő” – OBJ^A – OBJ^B – {okozni} – szerkezetre vezethető vissza, de felfogható „megkövült sebnek” – OBJ^A – OBJ^B – {válni} – vagy akár „sebes kőnek” is.

E szóösszetételek (legtöbbször: többféleképpen történhető) parafrázálhatósága azt is mutatja, hogy értelem-szemantikai értelmezhetetlenségük nem a szóösszetételek inherens tulajdonsága; a szövegbeli helyzeti izolációjukból következik, hogy nem láthatók el egy kommunikációs-specifikus jelentéssel. Nem zárható ki természetesen az sem, hogy egy elmélyültebb verselemzés e közléseket is, s ezzel együtt a szóösszetételek jelölte komplex tényállásokat is koherensnek tudná felmutatni. Az izolált helyzetben fellépő szóösszetételek jelentésértelmezési kísérlete ugyanakkor kiélezetten veti fel a metaforikus nyelvhasználat és a *megnevezés* problémáját Celan hermetikus költői nyelvében.

III. KITEKINTÉS

Celan újonnan alkotott (metaforikus) szóösszetételeinek csoportosítása azt mutatja, hogy ezek az idioszinkratikus szóalkotások nyelvészeti, szövegnyelvészeti szempontok figyelembevételével körülhatárolhatók, s az újonnan alkotott nem metaforikus szóösszetételek esetében a világra vonatkozó nyelvi és nem nyelvi tapasztalat, ill. a metaforikus szóösszetételek esetében a szövegkörnyezetben érvényesülő nyelvi-szemantikai (makro) folyamatok segítségével értelmezhetőek.

Az elemzések azt mutatják, hogy a metaforikus szóösszetételek túlnyomó többségéhez nemcsak hogy legalább egy szintaktikai struktúra hozzárendelhető, hanem értelem-szemantikai értelmezhetőségük is lehetséges. (Kivételt egyedül az izolált helyzetben fellépő metaforikus szóösszetételek alkotnak, melyeknél csupán a szövegben aktualizált *lehetőséges* jelentésről beszélhetünk.) Az értelmezés során azonban legtöbbször be kellett érnem az összetevő tagok közötti metaforikus predikáció s az összetevő tagok jelentésében ebből következő metaforikus jelentésváltozás, ill. a szóösszetétel jelentésstruktúrájában az értelem-szemantikai irányultság jellemzésével, más szóval egy 'metaforikus értelem' konstruálásával, ám anélkül, hogy a 'metaforikus relátum' megfogalmazható lett volna. Vagyis a metaforikus szóösszetételek értelmezésekor a legtöbb esetben felmerült a szóösszetételek jelöltjének az azonosíthatósága.

Egy elmélyültebb jelentéselméleti vizsgálódás, ill. egy összehasonlításon alapuló metafora kutatás (más költők, más típusú költői szövegek metaforikus szóösszetételeinek az elemzése) világíthatná meg, hogy e jelenségben Celan *hermetikus* nyelvhasználatának a jellemzőjét, vagy a költői nyelvben felépülő metaforikus szóalkotások *általános* jellemzőjét kell-e látni.

A metaforikus szóösszetételek esetében felmerülő másik nyílt grammatika-szemantikaelméleti kérdés a szóösszetétel jelentésmeghatározó szavának (a nyelvészeti szakirodalomban : *alapszó*) a megállapítására vonatkozik. Az újonnan alkotott nem metaforikus szóösszetételeknél szabályszerűen a szóösszetétel második (utolsó) tagja tekinthető az alapszónak, pl. a NOVEMBERSTERNEN szóösszetétel mindenképpen valamilyen csillagot jelöl. A metaforikus szóösszetételek esetében azonban ez nem tekinthető általános érvényű szabálynak. Parafrazálva e szóösszetételeket egy-egy szintaktikai struktúrát rendeltem hozzájuk, a szóösszetételnek a szövegkörnyezetében érvényesülő jelentése azonban gyakran azt mutatja, hogy 1) a szintaktikai determináns nem mindig azonos a szemantikai determinánssal, pl. a HERZ és a WORT kifejezésekkel alkotott szóösszetételek legtöbbjében, vagy, hogy 2) szemantikailag mindkét összetevő tag hasonló mértékben dominánsnak tekinthető, pl. a STEIN és a NACHT kifejezésekkel alkotott szóösszetételek legtöbbjében.

Ez a jelenség, vagyis az, hogy a metaforikus szóösszetételekben a szintaktikai (grammatikai) domináció nem esik feltétlenül egybe a szemantikai dominációval, még az izolált helyzetben fellépő szóösszetételeknél is megfigyelhető, pl. a STEINATEM szóösszetétel „a kő lélegzik” ill. „a kő lélegzete” és a „megkövült lélegzet” szintaktikai szerkezetekre vezethető vissza. Annak ellenére, hogy a szóösszetétel jelentésében nyilvánvalóan valamilyen „lélegzetről” van szó, a szintaktikai determináns szerepét betöltő STEIN kifejezés szemantikailag az ATEM kifejezéssel egyenértékű szerephez látszik jutni.

A grammatikai és a szemantikai domináció kérdése a metaforikus szóösszetételben lényegében az első kérdéskörre utal vissza, a metaforikus szóösszetételek jelöltjének a meghatározhatóságára. Ha ugyanis a metaforikus szóösszetétel relátuma szabatosan nem határozható meg, s a szóösszetételhez (közvetlenül) nem rendelhető nyelven kívüli korrelátum, úgy a szóösszetételek összetevő tagjai közti szemantikai domináció kérdése lényegileg nyitottnak tekintendő; metaforikus értelmeknek a metaforikus predikáció útján történő egymásravezetődéséről lehet csak szó, melyek közül az egyik vagy másik kifejezés metaforikus értelme a szövegkörnyezetben juthat szemantikai dominációhoz, attól függően, hogy a szövegkörnyezet mily mértékben egyértelműsíti a szóösszetétel jelentését.

Az, hogy e kérdések ilyen sarkítottan felmerülhettek, kétségkívül sokban következik Celan hermetikus nyelvhasználatából is. E kérdések szemantikaelméleti tisztázása tehát nemcsak a metaforaelméleti kérdések, hanem a hermetikus nyelvhasználat jellemzőinek a megvilágításához is hozzájárulna.

A szemantikaelméleti kérdésekhez kötődik egy irodalomelméleti vonatkozású kérdéskör is. Az elemzések során többször utaltam rá, hogy az egyes metaforikus szóösszetételek, kifejezések a szövegben metaforaként funkcionálnak, s nem szimbólumokként. Ezt a megfigyelést hitelesíthetik a metaforikus szóösszetételek jelöltjére vonatkozó kérdések is. A szimbólumot emblematikusan feloldható jel-komplexumnak tartva, amelyhez egy összefüggő eszmerendszerben (költői világlátás, világkép) szabatosan körülhatárolható, kijelölhető tartalom járul, amelyhez tehát a szövegben belül nemcsak hogy mindig tudnunk kell relátumot hozzárendelni, hanem mindig ugyanaz a relátum kell, hogy hozzárendelhető legyen.

Mégpedig egy olyan relátum, amelynek a szövegen kívüli valóságban is meg kell hogy legyen a megfelelője.

Az itt elemzett kifejezésekkel alkotott metaforikus szóösszetételek viszont arról tanúskodnak, hogy Celan költői nyelvében még az ún. „kulcsszavak” sem viselkednek szimbólumokként. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy Celan esetenként nem használ fel emblematisz értéku nyelvi elemeket (pl. MANDEL), de ő maga nem teremt szimbólumokat.

Egyeznünk lehet Beda Allemann szavaival, aki szerint Celan az utolsó szimbolista költő, akinek azonban nincs már lehetősége arra, hogy szimbólumokban fogalmazhasson.³⁶

FÜGGELEK*:

AUG	(szem)
1. AUGAPFELTIEFE	(szemgolyómély)
2. AUGENABDRUCK	(szemlenyomat)
3. AUGENBLICK	(szempillantás)
4. AUGEN-DU	(szem-te)
5. AUGENGLUT	(szemparázs)
6. AUGENKIND	(szemgyerek)
7. AUGENPAAR	(szempár)
8. AUGENRUND	(szemkerekség)
9. AUGENSAMEN	(szemmag)
10. AUGENSCHERE	(szemolló)
11. AUGENSCHLITZ-KRYPTA	(szemnyílás-kripta)
12. AUGENSCHWÄRME	(szemrajok)
13. AUGENSCHWUR	(szemeskü)
14. AUGENSTERN	(szemcsillag = szembogár)
15. AUGENSTIMMEN	(szemhangok)
16. AUGENTAUSCH	(szemcsere)
17. AUGENTROST	(szemvigasz = szemvidítő)
18. AUGENWINKEL	(szemzug)
19. BRUDERAUG	(fivérszem)
20. FLÜGELAU	(szárnyszem)
21. KELCHAUG	(kehelyszem)
22. MANDELAUG	(mandulaszem)
23. MANTELAUG	(kabátszem)
24. STEINAUG	(kőszem)
25. WAHNGÄNGER-AUGEN	(őrületjárat-szemek)
26. RAUSCHELBEERÄUGIGE	(mámorkaszemű)
27. SCHIEFERÄUGIGE	(palaszemű)
HERZ	(szív)
28. HERZ-AS	(szív-ász = kőr-ász)
29. HERZBAHNEN	(szívpályák)
30. HERZBORD	(szívfedélzet)
31. HERZBUCKELWEG	(szívdudorút)
32. HERZ-DU	(szív-te)
33. HERZFADEN	(szívfonál)
34. HERZFINGER	(szívujj)
35. HERZGROSCHEN	(szívgarasok)
36. HERZHAMMERSILBER	(szívkalapácesezüst)
37. HERZHANG	(szívlejtő)
38. HERZHÖHE	(szívmagaslat)
39. HERZMEERE	(szívtengerek)
40. HERZMUND	(szívszáj)
41. HERZ-NIE	(szív-soha)
42. HERZPUNKT	(szívpont)
43. HERZRÜCKEN	(szívhat)
44. HERZSCHALL-FIBELN	(szívhang-kiskáték)
45. HERZSCHATTEN	(szívárnyék)
46. HERZSCHATTENSEIL	(szívárnyékkötél)

47. HERZSCHLAG	(szívverés)
48. HERZSCHRITT	(szívlépés)
49. HERZSCHWÜLE	(szívfülledtség)
50. HERZSINN	(szívértelem)
51. HERZSPITZE	(szívcsúcs)
52. HERZSTAMM	(szívtő)
53. HERZSTEIN	(szívkő)
54. HERZSTICH	(szívszúrás)
55. HERZSTRAHL	(szívsugár)
56. HERZTEILE	(szívrészek)
57. HERZTÖNEN	(szívhangok)
58. HERZTRABANT	(szívbolygó)
59. HERZVORRAT	(szívkészlet)
60. HERZWAND	(szívfal)
61. HERZZÄHNEN	(szívfogak)
62. HERZZEIT	(szívidő)
NACHT	(éj)
63. NACHTBAUM	(éjfal)
64. NACHTBETT	(éjágó)
65. NACHTFRIES	(éjfríz)
66. NACHTGALLE	(éjepe)
67. NACHTHAUS	(éjház)
68. NACHTHAUT	(éjbőr)
69. NACHTORDNUNG	(éjrend)
70. NACHTSTRAHL	(éjsugár)
71. NACHTWIND	(éjszél)
72. NACHTZEIT	(éjidő)
73. DU-NACHT	(te-éj)
74. FLÜGELNACHT	(szárnyéj)
75. MITTNACHT	(éjfél)
76. MITTERNACHT	(éjfél)
77. TAGNACHT	(napéj)
78. WORTNACHT	(szóéj)
79. SONNENNÄCHTE	(napéjek)
80. QUELLNÄCHTIGE	(forráséjú)
81. MITTERNACHTSSCHÜTZE	(éjfélvadász)
82. MITTERNACHTSZIFFER	(éjféljel)
STERN	(csillag)
83. STERNBILD	(csillagkép)
84. STERNBLUME	(csillagvirág = őszirózsa)
85. STERNFUSSFIBEL	(csillaglábkiskaté)
86. STERNGEDRÄNGE	(csillagtorlódás)
87. STERNHAUFEN-BLAU	(csillaghalom-kék)
88. STERNMAUFERSEGLERN	(csillagfalvitorlázók)
89. STERNSCHLUPF	(csillagcsuszamlás)
90. STERNUNFUG	(csillaggarázdálkodás)
91. STERNWÜRFEL	(csillagkocka)
92. STERNWURF-KASCHEMMEN	(csillagdobás-lebuj)
93. STERNWÜSTE	(csillagsivatag)

94. STERNZEIT	(csillagidő)
95. STERNENBAHNEN	(csillagpályák)
96. STERNRUND	(csillagkerekség)
97. HAARSTERN	(hajcsillag = üstökös csillag)
98. HOLZSTERN	(facsillag)
99. KREIDESTERN	(krétacsillag)
100. TAUSENDGÜLDENKRAUT- STERNCHEN	(ezerjófű-csillagocska)
101. MARDERSTERNE	(nyestcsillagok)
102. GÜRTELSTERNEN	(övezetsillagok)
103. NOVEMBERSTERNEN	(novembercsillagok)

STEIN	(kő)
104. STEINATEM	(kőlélegzet)
105. STEINAUG	(kőszem)
106. STEINBLICK	(kőpillantás)
107. STEINBLITZ	(kővillám)
108. STEINBOOTE	(kőcsónak)
109. STEINBRECH	(kőtörőfű)
110. STEINDATTEL	(kódatolya)
111. STEINESELSKRUPPE	(kőszamár far)
112. STEINFLUG	(kőrepülés)
113. STEINGRAU	(kőszürkeség)
114. STEINHAUBE	(kősisak)
115. STEIN-IKONE	(kő-ikon)
116. STEINKERN	(kőmag)
117. STEINMUT	(kőbátorság)
118. STEINMÜTZENKÖNIG	(kő süveg király)
119. STEINREIHEN	(kő sorok)
120. STEINSATTEL	(kőnyereg)
121. STEINSCHLAG	(kőomlás)
122. STEINTAG	(kőnap)
123. FEUERSTEIN	(tűzkő)
124. HERZSTEIN	(szívkő)
125. INZEST-STEIN	(vérfertőzés-kő)
126. KIESELSTEIN	(kavics)
127. KRAGSTEIN	(gyámkő)
128. TRITTSTEIN	(lépéskő = hágókő)
129. WELTSTEIN	(világkő)
130. WUNDSTEIN	(sebkő)
131. WURFSTEIN SPIEL	(hajításkőjáték)
132. WEISENSTEINCHEN	(bölcsek kövecskéje)
133. BRUSTWARZENSTEINE	(mellbimbókövek)
134. HIMMELSTEINE	(égkövek)
135. OPFERSTEINEN	(áldozatkövek)

WORT	(szó)
136. WORTAUFSCHÜTTUNG	(szófeltöltés)
137. WORTHAUFEN	(szóhalom)
138. WORTHÖHLEN	(szóbarlangok)
139. WORTLITZE	(szózsínór)
140. WORTMOND	(szóhold)

141. WORTSAND	(szóhomok)
142. WORTSCHATTEN	(szóárnyék)
143. WORTSCHNEISEN	(szóösvények)
144. WORTSCHEIN	(szófény)
145. WORTSCHWARM	(szóraj)
146. WORTSPUR	(szónyom)
147. WORTSTIER	(szóbika)
148. WORT-VIGILIE	(szó-vigília)
149. WORTWAAGE	(szómérleg)
150. WORTWAND	(szófal)
151. WORTWEGEN	(szóutak)
152. BAUMWORT	(faszó)
153. BEILWORT	(fejszeszó)
154. BLINDENWORT	(vakok szava)
155. MUTTERWORT	(anyaszó)
156. ORGLOG-WORT	(háború-szó)
157. SCHUTZWORT	(védelemszó)
158. ZELTWORT	(sátorszó)
159. BRIEFWORTE	(levélszavak)

* A szóösszetételek fordításában az összetevő tagok jelentésének szó szerinti visszaadására törekedtem. Ugyanakkor, amennyiben névről van szó, jelzem azt az alakot, amelyben az illető szóösszetétel jelentése a magyar nyelvben meghonosodott, pl. az AUGENTROST szóösszetétel szó szerinti jelentése *szemvigasz*, növénynévként azonban *szemvidítónak* mondjuk, vagy a STERNBLUME szóösszetétel szó szerinti jelentése *csillagvirág*, jelentése azonban a magyar *őszirózsa* virágnévnek felel meg.

Azoknál a szóösszetételeknél, amelyekben az egyik vagy mindkét összetevő taghoz több jelentés rendelhető hozzá, azt a jelentést vettem alapul, amely megítélésem szerint, a szövegkörnyezetben aktualizálódik, pl. a HERZSTAMM szóösszetételben a STAMM kifejezés *törzs* és *tő* jelentéssel is használatos, én a *tő* jelentés mellett döntöttem.

A SZÓÖSSZETÉTELEK PAUL CELAN KÖTETEINEK ALÁBBI VERSEIBEN FORDULTAK ELŐ:

MOHN UND GEDÄCHTNIS (1952)

Das ganze Leben
Die Ewigkeit
Dunkles Aug im September
Erinnerung an Frankreich
Nachtstrahl
So schlafe
Umsonst malst du Herzen

VON SCHWELLE ZU SCHWELLE (1955)

Abend der Worte
Andenken
Flügelnacht
Im Spätrot
Sprich auch du
Strähne
Vor einer Kerze

SPRACHGITTER (1959)

Allerseelen
Blume
Ein Auge, offen
Ein Holzstern
Entwurf einer Landschaft
Heute und Morgen
Köln, am Hof
Matière de Bretagne
Nacht
Niedrigwasser
Schliere
Sommerbericht
Sprachgitter
Stimmen
Windgerecht

DIE NIEMANDSROSE (1963)

A' la pointe acérée
Anabasis
An niemand geschmiegt
Die Silbe Schmerz
Ein Wurtholz
Eis, Eden
Es ist alles anders
Hinausgekrönt
Huhediblu
Hüttenfenster
In der Luft
In Eins
Kermorvan
Kolon
La Contrescarpe
Le Menhir
Les Globes
Rauscht der Brunnen
Sibirisch
Stumme Herbstgerüche
Und mit dem Buch aus Tarussa
Wohin mir das Wort

ATEMWEENDE (1967)

Aus Fäusten
Beim Hagelkorn
Das aufwärtsstehende Land
Dein vom Wachen
Die Gauklertrommel
Erhört
Frihed
Grosse, glühende Wölbung
Hafen
Halbzerfressener

In Prag
Osterqualm
Schaufäden, Sinnfäden
Schieferäugige
Schwarz
Singbarer Rest
Über drei
Von der Orchis her
Wortaufschüttung

FADENSONNEN (1968)

Augenblicke
Aus den nahen
Das taubeneigrosse Gewächs
Deine Augen im Arm
Der puppige Steinbrech
Die Hügelzeilen entlang
Die längst Entdeckten
Die unze Wahrheit
Die Wahrheit
Entschlackt
Fortgewälzter
Irish
Kleide die Worthöhlen aus
Lippen, Schwellgewebe
Pau, später
Sichtbar
Tagbewurf
Unbedeckte
Verwaist
Wirf das Sonnenjahr
Zur Rechten

LICHTZWANG (1970)

Aneinander
Bakensammler
Blitzgeschreckt
Im Zeitwinkel schwört
Herzschall-Fibeln
Mit Traumantrieb
Muschelhaufen
Quellpunkte
Schneid die Gebetshand
Sperriges Morgen
Streu Ocker
Todtnauberg
Tretminen
Unter der Flut
Wahngänger-Augen
Was uns

SCHNEEPART (1971)

Auch der Runige
Du durchklasters
Schneepart
Steinschlag
Und jetzt
Ungewaschen, unbemalt
Warum aus dem Ungeschöpften
Wer pflügt nichts um?
Wir übertieften
Zerr dir
Zur Nachtordnung

ZEITGEHÖFT (1976)

Das Flüsterhaus
Das Fremde
Die Weinbergsmauer erstürmt
Du gleissende
Eingeschossen
Ein Ring, zum Bogenspannen
Gehässige Monde
Fortgesalbt
Im Glockigen

R E Z I M E

Prilozi proučavanju metaforskih
imenskih složenica Pola Selana

Jedna od uočljivih odlika pesničkog jezika Pola Selana (Celan) jesu novostvorene metaforske, posebno imenske (N+N) složenice koje su sa stanovišta jezičkog sistema i prirodne upotrebe jezika idiosinkretične tvorevine. Predmet ovog rada predstavlja delom lingvističko, delom književno-teorijsko (poetičko) tumačenje ovih semantički zasićenih metaforskih složenica.

Pri tumačenju Selanovih metaforskih složenica, njegove metaforične upotrebe reči i jezika, metaforičnost je shvaćena u najširem smislu reči kao vid upotrebe jezika u kojem se izrazima prirodnog jezika pridružuju značenja koja se nisu konvencionalizovala u upotrebi prirodnog jezika. Na ovo uopštavanje autora s jedne strane navodi okolnost da je sa ovog stanovišta pesnički jezik nedovoljno istražen, a s druge strane opravdana sumnja u mogućnosti primene učenja o metafori u klasičnoj retorici u proučavanju modernog pesničkog jezika. Naime, već se pri čitalačkom susretu sa Selanovom poezijom, pri sticanju intuitivnog čitalačkog iskustva, nameće pitanje – da li se ova hermetična upotreba jezika, u kojoj problem *imenovanja* izranja u prvi plan, kao njene konkretne jezičko-poetičke osobnosti mogu shvatiti u klasičnom smislu metafore, – ili smo suočeni sa jednom takvom pojavom u upotrebi prenosnog značenja jezika koju metaforom nazivamo jedino zbog nedostatka preciznijih definicija i teorijski raščišćenih pojmova.

I mada studija ne pretenduje da sveobuhvatno proučava ova pitanja, karakterizacijom Selanovih metafora, lingvističkim opisom njihove funkcije i načina konstituisanja značenja u tekstu, daje doprinos konkretnijem određivanju ovog prevashodno semantičkog problema.

U prvom poglavlju studije daje se kritički pregled nemačke stručne literature koja sa stanovišta sa lingvističkog i tekstualno-lingvističkog stanovišta bavi se složenicama tipa „N+N“ i autoru na izvestan način pomaže pri lingvističkoj tipologizaciji Selanovih novostvorenih složenica, kao i pri osvetljavanju onih lingvističkih pitanja koja se javljaju prilikom nastajanja, upotrebe i tumačenja složenica. Pri odбору literature autor nastoji da da svojevrstan presek onih otvorenih teorijskih pitanja sa kojima su se konfrontirale mnoge gramatičke teorije (generativno-transformativna, case-gramatika, tekstualna lingvistika) čiji se odgovori na ta pitanja po pravilu javljaju u hipotetičkom obliku čak i pri gramatičko-teorijskom i semantičkom tumačenju leksikalizovanih složenica. Na ovaj način autor dolazi i do onih otvorenih pitanja koja se odnose na deskripciju i semantičko tumačenje neleksikalizovanih, tzv. *ad hoc* i metaforskih složenica.

Obuhvativši na ovaj način opšta pitanja koja se javljaju pri proučavanju metaforiskih složenica, u glavnim crtama autor upućuje i na one teorije metafora (G. A. Miller, M. Back i Sándor J. Petőfi) koje na određeni način sledi i u svojim analizama.

Drugo poglavlje rada daje uvid u jezički korpus koji je odabran za analizu, kao i u definisanje onih lingvističkih i tekstualno-lingvističkih gledišta koja pomažu pri lingvističkoj tipologizaciji složenica. Središnji deo rada ovog poglavlja čine opisi posmatranih tipova složenica i njihov semantički opis.

U poslednjem poglavlju prikazuju se oni najznačajniji semantički i književno-teorijski problemi koji su se javljali tokom istraživanja.

Grupisanje Selanovih novostvorenih metaforiskih složenica upućuje na to da se ove idiosinkretičke jezičke tvorevine mogu bliže odrediti pomoću lingvističkih i tekstualno-lingvističkih pristupa. U slučaju novostvorenih metaforiskih sklopova reči najprikladnija su tumačenja pomoću prirodno-jezičkog i vanjezičkog iskustva, a u slučaju metaforiskih složenica pomoću lingvističko-semantičkog makro-procesa koji se konstituise u okrilju konteksta. Međutim, u tumačenju se najčešće moralo zadovoljiti određivanjem metaforiske predikacije i iz nje proizašle promene međusobnog značenja pridruženih članova složenice, odnosno, karakterizacijom značenjsko-semantičke usmerenosti u strukturi složenica. Drugim rečima moralo se zadovoljiti samo nivoom iskonstruisanih „metaforiskih značenja“ bez određeniije definicije „metaforiskog relatuma“, bez bliže identifikacije signifikanta datih složenica. Na pitanje da li u ovoj pojavi treba tražiti specifičnost Selanove *hermetične* upotrebe jezika ili je reč o opštoj odlici metaforiskih složenica koje se konstituise u pesničkom jeziku, – odgovor bi mogla dati jedna produbljenija teorija značenja i komparativno ispitivanje metafora.

Drugi značajan gramatičko-semantički problem koji se vezuje za metaforiske složenice jeste ustanoviti onu osnovnu reč koja određuje značenje složenice. Kod novostvorenih nemetaforiskih složenica po pravilu se drugi (odnosno poslednji) član složenice može smatrati *osnovnom rečju*. Tako, na primer, složenica NOVEMBERSTERNEN u svakom slučaju označava neku zvezdu. Kod metaforiskih složenica, međutim, ovo nije uobičajeno pravilo. Parafrazirajući ove metafore autor im je pri analizi pridružio po jednu sintaktičku strukturu. Ispitivanjem njihovog značenja konstituisanog u kontekstu zapaža se: 1) da sintaktička determinanta nije uvek istovetna sa semantičkom determinantom (na primer u većini slučajeva kada se složenica stvara od reči HERZ i WORT); 2) da semantički oba člana metaforiske složenice u istoj meri mogu da se smatraju dominantnim (kao na primer u većini složenica gradjenih od reči STEIN i NACHT).

Pitanje gramatičke ili semantičke dominacije članova metaforiskih složenica u suštini vraća nas na prvi krug pitanja, na determinatnost signifikanta metaforiskih složenica. Naime, ako se relatum metaforiskih složenica ne može tačno odrediti i nemetaforiskim složenicama se ne može neposredno pridružiti vanjezički korelat, pitanje semantičke dominacije članova složenice u suštini se može smatrati otvorenim, – može se, dakle, govoriti samo o metaforičnoj predikaciji međusobnih odnosa metaforiskih značenja od kojih metaforisko značenje jednog li drugog izraza može steći dominaciju jedino u kontekstu, zavisno od toga u kojoj meri taj kontekst omogućava jednoznačnost ili-višeznačnost u složenicu

Zur Deutung von metaphorischen Nominalfügungen bei Paul Celan

Eine Besonderheit von Paul Celans Dichtersprache bilden die neugebildeten metaphorischen Wortverbindungen, insbesondere die N+N-Komposita, welche vom natürlichen Sprachgebrauch her betrachtet, idiosynkretisch sind. In der vorliegenden Arbeit möchte ich diese semantisch-sprachlich-poetisch eigenartigen Erscheinungsformen linguistisch und zum Teil auch literaturtheoretisch besprechen und analysieren.

Bei der Besprechung von Celans metaphorischen Wortfügungen gehe ich von der allgemeinsten Definition der Metapher aus. Sie stellt einen derartigen Sprachgebrauch dar, bei welcher Ausdrücke einer natürlichen Sprache nicht mehr die konventionell festgelegten Bedeutungen haben, sondern ihnen werden neue Inhalte zugeordnet. Zur Akzeptierung einer derartig allgemeinen Definition zwang mich einerseits die Tatsache, daß das dichterische Sprachmaterial diesbezüglich noch nicht bearbeitet wurde, andererseits scheinen mir meine Zweifel über die Adäquatheit der Metapherdefinition der klassischen Rhetorik angebracht, da sie für die Deutung eines modernen dichterischen Sprachgebrauchs zu schmal-spurig ist.

Schon bei der ersten Begegnung mit Celans Dichtung, stellte ich als einfacher Leser intuitiv die Frage, ob in dem hermetischen Sprachgebrauch, in welchem ich die Problematik der *Benennung* als primär betrachte, die konkreten sprachlich-poetischen Erscheinungsformen im klassischen Sinn des Wortes als Metapher aufzufassen sind, oder es handelt sich um einen nicht wortwörtlichen Gebrauch der Sprache, welcher nur mangels anderer Benennung als Metapher bezeichnet wurde?

In dieser Arbeit wird die oben gestellte Frage nicht beantwortet, aber die Beschreibung von Celans „Metaphern“ und ihrem Funktionieren im Text (ihrem Bedeutungserwerb) wird hoffentlich dazu beitragen, dieses in erster Linie semantische Problem zu lösen.

Im ersten Kapitel meiner Arbeit versuche ich die deutschsprachige linguistische bzw. textlinguistische Zusammensetzung (kritisch). Fachliteratur über die N+N-Wortstypen darzustellen, die mir beim Typologisieren und bei der Beschreibung von Celans neugebildeten Wortfügungen behilflich war und auch jene Fragen zu klären half, die notwendigerweise beim Verständnis der Zusammensetzungen, ihrem Gebrauch und ihrer Neuschaffung auftauchten.

Bei der Selektion der einschlägigen Literatur war meine Intention, einen Querschnitt der behandelten Problematik und der Auseinandersetzungen zu geben, um all die offenen Fragen zu illustrieren, mit welchen sich die unterschiedlichen Grammatiktheorien konfrontieren mußten (der generative Transformationalismus, die Kasus-Grammatik, die Textlinguistik) und welche nur hypothetisch beantwortet wurden, sogar bei den lexikalisierten Zusammensetzungen, unabhängig davon, ob die Fragestellung aus grammatiktheoretischer, oder semantischer Sicht erfolgte.

Auf diesem Wege gelang ich zu neuen ungelösten Fragen, die bei der Beschreibung nicht lexikalisierter, *ad hoc* oder metaphorischer Wortzusammensetzungen und bei ihrer semantischen Auswertung auftauchten.

Im Laufe der Besprechung der metaphorischen Wortverbindungen erwähne ich auch jene theoretischen Grundsätze (von S. János Petőfi, von G. A. Miller und von M. Black), die ich bei der Deutung der Metapher auch selbst anwende.

Im zweiten Teil meiner Arbeit präsentiere ich das zu analysierende sprachliche Material, andererseits fasse ich auch die linguistischen Aspekte zusammen, welche mir bei der Typologisierung behilflich waren. Im Mittelpunkt dieses Kapitels stehen natürlich die untersuchten Wortzusammensetzungstypen und die semantische Beschreibung derselben.

Im letzten Teil meiner Arbeit bespreche ich die wichtigsten semantischen literaturtheoretischen Fragen, welche im Rahmen der empirischen Forschung zum Vorschein traten. Die Gruppierung von Celans neugebildeten (metaphorischen) Wortzusammensetzungen zeigt, daß die idiosynkretischen Neuschaffungen mithilfe von linguistischen und textlinguistischen Kriterien abgrenzbar sind. Die neuen nicht metaphorischen Wortverbindungen sind auf Grund von Welterfahrung und Spracherfahrung zu deuten, während bei den metaphorischen Wortzusammensetzungen die sprachlichen und semantischen (Makro)-Prozesse im Kontext zur Deutung beitragen können. Im Laufe der Besprechung mußte ich mich oft damit begnügen, eine Beschreibung der metaphorischen Komponenten-Prädikation anzugeben und die Bedeutungsveränderung bei den Komponenten, bzw. in der Bedeutungsstruktur zu beschreiben, mit anderen Worten, eine „metaphorische Bedeutung“ zu konstruieren, ohne das „metaphorische Relatum“ definieren zu können. In meisten Fällen war die Identifizierbarkeit des Fügungskerns (des Grundwortes) fraglich. Eine gründlichere semantische Studie, bzw. eine Forschungsarbeit, die sich mit Metaphervergleich beschäftigte, könnte mehr Licht auf die Frage werfen, ob solche Metapher nur Celans hermetischen Sprachgebrauch charakterisieren, oder in der Sprache der Dichtung als allgemeine Erscheinungen zu betrachten sind.

Eine weitere ungelöste grammatiktheoretische und semantiktheoretische Frage ist, im Falle der metaphorischen Wortfügungen, die Frage der Bestimmung des bedeutungstragenden Wortes (in der linguistischen Fachliteratur des Grundwortes). Bei nichtmetaphorischen Neuschaffungen ist das zweite Glied (das letzte) das Grundwort, z. B. in der Verbindung NOVEMBERSTERN handelt es sich sicherlich um einen Stern. Im Falle der metaphorischen Wortfügungen ist das nicht als Regel zu betrachten. Beim Paraphrasieren dieser Wortfügungen habe ich ihnen je eine syntaktische Struktur zugeordnet, aber die Bedeutung der Wortverbindung im Kontext zeigt, daß 1. der syntaktische Determinant nicht immer mit dem semantischen übereinstimmt, z. B. in meisten Fällen der Zusammensetzungen mit HERZ und WORT, oder 2. semantisch gesehen beide Komponenten gleich dominierend sind, wie im Falle der Zusammensetzungen mit STEIN und NACHT. Die Frage des grammatischen und semantischen Dominierens führt zu der Ausgangsfrage zurück, zu der Frage der Bestimmbarkeit vom Kern einer Wortverbindung. Wenn nämlich das Relatum der Wortverbindung nicht eindeutig identifizierbar ist, und man kann auch kein unmittelbares außersprachliches Korrellatum der Fügung zuordnen, dann bleibt die

---

Frage der Domination ungelöst. In solchen Fällen handelt es sich um Inbezugsetzen von metaphorischen Bedeutungen mithilfe der metaphorischen Prädikation. Dabei kann die metaphorische Bedeutung einer der Ausdrücke im Kontext zur semantischen Domination gelangen, davon abhängig in welchem Maße die Bedeutung der Wortfügung durch den Kontext desambiguiert wird.

TARTALOM

0. BEVEZETÉS	1
I. A FŐNÉVISZÓÖSSZETÉTELEK MEGKÖZELÍTÉSE	3
1. A főnévi szóösszetételek szerkezete és szemantikai tipologizálhatósága	3
2. Az ad hoc képzett N+N szóösszetételek szövegnyelvészeti megközelítése	19
3. A metaforikus főnévi szóösszetételek megközelítése	25
II. PAUL CELAN (METAFORIKUS) N+N SZÓÖSSZETÉTELEINEK VIZSGÁLATÁHOZ	31
II.0.1. Az elemzett anyag bemutatása	31
II.0.2. Szempontok a (metaforikus) főnévi szóösszetételek csoportosításához	33
II.1. Szó szerinti értelemben értelmezhető lexikalizált szóösszetétel nem metaforikus használattal	38
II.2. Szó szerinti értelemben értelmezhető lexikalizált szóösszetételek metaforikus használattal	45
II.3. Szó szerinti értelemben értelmezhető újonnan alkotott nem metaforikus szóösszetétel	57
II.4. Szó szerinti értelemben nem értelmezhető metaforikus szóösszetétel ,magát feloldó' helyzetben	129
II.5. Szó szerinti értelemben nem értelmezhető metaforikus szóösszetétel ,magát értelmező' helyzetben	144
II.6. Metaforikus szóösszetétel összefoglaló helyzetben	157
II.7. Metaforikus szóösszetétel izolált helyzetben	167
III. KITEKINTÉS	169
FÜGGELÉK	172
JEGYZETEK	67
REZIME	179
ZUSAMMENFASSUNG	181

A MONDATOK EGYMÁS MELLÉ RENDELÉSÉNEK KÉRDÉSEI

MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1985. április 24.

Az összetettebb tudattartalmak kifejezésének igen régi formája a mellérendelt összetett mondat. Adelung¹ szerint régen ismeretlen volt az alárendelés, az emberek egyszerű mondatokban vagy pedig mellérendelt mondatokban beszéltek. Ezt a nézetet más nyelvészek is osztják, számos nyelvtörténeti adat vall arra, hogy az összetett mondatoknak a mellérendelt mondat volt a korábbi típusuk. Kézenfekvőnek is látszik, hogy elsődlegesebb az a jelenség, amikor két vagy több mondat egymással oly módon kerül szorosabb logikai viszonyba, hogy önállóságát teljesen feladná. Az alárendelés már fejlettebb gondolkodást feltételez, olyant, amely a bonyolultabb gondolatviszonyokat egyetlen teljes képzet keretében, egyszerre tekinti át. Az alárendelt mondatok keletkezését úgy is fel lehet fogni, hogy két mellérendelt mondat közül az egyik a másiknak meghatározójává vált, a logikai alárendeltség viszonyába került vele.²

Belić szerint nem szükségszerű, hogy az alárendeléses mondatformákat mellérendelések előzzék meg. A parataxikus, szindetikus és aszindetikus mondatokból keletkezhet hipotaxikus (vagyis alárendelt) mondat, de ez nem a legközönségesebb és nem is a leggyakoribb eset. Akkor következik be, ha jelentésbeli függőségi viszony alakul ki közöttük, vagyis ha nyelvérzékünk alárendeltséget lát a kapcsolatukban. Ezt igazolják az eredetileg mellérendelő kötőszóként használt alárendelő kötőszók (az orosz *ibo* = *i* + *bo*, a lengyel *i* + *że* stb.)³.

Egyes nyelvekben még ma is ritkán használnak alárendelt összetett mondatokat, az összetételek zöme mellérendelő. A sémi nyelvek is ilyenek, például az arab. Ennek a körülménynek a következménye az, hogy az idegen nyelvet tanuló arabok számára nehézséget jelent az alárendelő összetett mondatok elsajátítása és beszédben való alkalmazása.⁴ Legközelebbi nyelvrokonaink is gyakrabban einek mellérendelt mondatokkal, mint alárendeltekkel. A vogul népköltészetben ritka az alárendelés, a mellérendelés viszont általános⁵.

¹ Umständliches Lehrgebäude der deutschen Sprache, 1872., II.: 571.

² vö. Berrár Jolán: Magyar történelmi mondattan, Bp., 1957., Tankönyvkiadó, 142. és H. Paul: Prinzipien der Sprachgeschichte (4.). Halle, 1909., 299.

³ Aleksandar Belić: O jezicnoj prirodi i jezičkom razvitku I., (2. kiad.), Bg., 1958., 255., 258.

⁴ vö.: Magyarfelnitón kultúrdon III., Bp., 1971., Művelődésügyi Minisztérium és Nemzetközi Előkészítő Intézet, 97

⁵ N. Sebentyén Irén: Az összetett mondat a finnugor nyelvekben, AkFt 1022., 109.

Az az általános nyelvészeti elv, hogy egyes nyelvi formák külön morfológiai jeggyel is megjelölhetők, de nélküle is megállnak, a mellérendelt mondatokra fokozottabban érvényes, mint az alárendeltekre. Téves az a felfogás, hogy csak akkor lehet két mondatnak egymáshoz való viszonyát alárendeltnek tekinteni, ha egyiküket alárendelő kötőszó vezeti be. Ebből az is következik, hogy nem mindegyik kötőszó nélküli összetett mondat számít mellérendeltnek. Az összetett mondat tagmondatai közötti viszonyt nem a kötőszó határozza meg, ez csupán jelöli, azaz jelölheti. Az, hogy valamely szintaktikai jelenségnek morfológiai jele is van, még nem jelenti, hogy ennek a jelenségnek a tartalma, lényege a morfológiai jelre (az adott esetben a kötőszóra) tevődött át, és ezzel megszűnt belső tulajdonságként létezni. A szintaktikai sajátosság attól függetlenül megvan a mondatokban, hogy ez látható-e valamely külső jelből vagy sem⁶.

A mondatok összetartozásának fokát bizonyos szupraszegmentális jegyek is jelzik. Az összetett mondatban levő tagmondatok között rövidebb a beszédszűnet, mint a különálló mondatok között. Minél lazább a tagmondatok összetartozása, annál nagyobb a beszédszűnet. A mellérendelt mondatokban általában hosszabb a tagmondatok elhagyása közötti szűnet, mint az alárendeltekben. Az ettől való eltérést a beszélő lelkiállapota, a szavak, ill. a mondatok hosszúsága is okozhatja. A beszédszűnet tehát nem lehet teljes értékű jelölője a mondatok összetartozási fokának. A különálló mondattal szemben az összetett mondat elől álló tagmondatának végén felemelkedik a hanglejtés. Ez jelzi, hogy befejezetlen a gondolat, következik a folytatás. Az egyszerű mondat végén a hanglejtés leszáll az alaphangra, mivel befejeződött a gondolat⁷. Ez nem zárja ki annak lehetőségét, hogy adott esetben önálló, lezárt hanglejtésű mondatok között is létrejöjjön közvetlen tartalmi kapcsolat. Az efféle mondatok a különálló és az egymás mellé rendelt tagmondatok közötti átmenetként jelentkeznek.

Noha a mellérendelő összetett mondatok eléggé jól megkülönböztethetők az alárendelőktől, meg kell állapítanunk, hogy a tisztán mellérendelő formák viszonylag ritkák (mint például: Péter ír, Mária olvas.). A mellérendelő összetett mondat tagmondatai között is rendszerint van valamiféle meghatározó, okozati viszony, kötöttség⁸. Időbeli kötöttség figyelhető meg például az alábbi mondatban: Tegnap délután fél öt körül értem haza, mindjárt átöltöztem, majd elmentem a barátomhoz, este nyolcig sakkoztunk. Nyilvánvalóan nem teljesen függetlenek egymástól azok a tagmondatok sem, amelyeknek egyike valamilyen állapotot fejez ki (okozat), a másika pedig az állapot előzményét, okát mondja meg: Nincs kedvem sétálni, fáradt vagyok.; A kisgyerek sír, megütötte a lábát.; Sár van. eset az eső. stb.

A mellérendelő összetett mondatok tagmondatait a szövegnyelvészet sem tekinti mindig szabad mondatnak (vagyis olyanak, amely önmagában is megjelenhet a közlésben, más mondat egység nélkül is előfordulhat). Nemcsak az alárendelő összetett mondat mellékmondata lehet csonkított mondat. A mellérendelő összetett mondat páros kötőszós tagmondatai szintén csonkítottak, hiszen egymásra vannak utalva⁹.

⁶ vö. A. Belić: i. m. 257.

⁷ vö. Berrár: i. m. 143., valamint Stjepan Ivšić: Slavenska poredbena gramatika. Zagreb, 1970., 316-7.

⁸ vö. H. Paul: i. m. 254.

⁹ vö. Nagy Ferenc: Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába. Bp., 1983., Tankönyvkiadó, 36-37.

A szabad mondatok kapcsolódásaként, konnexiójaként felfogott mellérendelés nem teljesen azonos a hagyományos értelemben vett mellérendeléssel. A szabad mondatok lineáris kapcsolódásának szinte korlátlan variációs lehetőségei vannak. A szöveg lineáris folytonosságát rendszerint kötőelemek (konnektorok) biztosítják. Ezek lehetnek kötőszók vagy egyéb szöveggrammatikai elemek (névmás, igei személyrag, birtokos személyjel stb.). Néha még ezek is hiányoznak a mondatból, a folytonosságot egy-két átvezető tartalmazó szó képviseli¹⁰.

A mellérendelt mondatok kötőszó nélküli formái régiebbek, mint a kötőszavasak. Az obi-ugor nyelvekben, a manysiban és a chantiban ma is ezek a leggyakoribbak. A legegyszerűbb és valószínűleg a legeredetibb mondatkapcsolat a kapcsolatos viszony. Kézenfekvő olyan történetek összekapcsolása, amelyek térben egymáshoz közel, egy időben, egymással párhuzamosan folynak le, vagy amelyek egy eseménysorozat egymásutánjaként jelentkeznek, illetőleg amelyek többé-kevésbé hasonlítanak egymásra. Hagyományosan kapcsolatoságnak tekintjük a hozzátoldást és a fokozást is. A hozzátoldás azt jelenti, hogy egy másik állítást az előzőhöz kapcsolunk, a fokozás pedig, hogy ezt a másik állítást ki is emeljük, mivel az előzőhöz képest nagyobb intenzitású történést, többletet jelöl. A kapcsolatos mondatokból fejlődtek ki az ellentétes mondatok. Néha nem volt elegendő a beszélőnek, hogy egyszerűen csak összekapcsolja az eseményeket, állításokat, a köztük levő különbséget is ki kellett fejeznie, egymással szembe kellett állítania őket. Attól függően, hogy milyen fokú az ellentét, mennyire szükséges a különbségek kiélezése, a beszélő élhet a szembeállító, az ellentmondó és a megszorító ellentét kifejezési formáival. A szembeállító ellentétes mondat egymástól eltérő kafe egymással ellenkező gondolatokat fűz két dologhoz, és így állítja szembe őket egymással. Ha egy gondolatot tagadunk vagy tiltunk, egy másikat pedig állítunk vagy parancsolunk, akkor ellentmondó ellentétről van szó. Ha viszont az első mondatból bizonyos következtetéseket vonhatnánk le, de a következő mondat a várható következménynek éppen az ellentétét fejezi ki, megszorító ellentéttel állunk szemben¹¹.

Az időben egymás után következő történést kifejező kapcsolatos mondatokból, valamint az olyan önálló vagy kapcsolatosan mellérendelt mondatokból fejlődtek ki a következtető mondatok, amelyekben a második mondat élén egy okhatározó szó állott. Az okozati viszony gyakran az egymásra következésben is felismerhető, a mondat élén álló okhatározó szó pedig kétségtelenné teszi, hogy a mondat következménye az előző mondat történéseinek, a benne kifejtett gondolatnak. Ez a mondatfajta viszonylag kései fejlemény a magyar nyelvben. Néhány száz éves múltra tekinthet vissza a magyarító mondat is. Különösen az a változata nem olyan régi, amely logikailag a következtető mondat fordítottja, az ún. okadó mondat. Eu ugyanazt fejezi ki, mint az okhatározó mellékmondat, de mellérendelő formában; a második mondat az elsőben közölt történést, illetőleg állítás okát fejezi ki, magyarázza. Jelentéstartalma és kötőszóhasználatában tekintetében igen eltér ettől a mondatfajtától a kifejtő (v. helyreigazító) mondat. Ez bővebben kifejti, kissé helyreigazítja az előző mondat tartalmát. Állítmánya rendszerint közös az előző mondatéval, ezért hiányos mondatként szokott előfordulni¹².

¹⁰ vö. Nagy F. i. m. 30-39.

¹¹ vö. Berón i. m. 143-6.

¹² vö. Berón i. m. 147-9.

Eredetét tekintve a választó mondat áll a legközelebb az alárendelt mondatokhoz. A választó viszony olyan mellékmondatok között alakulhat ki, amelyek egy főmondat alá vannak rendelve, és amelyeknek a tartalma egymással szembe van állítva. Független kérdő mondatokból származtatható a választó mondat. Ezek a kérdő mondatok különböző lehetőségeket vetnek fel, de nem tudjuk, hogy melyik fog megtörténni, ill. melyik történt már meg. A választás nem mindig szükségszerű, azaz kirekesztő értelmű, a megadottakon kívül is van más eshetőség. Ilyenkor a választó mondat megengedő jelentésárnyalatú. Olykor három-négy lehetőség közül is választhatunk, sőt nem említett eset is számításba jöhet¹³.

Abból a szövegelméleti tételből kiindulva, hogy a mondat voltaképpen a nyelvészeti gondolkodás absztrakciója, a valóságos nyelvhasználatból kiemelt jelkapsolat, a mondatok egymás mellé rendelésének kérdését is célszerű szövegösszefüggésben vizsgálni, bizonyos esetekben figyelmen kívül hagyni azokat a határokat, amelyek esetleg önkényesen vannak megszabva egy-egy mondat részére. Gyakran megtörténik, hogy egy adott mondat a végén levő írásjel utáni szövegrészből válik érthetővé, és az sem ritka jelenség, hogy az előzmények ismerete nélkül pontatlanul vagy tévesen értelmezzük a mondatban közölt információt.

A szövegben létrejövő mellérendelő formák tanulmányozásában a tagmondatokat összekapcsoló kötőszavakon kívül egyéb utaló elemeket is figyelembe kell venni, különösen akkor, ha egyébként nem volna nyilvánvaló a mondatok közötti viszony minősége. Nem mindegyik szöveg használja ki az utalások adta lehetőségeket, egyes mondatokban egészen minimális utalás található. Az utalás a világos fogalmazásmód egyik fontos eszköze, ezért optimális kihasználása rendszerint a javára válik egy szövegnek (kivéve, ha külön funkciója van a kétértelműségnek, pl. lírai költeményekben)¹⁴.

A kötőszavakon kívül egyéb kapcsoló és utaló elemeknek sokkal nagyobb szerepük van a mellérendelésben, mint amekkorát nyelvtanaink tulajdonítanak nekik. Az akadémiai leíró nyelvtan minimális teret szentel a kötőszó nélküli mellérendelő összetett mondatoknak, és a határozószókkal összekapcsolt mondatokat is a kötőszavasok között tárgyalja. Csupán azokat a mellérendelő összetett mondatokat tekinti kötőszó nélkülieknek, amelyekben szinte semmiféle mondatkapcsoló elem sincsen, legfeljebb a gondolatpárhuzamot (ha az egyes mondatrészek párhuzamosan, azonos sorrendben helyezkednek el) és az azonos szókezdetet veszi tekintetbe. Megállapítja továbbá, hogy a megengedő választó viszony kötőszó nélküli típusai általában egy másik, különálló mondatról is függenek, az ok-okozati viszonyra a következtető mondatokban és a magyarázó mondatokban kötőszó híján csak az időbeli egymásutánság kifejeződése, illetve a kettőspont mutat¹⁵.

Felmerül a kérdés, hogy mennyire indokolt a kötőszói szerepben használt határozószókkal összekapcsolt mondatoknak a kötőszavas típusúak közt való tárgyalása, és hogy egyáltalán lehet-e őket kötőszós típusúnak tekinteni. Ez azért is kérdéses, mert kiderül, hogy a határozószóknak „eredetibb határozószói jelentésük is jórészt megmarad”¹⁶. Egyébként is a mellérendelő kötőszók nem szoktak mondatrészként is funkció-

¹³ vö. Berrár: i. m. 146–7.

¹⁴ Nagy F.: i. m. 42.

¹⁵ A Mai Magyar Nyelv Rendszere, Leíró nyelvtan II. (2. kiad.) Bp., 1970., Akadémiai kiadó, 417., 422. 3., 424., 428., 431., 436., 437. 8., 439.

¹⁶ MNyR II. 413.

nálni, mint az alárendelők némelyike. Nem teljes értékű kötőszó voltukat mutatja az a körülmény is, hogy rendszerint igazi kötőszót is „megtűrnek, elbírnak” maguk mellett (pl. és aztán, azután meg, azzal pedig, majd pedig stb.).

Mondategészek közötti mellérendelés

Hagyományosan csupán az egyetlen predikatív viszonyt tartalmazó grammatikai szerkezetek, a mondategységek között szokott előfordulni mellérendelés. Megfigyelhető azonban, hogy néha a ponttal, felkiáltójellel vagy kérdőjellel lezárt szólánc, a mondategész is mellérendelő jellegű viszonyban van az előtte levő vagy az utána következő mondategésszel. Az egyes mondategészek közötti határok a beszélt nyelvben elmosódhatnak, különösen a társalgási nyelvben nehéz meghatározni, hogy egy szólánc mondategész-e vagy csak mondategység. Szövegszerkezeti szempontból nincs ilyen probléma, mert a szövegszerkezetnek nem a mondategész az egysége, hanem a szabad mondat. A szabad mondat nem függ egy másik mondattól, mondategészként is és mellérendelő összetett mondat tagmondataként is előfordulhat.¹⁷

A szabad mondatokból mondattömb jöhet létre. Ennek tagjai mellérendelő viszonyban vannak egymással, attól függetlenül, hogy a tömbösödés mondategészen belül vagy mondategészek között jött-e létre. Szerkesztési szempontból nincs lényeges különbség a kétféle úton keletkező mondattömb között. Stilisztikai szempontból viszont másképp értékelendő a mondategészek közötti tömbösödés, mint a mondategészen belüli, csak mondategységekre korlátozódó tömbösödés. Ez a stilisztikai különbség elsősorban az írásművekben jut kifejezésre.¹⁸

Az alábbi mondattömbök olyan szabad mondatokból állnak össze, amelyek egyúttal mondategészek is. Az első mondattömb tagjai közt kapcsolatos a viszony, a másodiké választó viszonyban vannak egymással, a harmadiké pedig magyarázó viszonyban:

□ Zsebéhez simított. Megcsördült a papíros. Kivette. A sötétben hangosan olvasta magának. (KSH, H: 37.: 71.) – Biztosan Jadwiga járkál egyik szobából a másikba, gondoltam. Biztosan az égbe látó távcsövet keresi. Vagy a különleges fülhallgatót, mellyel ultrarövid hullámon hallgatja az égi jelentéseket. (HMM, H: 34.: 774.) – Egymás megismerése, (úgy látszik), nem az együtt töltött órák vagy évek számának a függvénye. Néha szavak nélkül is nagyon sokat megtudhatunk egymásról. A vasajtók kulcsa nálunk, valahol bennünk rejtőzik.

Az első tömb a legkevésbé problematikus, mivel mindegyik mondategész egyszerű mondat. Noha nincsenek kötőszók, az időbeli egymásután egyértelműen kapcsolatos viszonyra utal. A második mondattömb első és harmadik mondata alárendelt összetett mondat. A mondattömb voltaképpen az első mondat főmondata (gondoltam) köré csoportosul, a mellérendelés a második szinten realizálódik. A harmadik mondattömb szintén hasonló felépítésű, azzal a különbséggel, hogy csak első mondata alárendelő összetett mondat. Az ilyen szerkesztésű mondattömbök sajátos hangulatot biztosítanak.

¹⁷ Nagy F. i. m. 30–37.

¹⁸ Nagy F. i. m. 37.

Gyakrabban fordulnak elő olyan mondattömbök, amelyeknek a felépítésében szabad mondat értékű mondat egységek és mondat egységek is részt vesznek. Lássunk néhány ilyent is!

□ Valami sima tárgyba ütköztem. Próbáltam kitapintani. Aztán egy apró, rugalmas felület, de már bele is vinnyogott a csendbe. Csengő volt. (HMM, H: 34.: 775.) – Benő már a konyhában kotnyeleskedett. Egy kotláról felemelte a fedőt, de azonnal le is ejtette. Felszisszent. (KSH, H: 37.: 69.) – Vártam. Talán kijön valaki, és megkérdezi, kit keresek. Azt fogom mondani: a varázslót. (HMM, H: 34.: 775.) – A fáklya itt van mind, a táblából lesz még egy fordulóval. Most faragják a nyelit. (KSH, H: 37.: 69.) – Az indítvány értéke nagyobb, jelentősebb, mint amennyit a számok mondanak róla. Ez a cselekvés mozgatója! De nem lehet mereven elválasztani a bírálattól: a két jelenség funkcionális kapcsolatban van egymással: egyik rombolja a régit, a másik sürgeti, követeli az újat. (MOB 247.)

Az első mondattömb öt mondat egységből, de négy mondat egysézből áll. A harmadik mondat egység két mondat egységből áll, ezek ellentétes viszonyban vannak egymással, az ellentétre kötőszó (de) utal. Az első és a második, valamint a második és a harmadik mondat között kapcsolatos a viszony, az első két mondatot csak a közös alany tartja össze, a harmadikat viszont névmási határozószó kapcsolja a másodikhoz (aztán). Az ötödik mondat egység lazábban kötődik a tömbhöz, magyarázó mondatnak lehet tekinteni.

A második mondattömb négy mondat egységből áll, közülük kettő egyúttal mondat egység is, egy pedig mellérendelő összetett mondat (itt is, mint az előző mondattömbben, ellentétet fejez ki). Az első mondat egység kapcsolatos viszonyban van a másodikkal, ugyanígy a harmadik a negyedikkel. Mindkettőben az alany azonossága jelzi az egybetartozást.

A harmadik tömböt három mondat egység alkotja, ebből kettő több mondat egységből áll. A második mondat egységben három mondat egység, de csak két szabad mondat található, a harmadikban pedig két mondat egység és egy szabad mondat. Az első és a második mondat egység közötti viszony elsősorban alárendelőnek fogható fel. Ez esetben csupán két szabad mondat van az egész mondattömbben. Mellérendelést a második és a harmadik, valamint az első és az ötödik mondat egység között lehet felismerni, az első jelölt (az és kötőszóval), a második jelöletlen.

A negyedik tömbben három mondat egység két mondat egységbe tömörül. Az egyik mondat egység ellentétes összetett mondat, a mondatkapcsolódás jelöletlen. A másik mondat egységet alkotó mondat egység magyarázó mondatként fogható fel, az előző mondat egységhez való tartozására birto- kos személyrag utal (a nyelit).

Az ötödik mondattömb a legbonyolultabb. Hét mondat egység tartozik hozzá, közülük csak egy nem tekinthető szabad mondatnak. Az első mondat egység egy szabad mondatnak számít, a benne levő mondat egységek alárendelő viszonyban vannak egymással. A harmadik mondat egység az ez mutató névmással kötődik az elsőhöz, a közöttük levő viszony magyarázó. A negyedik mondat egység ellentétben van az elsővel és a harmadikkal. A harmadik mondat egységhez tartozó mondat egységek között egyrészt magyarázó, másrészt ellentétes viszony van. A mondattömb negyedik és ötödik, valamint ötödik és hatodik mondat egysége magyarázó viszonyban van egymással, a hatodik és a hetedik pedig ellentétesben. Ezek a viszonyok mind jelöletlenek. A hatodik és a hetedik mondat egység kohézióját mondatrészek sorrendjének azonossága biztosítja.

Az előzőekben is láthattuk, hogy vannak olyan mellérendelő összetett mondatok, amelyekhez külön mondategésként feltüntetett mondat-egységek csatlakoznak. Az ilyen mondategészek közötti koherenciát gyakran hátrautaló (anaforikus) szavak vagy kötőszavak tartják fenn. A hátrautaló szó állhat a mondat élén és a mondat belsejében is. Az előbbi közvetlenebb formája a hátrautalásnak, az olvasó, a hallgató mindjárt értesül arról, hogy a mondatban az előző tartalommal kapcsolatban talál újabb információt. Visszaautalásra használható mutató névmás, névmási határozószó, esetleg számnév vagy melléknév is. Íme néhány példa:

□ A kolléganóm már három osztalékot is kaptak, én egyet sem. *Ezt nem veszik figyelembe.* (SA 79.: 5.) – Új helyzet ez, a kutyafáját, s hirtelenében nem tudta, mi a teendője. Kivált az okozott gondot neki, miként lyukadjon ki ezek után arra, ami miatt Benedeket magához kérte. (HULL 129.) – Nincs szellőztetésünk, és a nyári hónapokban így itt bent nagyon meleg van. *Ez most a legrosszabb.* (SA 79.: 3.) – Őt is ilyen pityergésféle fogta el, de azért csak ment elszántan az öreganyjáék felé. *Ott már várták, mintha tudták volna, hogy jönnie kell, . . .* (NIL 183.)

Az is előfordul, hogy mellérendelő összetett mondatot tartalmazó mondategészből történik egyszerű mondatból álló mondategészre az utalás:

□ A dolgozóknak megadtuk a döntés jogát. Más országokban ezért harcolnak még ma is a dolgozók, mi pedig, ha egy dolgozók gyűlését akarunk megtartani, bezárjuk a gyár kapuit, hogy meg lehessen tartani. (SA 79.: 5.) – Köhögni kezdtem. *Aztán egy merész, alig megfontolt ötlettel előhúztam a tárcám, és kivettem egyetlen, de tekintélyes értékű bankjegyet.* (HMM, H: 34.: 771.)

Írásművekben viszonylag gyakran találkozhatunk mondategész elején levő kötőszóval. Az ilyennek rendszerint nemcsak stilisztikai szerepe van a közlésben, hanem az előző mondategész, szövegrész vagy bekezdés tartalmára való visszamutatásra, a hozzá való kötődésre is szolgál a jelenléte. Leginkább az előző mondategészből közöltekkel ellentétes tartalom, információ kifejezésére szokták használni. Például:

□ Nagyom sokáig álltam ott, aztán egy lábon kezdtem billegni: próbáltam átfázott egyik lábam felmelegíteni a kabát alatt. *De nem sikerült.* (HMM, H: 34.: 775.) – Csak így nyíltak meg a viszonyítások és összevetések lehetőségei. *De csak belső, szerkezeti összehasonlításra van mód, a külső komparáció módszerét, a dinamikus statisztikai elemzés gazdag eszköztárát, sajnos, a vállalkozás egyedisége miatt nélkülöznünk kell.* (MOB 241.) – Másnap mindig elszorult szívvel látták a gyerekek a nagy dülást, s keserűségük egyre jobban fokozódott az öreg gonoszsága ellen. *Azonban nem sokáig fanyalogtak, hanem minden reggel újra és újra hozzáfogtak a meseváros fölépítéséhez.* (NIL 207.)

Esetenként kapcsolatosságot vagy más mellérendelő viszonyt is jelölhet a mondategész élén levő kötőszó:

□ Ez a csere nem naponta, hanem általában háromhavonként történik. *S végezetül nem csak Ilona cseréli a gépeket, hanem huszadmagával.* (SA 79.: 3.) – Senkit sem enged be. *S mikor le-lejön a Flore-ba, elzárja. Elzárja, de mindig máshová, úgyhogy maga se találja meg egykönnyen.* (HMM, H: 34.: 774.) – Talán éppen volt szerelmeinek ad bankettet, vagy az inasával szeretkezik. *Vagy kihúzta a zsinórt.* (HMM, H: 34.: 775.)

A kötőszóval kezdődő mondategész tartalma nemcsak az előző mondat tartalmával lehet összefüggésben, hanem a bekezdésben levő szövegelőz-

ménnyel, több mondategésszel is. Az ilyen esetekből látszik leginkább, hogy mennyire nemcsak a mondategészen belüli mondategységek viszonyára korlátozódhat a mellérendelés:

□ Amikor meghallottam azt a rémült ordítást odafönről, az első pillanatban szentül meg voltam győződve, hogy vannak még csodák, Béla esedezik irgalomért, esztelenül az ajtónak estem, hogy segítségére fussak, de keményen rá volt zárva, elkéseredésemben kékre vertem az öklömet: csak ez az ajtó állt az utamban, most még rátalálnék és megmenethetném, mert csoda történt. Hiszen csak Béla tudott szenvedni, Rudi sohasem, csak Béla ordíthatott rémületében, Rudi sohasem. Hirtelen olyan heves gyűlöletet éreztem Rudi iránt, hogy féktelenül hittem, őt hagytuk ott az úton, nem Bélát, s megkönnyebbültem, örömmel felzokogtam. Sejtelmesen éreztem, Rudit könnyűszerrel feláldozom, és valami titokzatos sugallat mondta: megpecsételődött a sorsa. *De* magamhoz kellett térnem: a fürdőszobába csak Rudi zárhatott, nem pedig Béla; a rémület egyre csak menetelt felém, mint egy kivégzőosztag, s hiába ellenkeztem, toporzékolásom beleveszett a dobpergésbe: . . . (HULL 93.) – A lovag úrnak valóban csekély kilátása van, a túlpart, az túlpart, és összekötött kézzel.

Halálom órája, ha eljő, mi mást mondhatna?

Szállj fel a szivemről, felhő.

Tehát versel a lovag úr, amazok ketten meg megint csak megbillenek a nyeregben, egy fél fordulatot tesznek, s néznek hosszan, visszafelé, hegyes sipkában, mint az ördögök. (BIV, H: 36.: 1447.)

A következő példában az előző bekezdéshez való mellérendelését jelzi mondatának a kötőszó:

□ A gyerekek gyakran látták, hogy tiporja össze az öreg éjjeliőr durva nagy bakancsával, görcsös görbebotjával azt, amit ők aznap olyan nagy lelkesedéssel és gyönyörűséggel fölépítettek. Toporzékolni látták a száraz öregembert, s egyikük-másikuk még a szitkozódását is hallani vélte.

De azt senki se látta, előbb milyen nagy elragadtatással járta körül az öreg a mesevárost, és senki sem tudta, milyen gondolatokat forgat közben csavaros eszében. (NIL 207.)

A mondategész első mondategységében levő kötőszó nem mindig áll az élen, van amikor a mondat belsejében helyezkedik el. Ilyen helyzetben főleg az ún. hozzátoldó kötőszók fordulnak elő:

□ Tehetsége ezek után gyorsan kibontakozott. A fiatal zsenire csakhamar a tisztek is felfigyeltek, és egyre több munkával halmozták el. (VIA 88.) – Az év első hónapjában a termelőrészlegek nagyjából megvalósították a terveiket. Egyes egységek jelentősen túl is teljesítették, míg egyes részlegek nem tudták megvalósítani a munkahiány miatt. (SA 79.: 4.) – . . . rendületlenül hittem, hogy a magyar nyelv a leggyönyörűsebb a nyelvek között. Persze véleményem azután *sem* változott gyökeresen, csak tárgyilagosan tudomásul vettem, hogy vannak még nyelvek a világon. (HMM, H: 34.: 770.) – A munkások a társult munka szervezeteinek belső viszonyrendszerére gondolnak, a jövedelmi viszonyokra, a tájékoztatásra, az öngazgatási szervek működésére, a tapasztalatból ismert tünetekre, jelenségekre. A földművesek *szintén* tapasztalati ismeretekből bontják ki kérdéseiket, csakhogy az ő tapasztalataik más társadalmi és gazdasági környezetben fogantak, többnyire a lakóhely és a közös fogyasztás szférájához kötődnek. (MOB 249.) – Huzamosabb ideje betegkedtem, kértem, hogy a szakszervezet költségén mehessek gyógyfürdőbe. Megvolt az orvosi bizonylatom is, de a beutalót mégsem kaptam meg,

mert a szociális dolgozó szavai szerint magas a jövedelemátlagom. (SA 79.: 5.) – A mamám azt mondta, biztosan lázas vagy, kisfiam, sokat csatangolsz kinn sapka nélkül, hogy miket ki nem találsz! Gyorsan ágyba dugott a múltkor is, és rengeteg forró hársfateát itatott velem. (HMM, H: 34.: 776.) – ... vannak még most is olyan dolgozók, akik nem akarnak szombatoként dolgozni. Érthető is, hiszen főleg gyermekes anyák ezek, valamit fel kell áldozni, mivel a gyárból élünk. (SA 79.: 5.)

Az első mondategység belsejében egyéb kötőszók is lehetnek, nemcsak hozzátoldók, általuk kifejezettebbé válik a szöveg koherenciája. Lásunk néhány példát!

□ Pontatlan így, hogy „megismerkedtem”. Mi *ugyanis* soha nem ismertük meg egymást, sőt egymásból mérhetetlen keveset, s ha lehet, én még nálánál is kevesebbet tudtam – róla. (HMM, H: 34.: 770.) – A puska-golyó ropogása már nem tudta felvillanyozni, ... Az ágyúgolyót *azonban* szenvedélyesen őrizgette. Az utolsó ágyúgolyót. (VIA 90.) – Most merre, kérdezhetné az ember, ha volna idevágó kérdés, de amazok ketten már messze lobognak a ködben, csak most látni, hogy az egyiken dióbarna köpönyeg van, mintha a lovag átaludta volna a napokat, amit úton tölt. A két ló *meg* ott áll, csak a fülüket hegyezik, és néznek az emberek után, mielőtt leindulnának a vízre. (BIV, H: 36.: 1447.) – Hogy mégis milyen volt a háztartása és a könyvtára, csak a véletlennek köszönhetően tudtam meg. Néhányszor *ugyanis* elkísértem, téli estéken, fel a dombjára (. . .), Jadwiga ott botorkált mellettem a hóban, és belé kellett karolnom, hogy el ne essen. (HMM, H: 34.: 773.)

A mondat belsejében levő kötőszó néha előző szövegrészhez, bekezdéshez fűzi a mondategészt, elősegítve a lineáris kohézió érvényesülését a szövegben:

□ Csuka, a szóke parancsnok felugrott az írógép mellől. Most már sajnálta, hogy a téli tanfolyamon nem tanulta meg tisztességesen a vakírást. A villany minden este megtréfálta. Meg se kottyanna neki akkor egy kis sötétség. Előkotorta zseblámpáját a fiókból.

A Hercegnő is éppen írt az ebédlőbarakkban, azaz a vonalas füzetlapot bámulta. (KSH, H: 37.: 67.)

A mondategészek közötti mellérendelő viszonyt nem mindig jelöli kötőszó vagy visszautaló szó, néha csak személyrag utal a mondatok összetartozására. Az alábbi példákban az igei személyrag jelzi, hogy a mondat egész első mondategységének is ugyanaz az alanya, mint az előző mondategésznek:

□ Megszégyenülten botorkáltam vissza a sarokig. Zseton után kotrásztam, és a fülkeajtó fogantyújára tettem a kezem. (HMM, H: 34.: 775.) – A fiú rövid vívódás után felugrott. Szétszakította a levelet, s a papírkosár felé vetette. (KSH, H: 37.: 69.) – Megálltam. Teljesen kimerültem, szerettem volna visszafordulni, hogy rohanjak, rohanjak ki ebből az átkozott házból, ebből az infernói zsákutcából, hogy soha vissza ne térjek ide, még fényes délelőttökön sem, ... (HMM, H: 34.: 775.) – Csuka megelégette a huzavonát. Odalépett a körmölő fiúhoz, és vállára tette a kezét. (KSH, H: 37.: 68.) – A gyerek bólintott, aztán egyetlen szó nélkül felkattintotta a villanyt. A kapuhoz kísért, kinyitotta. (HMM, H: 34.: 777.) – Befutott az én vonatom is, a továbbutazást nem halogathattam. Már alig vártam, hogy elhagyjam ezt a valószínűtlen állomást. (HMM, H: 34.: 772.)

A tárgyas igeragozásban használatos toldalékmorfémák szintén utal-

hatnak az előző mondategészre, rendszerint azt jelzik, hogy az a szó, amelyik előzőleg alany volt, most tárgy szerepét tölti be. Pl.

□ Az állam távolról jóval szelídebbnek látszik. Nem ismerik annyira az emberek, gyéribben érdeklődnek iránta. (MOB 252.) – Az adatszolgáltatók jelentős hányada foglalkozott a közéleti érintkezések, összejövetelek, tanácskozások, konferenciák tárgykörével. Dicsérni kevesen dicsérték, sőt az érintkezések formáját és tartalmát majdnem annyi bíráló érte, mint a képviselő munkálkodását. (MOB 258.)

Mondategészek közötti kapcsolatteremtő funkciója a birtokos személyragnak is lehet:

□ A nagy előszobában nincsen semmi bútor, a földön hatalmas rakás kabát. Feldobom a tetejére a télikabátomat. (VVN 48.)

A mellérendelő viszonyban levő mondategészek nem mindig közvetlen szomszédságban levő mondategységeik által kötődnek egymáshoz, van amikor egymással nem érintkező mondategységek között is létrejön mellérendelés. Erre akkor is sor kerülhet, ha a különálló mondategészekben levő mondategységeket nem mellékmondat választja el egymástól, hanem mellérendelő tagmondat. Például:

□ Ő volt az én gyengém majd öt esztendeje már: sohasem tudtam ellenállni neki. Védelmet és süjtött egyszerre, és édes volt ez is, az is. (HULL 97.) – A táskáját a világért sem adta volna át, pedig hogy könyörögtem neki! Titkolta, hogy üres. (HMM, H: 34.: 773.)

A lineáris kohézióknak egy-egy olyan tartalmas szó is lehet az eszköze, amely általánosítva helyettesíteni tudja egy másik mondategész tartalmát, közlendőjét, az adott mondategészben képviseli az illető tartalmat, közlést. A mondategészek közötti mellérendelésnek ez is egyik megnyilvánulási formája lehet. Az efféle tartalmas szó többnyire előzményt foglal össze, helyettesít, de állhat kifejtésre váró tartalom képviselőjében is. Pl.

□ Észak-Bácska többnemzetiségű környezetében a közélet szinte minden kérdését nemzetiségi vonatkozások szövik át, és nem kell elfelejteni, hogy a felszabadulás előtt intézményesen szították a gyűlöletet. A *tema* nagyon is időszerű. (MOB 261.) – A legnagyobb probléma az, hogy a tárgyra vonatkozó kérdések, vélemények, javaslatok tömkelegében elég ritkán történik említés a munka eredményessége szerinti elosztás elvéről. A *követelmény* többnyire az elmélet szféráiban honol, a gyakorlatban ritka vendég. (MOB 265.) – Az *ügy* megért, nem várhat tovább. Adva van egy díjnyertes pályamű, ehhez pályázatot kell csinálni. (KSH, H: 37.: 71.)

Mondategészen belüli mellérendelés

Az azonos mondategészhez tartozó mondategységek között létrejövő mellérendelő viszony szokványosabb és rendszerint szorosabb is, mint a mondategészek közötti mellérendelés. A mellérendelő viszonyt gyakran nem jelöli kötőszó, mégis általában fel lehet ismerni, azonosítani lehet a fajtáját. A kötőszó nélküli mellérendelő összetett mondatok többé-kevésbé különböznek a kötőszós mondatoktól, ezért külön nyelvtani kategóriaként tárgyalandók. A magyar kötőszó nélküli összetett mondatokban a tagmondatok összefűzése elsősorban hangtani eszközökkel történik. Az egyik tagmondat végén a hanglejtés jelzi, hogy a mondat még nincs befejezve, hogy várható a folytatás. A hanglejtés felemelkedése a másik tagmondatra

való átmenetet is biztosítja. Rajta kívül a legtöbb mondat típusban más szerkezeti eszközök is szerephez jutnak¹⁹.

A kötőszó nélküli mellérendelő összetett mondatoknak a kötőszavasakkal való egybemosása csak akkor lehet indokolt, ha a mondatokat a tagmondatok egymáshoz való tartalmi viszonya alapján kívánjuk rendszerezni, ilyenkor ugyanis kevésbé fontos, hogy a mellérendelő viszonyt milyen grammatikai eszköz jelöli, s hogy egyáltalán meg van-e jelölve. Egészen más a helyzet, ha vizsgálódásainkat a mondatok szerkezete szerint végezzük. Ez esetben már feltétlenül el kell különítenünk egymástól a kötőszó nélküli mondatok csoportját a kötőszavas mondatokétól²⁰.

Végső soron még tartalmi szempontból sem mindegy, hogy egy mellérendelő viszonyt kötőszó nélkül fejezünk-e ki vagy kötőszóval. Egyes mondatokban fölösleges is lenne a kötőszó kitétele, szükségtelen erőszakolni a kötőszóhasználatot ott, ahol nincs is különösebb szerepe. Különösen azokban a mondatokban válna erőltetetté az utólagos kötőszavasítás, amelyek mellérendelőként és alárendelőként is értelmezhetők. Az sem lenne szerencsés megoldás, ha kihagyásos kötőszós összetett mondatnak tekintenénk mindazokat a mondatokat, amelyekről nem nehéz megállapítani, hogy a kötőszós mondatok melyik típusának felelnek meg, hiszen egészen más a hangulatuk és a színezetük. Ha kötőszót erőszakolnánk rájuk, azzal elszíntelenítenénk őket²¹.

Az alábbiakban következő rendszerezés nem mindenben követi Majtyinszkaja igen körültekintő módon kidolgozott tipológiáját, egyrészt azért, mert típusai közül nem mindegyik vonatkozatható mellérendelő összetett mondatokra, másrészt pedig, mert nem tartalmazzák az olyan mondatokat, amelyekben kötőszók is, és egyéb kötőelemek is előfordulnak.

I. A mellérendelt mondatok teljes kötőelemnélkülisége

Erre a típusra jellemző, hogy a tagmondatok között csak hangtani kapcsolat van, nem tartalmaznak olyan nyelvtani jelölőeszközt, amely a közöttük levő viszonyra utalna. (Majtyinszkaja D-típusának felel meg). Leginkább időbeli egymásutánt vagy okozati összefüggést fejeznek ki az ilyen mondatok.

□ Fűz kitekintett az ajtón; egy apró gyerekárny robogott fel a sötétben. (KSH, H: 37.: 73.) – 5–6 elég meredek lépcső vezet fel a bejáratig, a korlát elején és végén két-két mellig érő faragott oszlop. (VVN 47.) – A mennyiségi elemzés előkészítésének ez a művelete bonyolult és kockázatos: számolni kell a szubjektív értékítélet hitelrontó buktatóival. (MOB 241.) – A pincehelyiség még gyertyafényben úszott: egy kétkarú, vert ezüst asztali gyertyatartóból csurgott alá a viaszuk. (HMM, H: 34.: 777.) – Ez olyan dolog, aminek örülni kell: ennyire szókimondók és őszinték csak a szabad emberek lehetnek! (MOB 255.) – A sorakozók közül a fáradtabbja már a fűbe huppant, a többiek nyugtalankodtak, mint a darazsak. (KSH, H: 37.: 68.) – Élesen csengett az acélcső, a kőművesek abbahagyták a munkát. (NIL 205.) – A nők sírva fakadtak, a gyerekek örültek az izgalmas éjjeli kirándulásnak a pincébe. (VIA 83.) – ... újabban legkevésbé a szabad időmmel tudok mit kezdeni, nincs rosszabb a

¹⁹ Klara Majtyinszkaja: A mai magyar nyelvű kötőszó nélküli mondatainak szerkezetéről. Nyelv-tudományi Közlemények LX: 114–5.

²⁰ Vö. K. Majtyinszkaja: i. m. NyK LX: 114.

szombatoknál és vasárnapoknál... (VZSz, H: 36.: 865.) – Picula dobogó szívéhez szorította a festékesüveget, a hegyhát mögül előcsusszanó hold bevilágított a barakkablakon. (KSH, H: 37.: 73.)

Néha ugyanannak a mondategésznek három vagy több mondategysége is így, bármiféle grammatikai jelölőszköz nélkül kapcsolódik egymáshoz:

□ A város nemsokára ismét mély álomba merült, a harmonika megszólalt a kocsmában, fények gyúltak az utcán. (VIA 84.) – Egy régi ikonon akadt meg a szemem, ott lógott a szekrény mögött, a szentnek mindkét szeme ki volt szűrva, felnevettem: vajon csakugyan talpra állt-e ettől az egykori halálos beteg. (HULL 103.)

II. Raggal jelölt mellérendelő viszony

A tagmondatok között nemcsak hangtani kapcsolat van, a második tagmondatban levő igei állítmány személyragja, illetve névszónak vagy névmásnak személyragos alakja utal az első tagmondatra, pontosabban egy részére (Majtyinszkaja B-3 altípusa).

□ A régi kortések tudták a módját: ígértek füt-fát a söröshordóról, folyóval együtt vashidat, hadd álmélkodjon a nép. (MOB 260.) – Vonulj vissza, öregem, *add* át a helyed a fiataloknak. (VMH 16.) – „Felmásztam” a dombjára, valósággal futólépésben tettem meg az utat. (HMM, H: 34.: 774.) – A napközi szolgáltatásait nem igénylem, a rekreációs központba és a medencére fürdeni nem járok, mert beteg vagyok. (SA 79.: 5.) – Juliskának tetszett ez, kedves mosollyal köszönte meg a dicséretet, ... (NIL 74.) – Az ember esendő, könnyen átlépi a valóság korlátait, ... (MOB 259–60.) – Az értekezlet után átölelt, megszorította a karomat, ... (VMH 16.) – A számok sok izgalmas titkot rejtgetnek, további kutatásra, vizsgálódásra, elemzésekre serkentő, a tapasztalat mérlegére kívánckozó feltételezést tartalmaznak, ... (MOB 245.) – A lány átvette a levelet, köszönés nélkül becsapta orra előtt az ajtót, ... (VIA 81.) – ... a lábam hegyénél egy ujjnyi, szőrös hernyó mászott, undorodva ugrottam félre, ... (HULL 97.) – Amazok lehuppannak a nyeregéből, elcsapják a lovakat, ... (BIV, H: 36.: 1447.)

A fenti mondatokban az igei személyragnak van mondatkapcsoló szerepe, az alábbiakban pedig a birtokos személyragnak:

□ Egy júniusi napon (...) eddig soha nem érzett boldogsággal futott hazafelé: táskájában színjeles bizonyítvány lapult. (NIL 50.) – Sokáig ácsorogtam a ház előtt, a cipőmtől a térdemig hatolt a jeges hideg. (HMM, H: 34.: 774.) – A melléképületek közül elkészültek a fészerek, a garázsok falai, kibetonozták az aljukat, a garázs elejét, a hulladékok részére fenntartott helyet. (SA 79.: 2.)

Némelyik mondatban igei személyrag is és birtokos személyrag is biztosítja a mondategységek közötti kapcsolatot:

□ A kalauz már régen elvonult, vitte magával potyautasoknak járó rettenetes tekintetét. (HMM, H: 34.: 771.) – Hova hullanak el mindezek a hétpróbás jó barátok, okos fiúk és gondtalan ábrándozók, miféle szörnyűséget vettek a fejükbe? (HULL 94.) – Törékeny, kopasz kis öregember volt a nagyapám, csiptetőjének vékony fekete zsinórját a fülére akasztotta, ... (VZSz, H: 36.: 870.) – Jadwiga mint örökös törzsvendég a fogas közvetlen közelében üldögélt, őrizte a hanyag mozdulattal felhajtott, valaha drapp színű műanyag táskáját. (HMM, H: 34.: 773.)

Előfordul, hogy ugyanabban a mondategységben kettőnél több mondategység mellérendelő viszonyát is igei személyrag jelzi:

□ Felkelt a kecskelábú asztal mellől, végigsétált az asztalok között, megcirógatta a holdként sápadozó leltárszámokat. (KSH, H: 37.: 71.) – ... na lám, mennyivel jobban írtam volna meg én ugyanezt, néha el is képzelem egyik másik részletét a magam sokkal sikerültebb változatában, egyszer majdnem tollat is ragadtam, ... (VZSz, H: 36.: 865.) – ... bement, hozott egy kalapácsot, a fazék pereméhez egy fadarabkát illesztett, óvatosan ütögetni kezdte, alulról fölfelé, ... (VZSz, H: 36.: 869.)

A kettőnél több mondategység közötti mellérendelő viszonyt birtokos személyrag is jelezheti, leginkább igei személyraggal együtt, mint a következő példákban is:

□ ... elég soká beszélgettem vele, testsúlyát hol egyik, hol másik lábára helyezte, tehermentesített bokáját időnként csunyan kifordította, ... (VZSz, H: 36.: 870.) – Gyávaság volt-e a durvasága, erejét bizonygatta-e folyton önmagának az erőszakossággal, félelmét oszlatgatta-e el minduntalan a konok visszatérésekkel, önzését ápolta-e a szakadatlan birtoklási vágygal, bátorságát duzzasztotta-e mások megalázásával? (HULL 99.)

Akadnak különlegesebb esetek is. Az alábbi mondatban a főnévi igenév személyragja utal vissza az első mondategység alanyára:

□ Apja még nem volt otthon, késő este kellett hazaérkeznie a kapálásból. (NIL 51.)

A következő mondatban viszont fordított a helyzet, a második mondatban levő ige személyragja az első mondat személyragos főnévi igenévére utal vissza, mintegy rimelve:

□ Valahogy kellemetlen bemennem, nadrágban és pulóverben úgy érzem magam, mint öltönyben a strandon... (VVN 48.)

III. Tartalmas szóval jelölt mellérendelő viszony

A tagmondatok közötti összefüggésre tartalmas szó utal, mégpedig határozott fogalmi tartalmú valóságos határozószó, módosító szó vagy főnév.

A határozott fogalmi tartalmú valóságos határozószók nem pontosan megjelölt helyet, időt, módot stb. neveznek meg, hanem általánosabb kategóriát, viszonyt. Némelyikük mellérendelő összetett mondat tagmondatainak az összekapcsolására is alkalmas:

□ Egy pillanatig dermedt csend szakadt a nézőtérre, majd kitört a hahota. (KSH, H: 37.: 72.) – Elismerő pillantással bólogatott műve felett, majd kihúzta az ágy alól a Hercegnő ládáját, ... (KSH, H: 37.: 74.) – ... a lakás pillanatnyilag nem alkalmas vendégek fogadására, különben sincs otthon semmi, amivel megvendégelhetne, ... (HMM, H: 34.: 774.) – ... időnként az üveg balról jobbra, majd jobbról balra tette meg az utat, közben arról csevegtünk, ki mit vár a nyártól, ... (HULL 102.) – ... mélyet szírpant, majd még kétszer gyorsan rászív, ... (VVN 48.) – ... száját egy grimasszal csukva tartva, magában tartja a füstöt, közben továbbadja a cigarettát egy mellette ülő, zöld nyakkendősi fiúnak. (VVN 48.)

A módosító szók a beszélő álláspontjáról ítélik meg a mondatban foglaltakat, jelentésük eléggé általános, meglehetősen lazán vonatkoznak a mondat tartalmára vagy valamelyik részére. Különösen a sokallást vagy keveslést kifejező módosító szók alkalmasak mellérendelő viszony kifejezésére:

□ Délután négy óra múltott, *még* javában sütött a nap. (NIL 205.) – Belülről hangos zene, beszédfozlányok hallatszanak – *nyilván* jó helyen járok. (VVN 48.) – Húsz év alatt még nem volt állandó szövőgépem, egyik géptől a másikig megyek, *persze* nem én vagyok így az egyetlen. (SA 79.: 3.)

Megtörténik, hogy a mondatban egyidejűleg módosító szó és határozott tartalmú valóságos határozószó is szerepel. Ez voltaképpen szorosabb kapcsolatot biztosít.

□ Az igazat nem mondhatja, *még majd* kineveti a tanító néni, (NIL 76.)

Főnév akkor lehet a mellérendelő viszony hordozója, ha a második tagmondatban ismételten fordul elő.

□ Rudi egy üveg bűdös körtcpálinkát szedett elő, időnként az *üveg* balról jobbra, majd jobbról balra tette meg az utat, ... (HULL 102.)

IV. Névmási jellegű szóval jelölt mellérendelő viszony

A tagmondatok közötti összefüggésre névmás, névmási határozószó vagy személyragos határozószó utal.

A névmás fontos utaló elem a mondat szerkesztésben, főleg kataforikus szerepet is be szokott tölteni. A vele kezdődő tagmondatok egy részét az indoeurópai nyelvek vonatkozó névmási kötőszóval, mellékmondatként fejezik ki. Többnyire mutató névmás és személyes névmás alkalmas mellérendelő viszony megjelölésére, ritkábban egyéb névmás is.

□ A válaszok dokumentáltak; ez természetesen nem egyformán érvényes minden esetre, ... (MOB 255.) – ... végső fokon idegen tőlem ez a folklórszellem, a hagyományok utáni porlefújogató kutakodás, hamar rájöttem *erre*, ... VZSz, H: 36.: 867.) – ... egy autó elé zuhant, az a sziklafalnak rohant, ... (HULL 94.) – Az árajánlatot átadtuk a beszerző osztálynak, *ők* gondoskodnak tovább azok beszerzéséről. (SA 79.: 4.)

A névmási határozószóknak a névmásokéhoz hasonló funkciójuk van a mondatban, szintén alkalmasak hátrautalásra (különösen a mutató névmásiak), egyúttal pedig tagmondatok összefűzésére is.

□ A Flore-ba általában korán jött, érkezésemkor mindig *ott* találtam. (HMM, H: 34.: 774.) – Egy ideig némán álltam, *aztán* megkérdeztem: ... (VMH 16.) – Felkönyököl a lovag a fücsömön, *odébb* ketten ülnek a tűznél, ... (BIV, H: 36.: 1445.) – ... kiskoromban hosszabb ideig betegeskedtem, *akkor* szerettem meg annyira nála, ... (VZSz, H: 36.: 869.)

Néha kettőnél több mondat egységet is névmási határozószók kötnék össze egymással:

□ ... az ember piac, ahol vasárnaponként az alkudozások folytak, majd minden faluban közvetlenül a hatóság épülete előtt volt (még Szabadkán is a városháza mellett fogadták fel a cselédeket, részaratókat, napszámosokat), *oda* gyülekeztek az emberek minden vasárnap a község-háza mellé, *ott* ténferegtek pipázgatva szótlán-csöndesen, *ott* dőlt el a soruk a kínálat és kereslet vastörvénye szerint. (MOB 235.)

A személyragos határozószók voltaképpen a személyes névmás alakrendszerének a kiegészülései, vagyis névmási jellegű szók, jól helyettesíthető velük a mellérendelő összetett mondat első tagmondatában levő főnév, ugyanakkor határozói viszonyt is kifejeznek, tehát kettős szállal is összefűzhetik a mondat egységeket.

□ Mellettem, a földön, egy meissenai porcelán halcsonttányér, kék és arany szegéllyel, *rajta néhány* sebtében elnyomott cigáréta csonkja.

(VZSz, H: 36.: 867.) – Régi a téma, volt már *róla* szó az előbbi fejezetekben, ... (MOB 256.) – ... ez az Ádám volt velem egykorú a Fazekas gyerekek közül, valahonnan a sorozat közepéről való, *tőle* tanultam a legköltőibb kiszámoló versikét, ... (VZSz, H: 36.: 868.)

Esetenként a személyragos határozószó ismételten szerephez jut a mondategészben, újabb mondategységet köt az előzőhöz:

□ ... igen, kétségtelenül szerettek a tanítványaim, (...) leginkább még *velük* szemben tudtam spontán lenni, *velük* foglalkozva kapott legkevesebb szerepet az a kiszámított rokonszenvekeltési technika, amellyel valóságos gondolataimat rendszerint elfedem. (VZSz, H: 36.: 867.)

V. Kötőszóval jelölt mellérendelő viszony

A mellérendelő összetett mondat tagmondatai közötti összefüggést a hagyományosan erre a célra szolgáló nyelvi eszköz, a kötőszó jelzi. A mellérendelésre használt kötőszók közt vannak kapcsolatosak, ellentétesek, választók, következtetők és magyarázók. Viszonylag kevés olyan mellérendelő összetett mondat van, amelyben a tagmondatok közötti viszony a nyelvi eszközök közül csupán a kötőszó által van kifejtve.

Viszonylagosan nagy elterjedtségüktől eltérően a kapcsolatos kötőszók szinte alig fordulnak elő magukban. Ennek valószínűleg az az oka, hogy az egyéb nyelvi kapcsolóeszközök gyakran jelennek meg kapcsolatos kötőszóval együtt is, nemcsak önmagukban. A kapcsolatos kötőszó tehát csupán egyike a kapcsolatos mellérendelői viszony kifejezőeszközöknek.

□ A rendőrség elrejtett fegyverek, gránátok, robbanóanyag után nyomozott, és robbantásról jó ideig szó sem lehetett. (VIA 89.) – Ebben a beállításban az írás mellett szükséges mankó a kreatív szó, és az a tragikus, hogy e terminus jelöli egyre általánosabban elfogadottan az irodalmat, mondvacsinálttá téve a valóságot. (VVN 50.) – A csipkés, épülő házfalak majdnem hogy régi várakra hasonlítottak, s ágyúkra a karikába hajtogatott gömbvasak. (NIL 205.) – *Nemcsak* a szociális rétegek, érdekcsoportok (...) közötti eltéréseket kell szem előtt tartanunk, *hanem* az ember társadalmi helyzetének belső ellentmondásait is, ... (MOB 269.) – Szellemi síkon sehol másutt nincsen ennyi gyökere az ortodox freudizmusnak; és más determinizmus nem volt képes ennyire dogmatikusan fennmaradni, mint a pszichológiai determinizmus. (VVN 51–2.)

Az ellentétes kötőszóknak egyedüli kapcsolóeszközként való használata jóval gyakoribb, mint a hasonló helyzetben levő kapcsolatos kötőszóké. Ez az ellentétes viszony jellegéből is adódik. Más kifejezőeszközzel kevésbé lehet megjelölni, mint kötőszóval (vagy csupán hangsúllyal).

□ Legalább ötvenszer hívtalak, *de* mindig valamelyik gyerek veszi fel a kagylót. (VMH 15.) – A csöves kukorica felvásárlásakor a termés tisztátalansága miatt nem vonnak le a felvásárlási árból, *de* a termelő köteles mindent megtenni annak érdekében, hogy az átadott termésének minősége megfeleljen az előírásoknak. (TÉK 634.: 5.) – Fűz egy pontra mutatott, (HMM, H: 34.: 777.) – Az üvegen, belülről, egy kb. méteres felnagyított fénykép, *rajta* táncoló pár: ... (VVN 47.) – ... a gyerek visított, a fazék rücskös, összevert pereme fájdalmat okozhatott *neki*, ... (VZSz, H: 36.: 869.) – ... a városi gyerekek már nemigen tudnak mit kezdeni a népmeséssel, s általában a falu világával, *nekik* western kell, Angyal, Fűlig Jimmy ...

de Benő elröhögte magát. (KSH, H: 37.: 66.) – Sokat kérdeznek, javasolnak, de a tartalmak eléggé elvontak és általánosak. (MOB 252.) – Kopogtattam, de senki sem válaszolt. (HMM, H: 34.: 776.) – Ez a függetlenítési törekvés elsősorban a műszaki értelmiség körében észlelhető, de a többi szociális réteg és korcsoport tudatában is fontos szerep jut a diplomának. (MOB 267.) – Keverni kezdte a mosogatóvizet, de a villanólámpa nem villant. (KSH, H: 37.: 69.) – Éppen tegnap hívtalak, de senki se vette fel a kagylót. (VMH 15.) – A levelek egyre sűrűbben mentek, választ azonban sohasem kapott Balázs Feri. (VIA 82.) – A panaszok sorjázása a képviseleti rendszer túlhaladottságát fejezi ki: a választók elégedetlensége mögött azonban felismerhetők a tájékoztatatlanság jelei is. (MOB 258.) – Az apa ellen nem volt semmi kifogás, a bírósági szakértő pszichiáternek viszont az volt a véleménye, hogy a hatvanéves idahői farmerek mégis jobb szülők lehetnek, mint egy harmincéves kaliforniai író. (VVN 53.)

A többi mellérendelő kötőszó fajta (választó, következtető és magyarázó) abszolút számban is, és önmagában is eléggé ritkán fordul elő.

□ Az ajtók elektromos energiával működnek, *vaggyis* a nyitás a portásfülkéből történne. (SA 79.: 4.) – ... miért nem vásárolt csak tölcsért, *hisz* tudvalevő, hogy az egészben az a legolcsóbb. (VIA 78.) – ... Amerikában most kezd divatba jönni a műanyagkert, műfákkal, műgyeppel (még nyírni sem kell), művirágokkal, az elrobogó autósok *úgyse* veszik észre a csalást, ... (VZSz, H: 36.: 869.)

Néha ugyanazon a mondategészen belül több mondat egység is csak kötőszóval kapcsolódik egymáshoz:

A föladat a közéleti cselekvésben valósul meg, *habár* még kísértének a múlt árnyai, a tűnt világ eszmemaradványai, *s* az osztályharc ellentmondásosabb periódusaiban a túlfűtött nacionalista buzgalom ideig-óráig haladó köntösben is szerepelhet. (MOB 261.)

VI. Kötőszóval és raggal jelölt mellérendelő viszony

A tagmondatok közötti kapcsolatra rag is, és kötőszó is utal. Ez a mód erősebb köteléket biztosít, mint önmagában a személyrag vagy a kötőszó.

Leggyakrabban az igei állítmány személyragja fordul elő kötőszóval együtt, az esetek zömében kapcsolatos viszonyról van szó. Ilyesféle társulás leginkább az *s* kötőszóra jellemző.

□ Visszatért az ágyhoz, *s* a hazai félcipőjéből egy gyanús tisztaságú rongyot *halászott* elő. (KSH, H: 37.: 74.) – ... a munkavállalás részvevői délelőtt és délután is dolgoznak, *s* a munkálatokat november 29-éig, a köztársaság napjáig befejezik. (TÉK 634.: 1.) – Picula felugrott a mögötte álló padra, *s* Eliz orra alá tartotta a tükröt. (KSH, H: 37.: 69.) – Az örök azonban az utolsó pillanatban kereket oldottak, *s* csatlakoztak a közeleli téglarakások mögé bújt fegyveres alakulatokhoz. (NIL 208.) – Benő a plakátra fintorgott, *s* loholt Sylvetta és Eliz után. (KSH, H: 37.: 71.) – Húsz éves munkakorom van, *s* nyíltan megmondom, ez idő alatt a gyártól nem kaptam semmit. (SA 79.: 5.) – Futni kezdett, *s* egyenesen az útiútsájkját vonszoló Elizbe ütközött. (KSH, H: 37.: 69.) – Jadwiga elvette a borítékot, *s* ott, a szemem láttára kiemelte a tartalmát. (HMM, H: 34.: 772.) – Benő leugrott a szekérről, *s* a puskás fiúhoz lépett. (KSH, H: 37.: 69.) – Végigtekintett a padokon elhelyezkedő foghíjas társaságon, *s* gépiesen kiáltotta: ... (KSH, H: 37.: 72.) – ... bejáratot biztosítottunk a privát tu-

lajdonban lévő kerteken keresztül, s május közepén megkezdők a lakóházak építését. (SA 79.: 2.) – Kidöglött a biztosíték – vakaródzott kelleetlenül az ezermester, s elszántan kapkodott a rengeteg biztosítékpatron között. (KSH, H: 37.: 67.) – A boldogtalan villanytudós a zseblámpa fényében egy mozdulattal kikapcsolta a vetítőt, a másikkal összekötötte az elszakított huzalt, s a felgyulladó fényben vörösödve mentegetőzött. (KSH, H: 37.: 74.)

Az s kötőszó teljesebb formája, az és szintén gyakran társul az igei állítmány személyragjával.

□ Tenyerére öntött az üvegből, és gyengéden körülkengette a bakan-csokat. (KSH, H: 37.: 74.) – Megpillantotta őket, és megállt néhány szóra. (NIL 55.) – Visszabotorkáltam az ajtó elé, és a friss hótól még ragadós falhoz támaszkodtam. (HMM, H: 34.: 775.) – Ösztöneimre hallgatok, és a sarokház utáni épülethez megyek. (VVN 47.) – A nénike messze nézett, és közelre mutatott. (KSH, H: 37.: 66.) – ... gyorsan, valósággal gorombán adott kezet, és nagy sietve eltűnt a kapuban. (HMM, H: 34.: 774.) – Kínosan kitervelt sorrendben rakta vissza Eliz a motyót a zsákba, és odafordult egy bő szoknyás nénikéhez. (KSH, H: 37.: 66.) – Bukdácsoltam a koromsötétben, és belereszkettem a gondolatba, hogy összeesem. (HMM, H: 34.: 775.)

Nem szokatlan jelenség a *de* kötőszónak az igei állítmány személyragjával való együtt szereplése sem.

□ A bátrak kidugták a fejüket a puskacsó után a padláslyukon, *de* az utcán nem láttak semmit. (VIA 83.) – A hallgatóság minden gyarló szándéka nélkül, ösztönösen fordultam hátra, *de* nem láthatam úitársaimat, ... (HMM, H: 34.: 771.) – Hosszan nézte az oszlopon függő plakátot, *de* nem figyelt oda, mit olvas. (KSH, H: 37.: 71.) – Misi az ajtó üvegén át apja fél arcát látta csupán, *de* úgy érezte, most szívébe látott bele, ... (NIL 56.) – Ezt megkeserülöd – sziszegte, *de* hogy mégis mentse a menthetőt, hivatalból visszafordította a szöveget. (KSH, H: 37.: 73.) – Persze, még mindig kislány ó, *de* szeretne még kisebb lenni, egészen picike, aki még nem is tudja, hogy szép szoknya is van a világon; ... (NIL 79.)

Egyéb kötőszó ritkábban található ilyen helyzetben:

□ Túlságosan egyedül voltam akkoriban: bizonyos vonatkozásokban tetszelegtem is önmagam előtt magányos farkas szerepemben. (HMM, H: 34.: 770.) – Az öreg éjjeliőr szigorú ember volt, senkit *sem* túrt meg az elcsendesedett építőhelyen. (NIL 206.)

Az igei állítmány személyragja rendszerint az előző tagmondat alanyára utal vissza, időnként azonban a tárgyára is vonatkozhat.

□ Rendszerint minden fagyalthoz két extre tölcserőt vásárolt, vagy kunyerált ki a mestertől, ... (VIA 79.) – Vacogva kötöttem be a lábát, s úgy vezettem végig szőlőskerteken és legelőkön, hogy közben a vállamra támaszkodott. (HULL 97.)

Az alábbi példában a második tagmondat igei állítmányának a személyragja az első tagmondat alanyára utal ugyan vissza, de mint tárgyra, tehát módosult formában:

□ Ezt az érzésem szerint – „európai” gondolatmenetet próbáltam valahogy megfogalmazni, *de* a szemüveges lány valahol a közepén félbeszakított (VVN 50.)

Esetenként birtokos személyragos főnév van a kötőszót tartalmazó

mellérendelt tagmondatban, a birtokos személyrag kötőszóval társulva biztosítja a mellérendelő viszony megjelölését.

□ A liftek karbantartását különben az újvidéki Szerviz végzi, eddig nincs is megjegyeznivalónk munkájukra, ... (SA 79.: 4.) – Még mindig sok fiatal neve olvasható a munkanélküliek listáján, és számuk megközelíti a félezeret, ... (TÉK 634.: 3.) – „A Coca-Cola, de az emlékkönyv sem önmaga miatt lesz romantikus, hanem egyszerűen mert szimbóluma egy időszaknak.” (VVN 58.)

Némelyik mondatban igei személyrag, birtokos személyrag és kötőszó szolgál a tagmondatok összekapcsolására.

□ Mindjárt az asztalhoz ült, és elfogyasztotta vacsoráját. (NIL 51.) – Picula a Hercegnő mögé lopakodott, és érzelmesen sügta a fülébe: ... (KSH, H: 37.: 69.) – A társadalmi önvédelem az öngazgatási viszonyok fejlődésével összhangban erősíti a társadalom minden tényezője aktív szerepét, és fejleszti azok felelősségét (helyesebb: felelősségüket) az alkotmányos fejlődés védelmében, a dolgozók öngazgatási és más jogait, az ember szabadságát, valamint a társadalmi és személyi tulajdont. (SA 79.: 2.)

Az előző tagmondatral való kapcsolatra néha a főnévi igenév személyragja is utal a kötőszón kívül:

□ A pszichológia ma szerintem a legértékesebb és legfontosabb kutatási terület, csak szerényebb keretek között kellene mozognia. (VVN 53.) – Az ösztöndíjas köteles jelentkezni az alapszervezetben az iskola befejezése után 15 napon belül, s legalább kétszer annyi ideig a munkaszervezetben maradnia, mint amennyi ideig az ösztöndíjat élvezte, ... (SA 79.: 7.)

Megtörténik, hogy a kötőszóval társult igei személyrag kettőnél több mondat egység viszonylatában jelöli a mellérendelő viszonyt, növelve a mondat egység koherenciáját. Pl.

□ Valójában nem a politikától féltek, hiszen a hatósági igazságtalanságokat mindig lázadó hévvel tárgyalták, inkább a tapasztalatok megszegén túl levő ismeretlentől, az üres berzenkedésektől, kelekótya szélsőségektől óvták magukat és egymást. (MOB 234–5.) – Tisztuló ködön át vörös karikák táncoltak a szemem előtt, s egyszer csak rájöttem, hogy négykézláb mászok a kövön, s egy mozdulatlan, fekete varjút láttam messze, a vas villanykarón. (HULL 95.) – Von Tekercs ijedten kapott a készülék felé, de Giliszta hátulról megragadta, és lefogta a kezét. (KSH, H: 37.: 73.)

VII. Kötőszóval és tartalmas szóval jelölt mellérendelő viszony

A tagmondatok közötti összefüggésre a kötőszón kívül valamilyen tartalmas szó (határozott fogalmi tartalmú valóságos határozószó, módosító szó, főnév, számnév stb.) utal.

□ Készlete az idő tájt rohamosan fogyatkozott, végül is mindössze egyetlen légelhárító ágyúgolyó állt a rendelkezésére. (VIA 89.) – Az életlen bicska cikcakkját már úgysem lehet helyrehozni, de a festék majd egy kicsit megszépíti, s ami a fő, még volt gazdája, Tarzán sem ismer rá. (KSH, H: 37.: 74.) – Az amerikai család lelki egészségének nélkülözhetetlen kelléke a pszichiáter, hisz alig van már amerikai család, melynek legalább egy tagja ne járt volna pszichiáternél. (VVN 51.) – A személyi jövedelmek 11,8%-kal magasabbak a tervezettnél, a jövedelemradék pedig háromszor több. (SA 79.: 4.)

Időnként a kötőszó nemcsak tartalmas szóval társul, hanem igei személyraggal is:

□ Keresi, és közben mindent felforgat a lakásban. (HMM, H: 34.: 770.) – ... vigyorogni kezdtem, s még akkor is vigyorogtam, amikor a várat övező ligetben éles fékezést hallottunk odalentől... (HULL 96.) – Hat-éves koráig libapásztorokodott, de nyolc éves korában már (...) egyedül maradt otthon a háznál, ... (NIL 73.) – ... mindent elvégzett, még a vascsorát is megfőzte, mire a család fáradtan hazaért a mezőről. (NIL 73.)

VIII. Kötőszóval és névmási jellegű szóval jelölt mellérendelő viszony

A tagmondatok összefüggésére kötőszó és névmás, névmási határozószó vagy személyragos határozószó utal.

A névmások közül a mutató névmás szerepel a leggyakrabban kötőszóval együtt, és mivel általában összefoglalja, magába sűriti az előző mondat egység tartalmát, mondanivalóját, igen erős kapcsolatot tud teremteni a tagmondatok között.

□ Minden jellegzetes társadalmi tünet mögött nagy és ellentmondásos véleménytenger morajlik, s ez különösen érvényes a szociális különbségekre. (MOB 269.) – ... próbáltam késni, szándékosan, de ezzel is fel kellett hagynom. (HMM, H: 34.: 774.) – ... ott van a tudatában, hogy bűnözővel áll szemben, és ez befolyásolja az ítékezésben. (VVN 52.) – A szó polgárjogot nyert, s ez aligha a véletlen műve, ... (MOB 236.) – ... adtam az újjáépítésre, szolidaritási alapba, s mindenhova, ahova kellett, de ebből semmi hasznom sincs. (SA 79.: 5.) – ... még a tizennégyes felvirágzott zászlóktól sem szédült meg, talán ebben is része volt Adynak, ... (VZSz, H: 36.: 870.)

A személyes névmás használata természetesen együtt jár a megfelelő igei személyrag használatával, hangsúlyt ad az első tagmondat alanynak a második tagmondatban is.

□ A nyakkendő megismétli a ceremóniát, ő is továbbadja a cigarettát. (VVN 48.) – Nem szívesen ült be a cukrászdába, és ha ez néha, sajnos, meg is történt, ő akkor is tölcserből ette a fagyaltot. (VIA 78.) – Végre kulcs csikordult a zárban, és én a meghökkenést kilépő hóna alatt besurrantam az éppen elsötétülő lépcsőházba. (HMM, H: 34.: 775.) – Viki-Radiátor sajnálja az esetet, de ő többet nem tehetett. (VIA 82.) – Ezzel összhangban a társadalmi önvédelmet közvetlenül szervezik az öngazgatási szervek, s ők a legfelelősebbek is annak megvalósításáért. (SA 79.: 2.)

A többi névmás közül leginkább még a visszaható fordul elő kötőszó társaságában, a személyes névmáshoz hasonlóan szintén a megfelelő személyragos igealakokkal együtt.

□ A haladás köntöskében feszelő balhit haszontalan kiváltságokat igazolt, és sérthetetlen eszménnyé, ideológiai követelménnyé próbálta koronázni magát. (MOB 239.) – Picula mellé ült, s tenyerével a feje felett hozzámérte magát a hatalmas Tarzánhoz. (KSH, H: 37.: 71.)

A kötőszó és a névmás mellé némelykor nemcsak igei személyrag társul, hanem – további kötőelemként – névmási határozószó, módosító szó vagy birtokos személyrag is. Pl.

□ A színészek közös föllépésére a színházban, óvodákban és az általános iskolák alsó tagozataiban kerül sor, ezenkívül ők is ellátogatnak valamelyik munkaszervezetbe. (TÉK 634.: 6.) – Toporzékolni látták a száraz öregembert, s egyikük másikuk meg a szitkozódását hallani vélte. (NIL 207.)

– A hivatalok vonatkozásában a földművesek minden negyedik kérdése indítványozó természetű, *de ez korántsem* azt jelenti, hogy túlságosan leköti figyelmüket a közigazgatás. (MOB 250.)

A névmási határozószók talán még gyakrabban fordulnak elő kötőszóval, mint magukban, nyomatékot adnak a kötőszós tagmondatban az előzőleg kifejtett határozói körülménynek. Pl.

□ ... a 125 küldött közül mindössze csak 35 jelent meg, *s így* az értekezletet kénytelenek voltak egy későbbi időpontra halasztani. (TÉK 634.: 1.) – Félelmetesen komoly épületek voltak a régi községházák, *itt* tanyáztak a rendőrök is, ... (MOB 234.) – Egyedül a Pobeda Mezőgazdasági Birtok dolgozói csalódtak nagyot a napraforgóban, *ugyanis itt* a hektáronkénti átlag terméshozam alig érte el az 1700 kilogrammot. (TÉK 634.: 5.) – Kinn a szántóföldön voltak apjával, *s* a dűlőúton épp *arra* ment a tanító. (NIL 55.) – ... ezt féligmeddig hippy szerelésben adja, *és így* lehetővé válik, hogy teljesen modernnek tudva magunkat, elandalodjunk a turbékoláson. (VVN 59.) – A képviselő helyébe a küldött fogalma kerül, *s ezzel* lezárul egy nagyon hosszú folyamat, ... (MOB 256.) – ... számításba sem jött tehát, *ugyanígy* a többiek sem, ... (VZSz, H: 36.: 866.) – Észak-Bácska településein (...) folyamatosan bővül a helyi közösségek kielégíthető társadalmi szükségletek köre, de a gyorsabban növekvő igények és a lassabban táguló lehetőségek közé ellentmondások ékelődnek, *s itt* elég sok panasz terem. (MOB 255–6.) – Jaj, előbb Marinak férjhez kell mennie, aztán Gyurkának meg kell nősülnie, *és csak aztán* ... (NIL 75.)

Néha a névmási határozószó és a kötőszó mellett igei személyrag is hozzájárul a mellérendelő viszony kifejezéséhez:

□ Eddig a föld művelői ugyancsak ki voltak téve az időjárás kénye-kedvének, *s ezután is* csak legfeljebb reménykedni mernek a napsütéses őszen. (TÉK 634.: 5.) – Minden új hírmag fogékony talajba kerül, *s ott* tovább munkál, ... (MOB 243.) – Mérlegelték az eddig elért eredményeket, *de ugyanakkor* rámutattak a fogyatékosságokra, az időnként jelentkező mulasztásokra, ... (TÉK 634.: 3.) – A közvélemény nem ássa ki, nem mérlegeli az okokat, *de annál* hevesebben reagál a következményekre, ... (MOB 269.)

A személyragos határozószók a mellérendelő összetett mondat első tagmondatának alanyát hozzák kapcsolatba valamilyen határozói körülménnyel, a kötőszóval együtt hozzájárulnak a tagmondatok kohéziójához. Például:

□ Vasárnap nem jött ugyan, *de* egy év múlva találkoztam *vele* az utcán. (VMH 15.) – Minden kis barátnője új ruhában jelent meg az iskolában, *csak rajta* éktelenkedett és szomorkodott a régi, kopott szoknyácska. (NIL 75.) – ... a mesebeli erdő szélén egy rejtett, gyönyörű házikóra találtunk, senki sem lakott benne, ... (HULL 98.) – A csillagvizsgáló kupolája fölött hosszan elgyönyörködött, *de látszott rajta*, nem tudja mire vélni a rakétakilövő tornyokat és a furcsa, dróthálóból szerkesztett antennákat. (NIL 211.) – A nagy gesztusok megmaradnak, *csak éppen* nincsen már *mögöttük* három felkiáltójel vagy vége-felírás, ... (VVN 58–9.)

Esetenként a személyragos határozószó és a kötőszó kiegészítéseként igei személyrag is részt vesz a tagmondatok összekapcsolásában:

□ ... egyszer maga szerkesztett egy egészen használható villanymorzsolót, *csak* a motort vette meg hozzá, ... (VZSz, H: 36.: 866.) – Tanácsalanelül ülték körül a gyerekek a mesevárost, *és nem tudtak vele* mit kezdeni. (NIL 212.)

Mellékmondatok közötti mellérendelés

A mondategészen belüli mellérendelésnek sajátos megnyilvánulási formája az a fajta viszony, amely az egy közös főmondatról függő mellékmondatok között alakul ki. A mellékmondatok közötti mellérendelés a mondategész szintjén levő tagmondatok kapcsolatához, különösen pedig a mondategészek között megfigyelhető mellérendeléshez viszonyítva többékevésbé kifejezettebb, szorosabb. A mellékmondatoknak egyébként is van már kötöttségük, az egymáshoz való kapcsolódás tovább növeli a koherenciájukat.

A mellékmondatok közötti mellérendelésnek valamivel gyakoribb formája a kötőszavas. Az alábbi példákban magában szerepel a kötőszó.

□ Csak vigyázni kell, mert a pincefolyosón nem ég a villany, és sok a patkány meg a szemét ... (HMM, H: 34.: 776.) – Magunk is látjuk, hogy egyetlen a fonal, és nem tudunk annyit termelni, amennyi kellene. (SA 79.: 3.)

A kötőszón kívül több mondatban más kapcsolóelemek is megjelennek (igei személyrag, személyragos határozószó, névmás stb.):

□ Joga az ösztöndíjra annak a dolgozónak van, aki már legalább egy évet a munkaszervezetben dolgozott, *vagy* a munkaszervezetből ment nyugdíjba. (SA 79.: 7.) – ... megígértette velem, hogy visszafelé is becsengetek hozzájuk, és *elmondom*, milyen volt benn. (HMM, H: 34.: 776.) – Azt hiszem, *nem annyira* az alapkérdések eldöntése érdekelhette, *hanem inkább* egy hirtelen apró csillant fel *előtte*, ... (VVN 56.) – Felvetődik a kérdés, megfelelő-e az ilyen védelem, és hogy a jövőben eleget tud-e tenni céljának, ... (SA 79.: 7.) – Kialakult egy olyan elképzelésem is, hogy ebben a szóösszetételben kristálytisztán tükröződik az amerikai szellemi élet nyomorúságos oldala, és hogy *ezt én* mint kívülálló európai világosabban látom. (VVN 50.) – ... csak olyan dolgokat mernek kiállítani, melyeknek tulajdonképpen csak volt használati értékük, és melyekről *nem* a művész vetkőztette le a zsarnok funkcionalitást, *hanem már előbb* megszünt, deus ex machina. (VVN 56.)

A kötőszó nélküli változatokban rendszerint igei személyrag is erősíti a kapcsolatot:

□ ... azért is szerettek a tanítványaim, mert gyakran tréfálkoztam, *igyekeztem* egy kis színt, humort vinni az órákba, ... (VZSz, H: 36. 867.) – ... azt mondta, hogy vasárnap értünk jön kocsival, kivisz bennünket a zöldbe. (VMH 14–5.) – ... ekkor eszembe jutott, hogy rég nem viselek órát, nem használok naptárat. (HMM, H: 34.: 775.) – Feltételeztem, hogy egy ilyen varázslónak inasa is van, aki ráérő óráiban a távcsövet tisztogatja, olajozgatja, a lencserendszert apró üvegpikkelyekre bontja, kivesszi belőlük a parányi szívárványt, ideiglenesen a lámpaégőbe helyezi, ... (HMM, H: 34.: 774.)

Előfordul az is, hogy az igei személyragon kívül egyéb nyelvi elemek is jelzik a mellérendelést, a folyamatosságot:

□ Lehet, hogy döbbenet néz majd rám, *esetleg* rám csapja ijedtében az ajtót, ... (HMM, H: 34.: 776.) – ... igyekezett saját javára fordítani a fejleményeket, látva, hogy kezdünk mindnyájan belefáradni az okos beszélgetésbe, *kezdjük* mesterkéltnak érezni szavainkat, ... (VVN 59.)

A teljes kötőelemnélküliség ritka a mellérendelő viszonyban levő mellékmondatok körében. Az alábbi következő példának mégis az a külön-

legessége, hogy a benne levő mellékmondatok közötti mellérendelő viszony sorra jelöletlen:

□ Más téren is éreztem, hogy Amerikában történnek a dolgok, a keretek dinamikusabbak, kultúra-változások indulhatnak, az alternatívák nem teljesen akadémikusak. (VVN 61.)

= . . . = . . . = . . . = . . . =

Összegzésként el lehet mondani, hogy szövegnyelvészeti szempontból a mondatok egymás mellé rendelésének kérdését három szinten is lehet vizsgálni: mondategészek között, mondategészen belüli szabad mondatok között, valamint mellékmondatok viszonylatában. A mellérendelésnek kötőszóval való megjelölése csupán egyike a lehetséges módozatoknak, vannak egyéb nyelvi eszközök is, amelyek nélküle is vagy vele együtt jelzik a mellérendelő viszonyt. Több figyelmet kell fordítanunk a kötőszó nélküli összetett mondatokra, különösen pedig a kötőszó helyett álló vagy öt kiegészítő egyéb kötőelemekre!

P É L D A F O R R Á S O K

- BIV – Brasnyó István: Visszafelé (részlet), Híd, 36. évf., 1445–69.
 HMM – Holti Mária: Meghalt a varázsló (novella), Híd, 34. évf., 770–7.
 HULL – Major Nándor: Hullámok (regény), Újv., 1968., Forum
 KSH – Kopeczky László–Sáfrány Imre: A halál szívárványa (kisregény)
 Híd, 37. évf., 65–101.
 MOB – Petkovics Kálmán: A mostoha barázda (társadalomrajz), Újv., 1971.,
 Forum
 NIL – Németh István: Lepkelánc (novellák), Újv., 1965., Forum
 SA – Sloboda, a kulai posztógyár lapja, 79. szám, 1975. júl. 29.
 TÉK – Topolya és Környéke, helyi lap, 634. sz. (XIII. évf.)
 VIA – Domonkos István: Via Italia (regény), Újv., 1970., Forum
 VMH – Marad a gyerek, ha látszik – a vajdasági magyar humoristák évkönyve, Újv., 1974., Forum
 VVN – Várady Tibor: Vagy nem maga az élet a legjobb időtöltés (úti esszék), Újv., 1971., Forum
 VZSz – Varga Zoltán: Szökés (regényrészlet), Híd, 36. évf., 865–898.

R E Z I M E

Pitanja paratakse u madjarskom jeziku

Autor se bavi parataksom kao sintaksičkom pojavom: proučava naporedni odnos između rečeničnih celina, unutar rečenične celine i između sporednih rečenica. Baveći se naporednim odnosom između rečeničnih celina pokazuje na značaj anafora koje se odnose na prethodnu rečeničnu celinu, na prethodni deo teksta ili odeljak. Kod paratakse unutar rečenične celine on naglašava forme bez veznika. Konstatuje da opisna gramatika madjarskog jezika posvećuje manje prostora od potrebnog naporednim rečenicama bez veznika. Prema mišljenju autora nije opravdano da se naporedne rečenice sa prilogom smatraju za vezničkim tipom.

ZUSAMMENFASSUNG

Probleme der Beiordnung von Sätzen

Der Autor befaßt sich mit der Beiordnung als einer syntaktischen Erscheinung (im Gegensatz zur Beiordnung als syntagmatischer Erscheinung): er untersucht die Beiordnung komplexer Sätze, als auch der Sätze im Rahmen des Satzkomplexes und der Nebensätze untereinander. Bei der Untersuchung der Beiordnung von Satzkomplexen weist er auf die Bedeutung der anaphorischen Wörter hin. Sie haben eine Rückverweisfunktion und deuten auf den ersten Hauptsatz, bzw. auf einen vorgehenden Textabschnitt oder auf einen Textabschnittsinhalt hin. Bei der Beiordnung im Rahmen eines Satzkomplexes sind die konjunktionslosen Formen besonders hervorgehoben. Es ist festgestellt worden, daß die ungarische deskriptive Grammatik zu wenig Platz den konjunktionslosen Sätzen eingeräumt hat. Der Autor ist der Meinung, daß es nicht akzeptabel ist, beigeordnete adverbiale Sätze als Konjunktionalsätze zu behandeln.

A MÜNCHENI KÓDEX (1466) EGY RÉSZLETÉNEK ELEMZÉSE

RAJSLI ILONA

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1986. dec. 17.

O. B E V E Z E T É S

0.1. *A témaválasztásról.* A Huszita Biblia (Müncheni-, Bécsi-, Apor-kódex) nyelvtörténeti, irodalomtörténeti és általában – művelődéstörténeti szempontból is megkülönböztetett értékű nyelvemlékünk. Ez az első – ha nem is teljes – bibliafordításunk, mellyel Ujlaki Bálint és Pécsi Tamás világi papok szinte minden előzmény nélkül adják a Könyvek Könyvét – Sylvester szavaival élve – „a magyar népnek, ki ezt olvassa”.

A bibliai szöveg sokoldalú, s egyben specifikus text; örökérvényű és mégis mindig aktuális információt továbbít a mindenkori olvasónak, befogadónak. Szövegünkben is – minden ideológiai momentumot és célt az elhárítva – az örökérvényűség kifejezőeszközeinek a manifesztálódását keressük, azokat a szövegszervező és jelentéshordozó elemeket, amelyek lehetővé tették és teszik az „örök” gondolatok átmentését századról-századra.

A Bibliával foglalkozó szövegtani kutatás eddig főleg szinkron jellegű volt, egy adott kor befogadónak a szempontjából vizsgálta a Biblia nyelvét: megfelel-e a kor élőnyelvi használatának, megvan-e az összhang a pusztán megértésre törekvés és a nélkülözhetetlen bibliai stílus – tehát a némi misztikusságot, archaizálást is megkövetelő megformálás – között.

A szinkron vizsgálatok mellett azonban szükség van a különböző időrétegekben egzisztáló bibliaszövegek összehasonlítására, a különböző történeti korokból kiragadott szöveg-keresztmetszetek összevető vizsgálatára is.

Csakis egy ilyen vizsgálat tudna rámutatni, mi teszi a Biblia szövegét „örökérvényűvé”, és mi az, ami a mondanivaló megcsonkulása nélkül változhat.

Témaválasztásomat indokolja szűkebb szakmai irányultságom is, valamint az a tény is, hogy a Müncheni Kódex fordítói beocsini és kameincai lévén ezt a nagybecsű munkát ennek a tájegységnek az élőnyelvét megszólaltatva készítették el:

Ezt a szempontot támogatta az intézetünk nyelvészeti alprojektumában beinduló nyelvtörténeti téma is, amely a Huszita Biblia nyelvállapotát és a mai szerzési nyelvjárást hasonlítja össze.

0.2. *A Biblia szövegéről általában.* A Biblia szövege viszonyított szöveg. Eredetije héber vagy görög. Olyan szöveg, amelyet sok nyelvre lefor-

ditanak (1968 végéig 1393 nyelvre), sőt egyazon nyelven belül is újra meg újra megszólaltatnak – ez adja meg a diakron kutatáshoz a megfelelő anyagot. A közelmúltban szinte azonos időben készült el két magyar fordítás is (A Biblia. – katolikus b.– 1974. és az új magyar protestáns bibliafordítás 1977), ami még eredményesebbé teheti a vizsgálatot.

0.3. *A kiválasztott szövegről.* A Müncheni Kódex János-evangéliumának prológusát választottam elemzésem tárgyául, az ún. János-prológust (Jn 1,1–18). Ez a rész fontos bölcsészeti-teológiai tételeket tartalmaz, meg szerkesztettsége meglepően kompakt, egységességéről pedig felépítése tanúskodik. Az összehasonlítást szolgálja a Müncheni Kódex Máté-evangéliumának III. kapitulumá is, vm. ezeknek a szövegeknek a megfelelői a későbbi korok magyar fordításaiból.

0.4. *A módszerről.* Mindenekelőtt szelektív vizsgálatra vállalkozhatunk, amit már a szöveg specifikussága diktál.

A Biblia egy a „nagy” művek sorából, évszázadok interpretációja tapad hozzá a fordítások révén – ezért a vizsgálatnál a relevancia elve a domináns, azt kell kiemelni, ami az adott részben fontos. Hangsúlyozni kell még a vizsgálat kísérleti jellegét, vm. azt a tényt, hogy a receptív vizsgálat aspektusai kaptak legnagyobb teret, – párhuzamra törekedve a Müncheni Kódex ideje és a ma befogadói tudatának jelentéskumuláló momentumai között.

0.5. *A célkitűzésekről.* A vizsgálat esetünkben deszkriptív és részben alkalmazott jellegű. Elvégeztével néhány érdekes irodalomtörténeti és nyelvtörténeti feltételezésre lehetne választ adni: – adalékként szolgálhatna a magyar irodalmi kezdetek ama kérdésköréhez: a) hogyan változik meg a latin szöveg magyarra fordításkor, b) milyen a közlés útja a fejlett, ki munkált latinból a még csak szóbeliségben élő magyarba.

– a XV. századi magyar nyelv hogyan tudta átvenni/átmenteni a bölcséleti-teológiai tételeket. Ehhez hozzá kell tenni, hogy a Müncheni Kódex szövegében éppen a filozofikus részek a legjobbak.

– képes-e a magyar nyelv az absztrakt filozófiai gondolatok visszaadására, – vagy Weöres Sándornak van igaza, aki nyelvünk „konkrétóságát” hangsúlyozva tagadja c képességét.

A továbbiakban meg kell figyelni, hogyan alkalmazták és alakították a fordítók a kapott nyelvi modellt; hogyan tudtak megbirkózni a latin nyelv szövegformáló hatásával. Ehhez szorosan kapcsolódik annak megfigyelése is, hogy a későbbi fordítások megszabadultak-e a latinizmusoktól.

A Bibliában gyakran megtaláljuk egy gondolatnak szövegszerű visszatérését, ismétlődését – nemcsak lexikailag, hanem hasonló stílusjegyekkel is. Ez ad alapot arra, hogy megpróbáljuk körvonalazni a Bárcei Géza által emlegetett „bibliai stílust”.

0.6. *A kor írásbeliségéről.* Irodalmunk magyar nyelvűsége az egyház gyakorlati szükségletének követelményéből született meg. A nyelvi befogadás egyetlen tényezője a kolostori irodalom. Az irodalmi közvetítés csak egyes kolostorok szűk körére szorítkozott, még ha létezett is némi „irodalmi” közlekedés a kolostorok között. Ez az irodalom egészben véve a középkori latinság függvénye.

A magyar nyelvű irodalmi kezdeteknek a latinhoz való viszonyában bizonyos történeti fejlődés fokozatai érezhetők. Ezek a fokozatok egyben a kor irodalmának szövegszervezési fokát is jelölik.

1. A Halotti Beszéd – magyar szöveg-unikumunk – nem mondható fordításnak, inkább emlékezetből való szabad tolmácsolásnak. Az ezt követő Könyörgésnél már érezhető a latin nyelv szöveg-nevelő hatása. Ez a szövegformáló hatás a szintaxist és a stílusformákat teljesen átszövi.

2. A fordításoknál szoros kapcsolat alakul ki a latinnal. A hivatalos, vagy éppen szakrális szövegek tekintélye nem tűrte meg a szabad fordításmódot – ezért a „szent szövegek (bibliai szakaszok) fordítása nagyrészt érintetlen maradt s archaizálódott.” (Horváth János: Tanulmányok 29. 1.)

A Biblia rendeltetését, funkcióját szem előtt tartva, vm. azt, hogy mindenkihez szól – ez a mindenkori beszélt nyelvet követeli meg, mert a közvetített hírérték csak így válhat minden befogadó sajátjává. Az egyes bibliai részek előszóbeli előadásmódja sajátos szövegjegyeket előfeltételez, majd követel meg a későbbi fordításoktól.

A Müncheneri Kódex fordítóinál kielemezhető a *kommunikációs előkép* jelenléte avagy hiánya is. Ennek megléténél sokkal jólformáltabb, elevenebb a magyar szöveg. Jól szemlélteti ezt az ún. *kötőszós modor*. A latin nyelv még a héberből kapta a szövegfolytonosságnak ezt az eszközt (pl. et, autem) – „a gondolat minden továbbmozdulását mintegy összeadási jellel látja el.” (Horváth J. 32.1.) A kötőszók elhagyása csak teljes átéléskor történhetett.

A Biblia szövege viszont előszó rendeltetésű; a felolvasásnak, a hangos beszédnek nem felel meg ez a latinhű „kötőszó-ornamentika”. A fogyasztékos interpunkció sem segíthette a fiktív folytonosság értelmi szegmentálását.

A latinos szövegképlet – ideértve az ún. „egyezetést”, az igehasználata latinizmusait, az ablatívus absolutust, a körmondatosságot stb. – megadja fő vonásait a kezdetleges magyar irodalmi nyelvnek.

Így a Biblia nyelve is eltávolodik a beszélt nyelvtől, alapvető funkciója és kifejezési formája között ellentmondás keletkezik, de ez emeli a misztikusság magaslataira; a következő nemzedékek tekintélytisztelete és a nagyfokú kanonizáltság elszigetelten sokáig megőrzik az archaikus vonásokat.

0.7. *Terminológiai megjegyzések.* A dolgozatban előforduló terminusok explicit rögzítését a vizsgálat természete követeli meg.

Szöveg: olyan verbális jelekből álló, lineáris elrendezettségű megnyilatkozás vagy megnyilatkozás-lánc, amelyet az interpretátor az adott kommunikáció-szituációban ko-textuálisan és kon-textuálisan is összefüggőnek és lezártnak tart. A szövegszerűség a megnyilatkozásoknak/menyilatkozás-láncoknak nem inherens tulajdonsága.

Szövegjegy: mindaz az összefüggés vagy elem, amely a jelentést, információt hordozza. Itt a verbális jel fogalma az interpunkció elemeivel bővül.

Diszkurzus: a szövegben megvalósuló elméleti modell

*Szövegelemzés*nél nem kizárólag egy irányzat/iskola metodológiáját követve a teljes közlés soktényezős elemzéséhez több irányzatnak az adott helyzetben adekvát módszerét használtam fel egyféle eklektikus módszer-variálásra törekedve.

A szövegelemzés hármasszintézisében belül igyekeztem megtartani a szöveg-elmélet konstituensei között fennálló hierarchiát.

I. Ko-textuális elemzés: az egyszerű mondatok láncának grammatikai-strukturális elemzése. Itt a láncok konnexitásának vizsgálatát értjük; tehát az explicit konnektív elemek, vagy az értelmiszemantikai konnexitás (kohézió) jelenlétét.

Itt a következő kategóriákat kell kiemelni:

- pronominalizáció - anafóra
- lexikai konnexitás
- topic-comment struktúra

II. **K o n - t e x t u á l i s e l e m z é s**: annak vizsgálata, milyen kontextusban és milyen funkcióval jelentkeznek az egyes megnyilatkozások.

III. **T e x t u á l i s e l e m z é s n é l** a szöveg interpretálhatóságát vizsgálva ki kell alakítani egy interpretáció-modellt, amely a szövegalkotás és szövegbefogadás folyamatát egybefoglalva lehetővé teszi a koherencia elemzését.

Interpretátor: a kommunikáció során interpretáció-kényszer alakul ki, ami az elsődleges interpretátor minőségét jelöli, ezen túl az elemző interpretátor aspektusa itt a fontos, mégpedig több időréteg interpretátorának párhuzamba helyezése.

Módszer: empirikusan indokolt módszer, amely a vizsgálat eredményének a leírására egy megfelelő reprezentációs nyelvet biztosít.

Az esetleg később megjelenő új fogalmakat az adott helyen vezetem be.

1. A *Müncheneri Kódex János-evangéliumának 85 ra - 85 rb¹(19.) elemzése*

A megfelelő szövegrész az 1971-i kritikai kiadásból² [MK]

[János]

I

85ra

K Ezdètben vala ígè z ígè vala
 iftènèl z iftèn vala ígè (2) Ez
 vala kèzdètben iftènèl (3)
 Mèndènc q miatta lottèn^e z
 q nalana¹kül fèmi nem löt Mèl löt (4) q
 bènne èletuala z az èlèt vala — —¹
 èmbèrecn^e fenèlfege / (5) z a· fenèl-
 feg fètètecèn fènlic z a· fètètèc q tèt
 megnè foglaltac (6) Volt iftèntöl
 èzèz tètèt èmber kin^e nèuè vala Iang
 (7) Ez iqt tanofagba hog tanofagot
 uallana a· vilagrol² (9) Ígáz vilag
 vala ki megüilagofèit mèndèn èmbez

In principio erat Verbum,
 et Verbum erat apud Deum, et Deus
 erat Verbum. (2) Hoc erat in princi-
 pio apud Deum. (3) Omnia per ipsum
 facta sunt, et sine ipso factum est
 nihil, quod factum est; (4) in ipso
 vita erat, et vita erat lux hominum;
 (5) et lux in tenebris lucet, et tene-
 brae eam non comprehenderunt. (6)
 Fuit homo missus a Deo, cui nomen
 erat Iohannes. (7) Hic venit in
 testimonium, ut testimonium per-
 hiberet de lumine, ut omnes
 crederent per illum. (8)
 Non erat ille lux, sed ut
 testimonium perhiberet
 de lumine. (9) Erat lux vera,
 quae illuminat omnem hominem

¹ Felsőrnnyi törlés, díszítéssel elfedve.

² A 7. vers második fele és a 8. vers hiányzik. Az eredetiben a hiányzó rész valószínűleg megvolt. A jelzett szöveg

azért maradhatott ki, mert a 7. vers közepe szó szerint egyezik a 8. vers végével (l. a latin szöveget), s a másoló sورت tévesztett.

¹ In b - recto a b

A Münchener Kódex 1406 hol Szerk: Nyiri Antal Akad. K. Bp. 1971

è világba iquót (10) E¹ vilagbā vala
z è¹ vilag 9 miatta lot z è¹ világ 9tet
megnē ésmēzte (11) Tulaidon 9nnebē
9t z 9nnēi 9tēt nē fogattac (12)
Valameinēn ke fogattac 9tēt adot
9nēkic hatalmat iftēnfiaia lennic
(13) Kic nē vézeczol / fem tētnēc
akarattabol / fē fezfionac akaratta-
bol / dē žulēttec iftēt9l / (14) z a3
ige lot teſte |

85rb

z lakozic mū bēn9onc / z lattuc 9
di9fe9ēt monnal² atadol eggētlēn
eg žulētētnēc di9fe9et tēlfēst mala3-
tal z igaffag9al (15) Ianos tanofagot
vallot 9 rolla z kaialtot³ monduan
E3 a3⁴ kit mōdec ki èn utannam
iquēd9 z èn èlottēm lot / mezt èn
èlottēm valo vala / (16) z 9 tēlfē-
ſe9e9ol mēd mū v9tt9c mala3tot
mala3tezt / (17) mezt a t9zuen
mo3ſes miat adatot / a mala3t ke
z a3 igaffag i^c x^c miat lot (18) Iftēt
ſonha ſēnki nē latta / hanē lac⁵
eggētlēn eg žulētēt fiu ki vagon ata-
nac 9lēbēn 9 meghizdētē / (19) Es
è3 Ianofnac tanofa9a micor èzē3tet-
tēc i9lmb9ol a fidoc papocat z leuita-
cat 9 hozia / hog m9kēzde3nec 9tēt
Te ki vag (20) Es megvalla z nē
ta9adameg mezt èn nē vagoc x^c (21)
Es kēzdec 9tēt Mi azezt Iſſes vag é
tē / Es mōda / Nē vagoc / pphā vag
é te / Es fēlele Nem (22) Mōdanac
azezt 9nēki / Ki vag hog fēleletet
aggonc azocnac kic èzē3tettē^c mū-
kēt Mit mōda3 tenē rollad (23)
Monda / Èn vagoc kiētlēben iu9ltetn^c
3aua / Ke3ēhetēc Vznac utat mikēt
mōdot ifaias pphā (24) Es kic èzē3-
tēttec vala valanac a leualtac k93-
9pl (25) Es kezdec 9tēt z mōdanac
nēki |

¹ Megfelelőti ninosenek meg a latinban,
de az első E megtalálható az egyik
variánsban: *in hoc*.

venientem in hunc mundum. (10) In
mundo erat, et mundus per ipsum
factus est, et mundus eum non
cognovit. (11) In propria venit, et
sui eum non receperunt. (12) Quo-
tquot autem receperunt eum, dedit
eis potestatem filios Dei fieri, his,
qui credunt in nomine
eius, (13) qui non ex sanguinibus
neque ex voluntate carnis neque ex
voluntate viri, sed ex Deo nati
sunt. (14) Et Verbum caro factum
est et habitavit in nobis; et vidimus
gloriam eius, gloriam quasi Unigeniti
a Patre, plenum gratiae et veritatis.
(15) Iohannes testimonium perhi-
bet de ipso et clamat dicens: Hic
erat quem dixi: Qui post me ventu-
rus est, ante me factus est, quia
prior me erat. (16) Et de plenitudine
eius nos omnes accepimus, et gratia
pro gratia. (17) Quia lex per
Moysen data est, gratia et veritas
per Iesum Christum facta est. (18,
Deum nemo vidit umquam: uni-
genitus Filius, qui est in sinu Patris,
ipse enarravit. (19) Et hoc est testi-
monium Iohannis, quando mise-
runt Iudaei ab Hierosolymis sacer-
dotes et Levitas ad eum ut interroga-
rent eum: Tu quis es? (20) Et con-
fessus est et non negavit et con-
fessus est: Quia non sum ego
Christus. (21) Et interrogaverunt
eum: Quid ergo? Helias es tu? Et
dixit: Non sum. Propheta es tu?
Et respondit: Non. (22) Dixerunt
ergo ei: Quis es ut responsum demus
his, qui miserunt nos? quid dicis de
teipso? (23) Ait: Ego vox clamantis
in deserto: Dirigite viam Domini,
sicut dixit Esaias propheta. (24) Et
qui missi fuerant, erant ex pharisae-
is. (25) Et interrogaverunt eum et

² A második *n* felett piros tintacsepp.

³ Variáns: *clamabat*.

⁴ Variáns: *hic est*.

⁵ Variáns: *nisi*.

Ennek a szövegegységnek a Décsy-féle olvasata²

János evangélista könyvő

KAPITULUM I

1. Kezdetben vala ige, és ige vala Istennél, és Isten vala ige.
2. Ez vala kezdetben Istennél.
3. Mendenek őmiatta löttének, és őnála nákül semmi nem lött, mely lött.
4. Őbenne élet vala, és az élet vala embereknek fényessége.
5. És az fényesség setétekben fénylik, és az feteték [feketék] őtet meg nem foglalták.
6. Volt Istentől eresztett ember, kinek neve vala János.
7. Ez jött tanóságba, hogy tanóságot vallana az világról.*
9. Igaz világ vala, ki megvilágosejt minden embert e világba jövőt.
10. E világban vala, és e világ őmiatta lött, és e világ őtet meg nem esmerte.
11. Tulajdon önnébe jött, és önnéi őtet nem fogadták.
12. Valamennyen kedig fogadták őtet, adott őnekik hatalmat Isten fiaja lenniék.
13. Kik nem vérekből, sem testnek akaratjából, sem férfiúnak akaratjából, de születtek Istentől.
14. És az ige lött testté, || és lakozik múbennönk, és láttuk 85rb
ő dicsőségét monnal Atyától, egyetlen egy születetnek dicsőségét, teljest malaszttal és igazsággal.
15. János tanóságot vallott őrolla és kajáltott mondván: Ez az, kit mondék, ki énutánam jövendő és énelöttem lött, mert énelöttem való vala.
16. És ő teljességéből mend mü vöttönk malasztot malasztért.
17. Mert az törvény Mojzses miatt adatott, az malaszt kedig és az igazság Jézsus Kristus miatt lött.
18. Isten sonha senki nem látta, hanem csak egyetlenegy született Fiú, ki vagyon Atyának ölében ő meghirdette.

*A 7. ven második fele és a 8. ven hiányzik.

Az összevetést szolgálja a megfelelő rész közlése Károli Gáspár protestáns bibliafordításából⁴ [KG] és a legújabb teljes bibliafordításból⁵ [1974B]

94 LUKÁCS EVANGYÉLIOMA 24. — JÁNOS EVANGYÉLIOMA 1.

45. Akkor* megnyilatkozta¹ az ő elmé-
joket, hogy értők az írásokat.
*Luk. 16, 14.
46. És monda nékik: Így van megírva,
és így kellett szenvedni a Krisztusnak,
és feltámadni a halálból harmadnapon:
*Luk. 9, 36.
47. És példálótani az ő * nevében a
megtérésnek és a bűnök bocsánatának
minden pogányok között, Jeruzsálemtól
elkezdve.
*Mat. 23, 38 4, 12.
48. Ti vagytok pedig ezeknek bizony-
ságai.
*Luk. 1, 1.
49. És imé én elküldöm * ti reátok az

Előszó

1¹ Kezdetben volt az Ige, az Ige Istennél
volt, és Isten volt az Ige, ²ő volt
kezdetben Istennél. ³Minden általa lett,
nélküle semmi sem lett, ami lett. ⁴Benne
az élet volt, s az élet volt az emberek
világossága. ⁵A világosság világít a sötét-
ségben, de a sötétség nem fogta fel.
⁶Föllépett egy ember, az Isten küldte s
János volt a neve. ⁷Azért jött, hogy
tanúságot tegyen, tanúságot a világossá-
gról, hogy mindenki higgyen általa. ⁸Nem
ő volt a világosság, csak tanúságot kellett
tennie a világosságról.

⁹(Az Ige) volt az igazi világosság,
amely minden embert megvilágosít. ¹⁰A
világba jött, a világban volt, általa lett a
világ, mégsem ismerte föl a világ. ¹¹A
tulajdonába jött, de övéi nem fogadták
be. ¹²Am akik befogadták, azoknak
hatalmat adott, hogy Isten gyermekei
legyenek. Azoknak, akik hisznek benne,
¹³aki nem a vérnek vagy a testnek a
vágyából s nem is a férfi akaratából,
hanem Istenből születtek. ¹⁴S az Ige
testté lett, és közöttünk élt. Láttuk
dicsőségét, az Atya Egyszülöttének dicső-
ségét, akit kegyelem és igazság tölt be.

¹⁵János tanúságot tett róla, amikor
azt mondta: „Ez az, akiről hirdettem: Aki
nyombmba lép, nagyobb nálam, mert
előbb volt, mint én.”

¹⁶Mindannyian az ő teljességéből r-
szesültünk, kegyelmet kegyelemre há-
mozva. ¹⁷Mert a törvényt Mózes közvetít-
tette, a kegyelem és az igazság azonban
Jézus Krisztus által lett osztályrésznünk.
¹⁸Istent nem látta soha senki, az Egy-
szülött Fiú nyilatkozta ki, aki az Atya
ölen van.

A JÁNOS ÍRÁSA SZERINT VALÓ SZENT
EVANGYÉLIOM.

I. RÉSZ.

A teste lett Ige. János bizonyította a Krisz-
tusról a keresztet, hogy Istenigazságot
az ő ajtajára.

- Kezdetben vala az Ige, és az Ige vala
az Istennél, és Isten vala az Ige.
2. Ez kezdetben az Istennél vala.
3. Minden ő általa lett és nála nélküli
semmi sem lett, a mi lett.
4. Ő benne vala az élet, és az élet vala
az emberek világossága.
5. Ez a világosság a sötétségben fény-
lik, de a sötétség nem fogadta be azt.
6. Vala egy Istentől küldött ember. Ki-
nek neve János.
7. Ez jött tanúbizonyággal, hogy bi-
zonyúságot tegyen a világosságról, hogy
mindenki higgyen ő általa.
8. Nem ő vala a világosság, hanem jött,
hogy bizonyúságot tegyen a világossá-
gról.
9. Az igazi világosság eljött volt *nair*
a világra, a mely megvilágosít minden
embert.
10. A világban volt és a világ általa
lett, de a világ nem ismerte meg őt.
11. Az övéi közé jöve, és az övéi nem
fogadták be őt.
12. Valakik pedig befogadják őt, ha-
talmat ada azoknak, hogy Isten fiaivá
legyenek, azoknak, a kik az ő nevében
hisznek.
13. A kik nem vérből, sem a testnek
akarataiból, sem a férfiak indulatjából,
hanem Istentől születtek.

14. És az Ige testté lett és lakozék mi
közöttünk (és látuk az ő dicsőségét,
mint az Atya egyszülöttének dicsősé-
gét), a ki teljes vala kegyelemmel és
igazsággal.
15. János bizonyúságot tett ő róla, és
kiáltott, mondván: Ez vala, a kiről mon-
dám: A ki utánam jő, előttem lett, * me-
előbb volt nálam.
16. És az ő teljességéből vettünk mind
nyajna, kegyelmet és kegyelmet.
17. Mert a törvényt Mózes által adatot,
a kegyelem pedig és az igazság Jézus
Krisztus által lett.
18. Az Istent soha senki nem látta; az
egyszülött Fiú, a ki az Atya kebelében
van, az jelentette ki őt.
19. Ez az a János bizonyúságtétel,
a mikor a zsidók papok és Leviták
küldöttek Jeruzsálemből, hogy megkér-
dezzék őt: Kicsoda vagy te?
20. Ez megvallá és nem tagadá: és
megvallá, hogy: Nem én vagyok * a
Krisztus.
21. És kérdezék őt: Micsoda tehát?
Helyes vagy-é te? És monda: Nem vagyok.
A profétia vagy-é te? És ő felel: Nem.
22. Mondának azért neki: Kicsoda vagy?
Hogy megfélemlítsünk azoknak, a kik
minket elküldöttek: Mit mondasz magad
felől?
23. Mondá: * Én kálto szó vagyok a
pusztában. Egyengesétek az Úrnak hí-
ját, a mint megmondotta Esaiás proféta.
*Luk. 1, 1.

1.1. Megjegyzések a János-prológussal kapcsolatban

1.1.1. Forma- és redakciótörténet

Jn 1,1–18 műfaj szempontjából himnusz, dicsőnek nevezhető. A „logos”, a „verbum” az „Ige” dicsőre. Egységessége kifejezett, ami arra enged következtetni, hogy önálló irodalmi egységként létezett a 4. evangéliumtól függetlenül is. Az evangélium végső redakciója az evangélium elejére helyezte a himnusz, mivel az ószövetség is egy ilyen himnusszal kezdődik. A prológus funkciója: magában foglalja azokat a tárgyköröket, melyeket az evangélium a továbbiakban feldolgoz.

1.1.2. Hagyománytörténet

Alakjánál és tartalmánál fogva erről a bibliai helyről is feltételezhető, hogy meghatározott szerepe volt a hívőközösség életében. Itt azokról a szakaszokról van szó, amelyek szinte megkövesedtek, az állandó ismétlés következtében kiforrott egységeket alkotnak – ezekről feltételezhetjük, hogy „keletkezési helyük” („Sitz im Leben”) az őskeresztény istentisztelet, vagy katekézis.

1.2. Szintaktikai konnexitás-vizsgálat

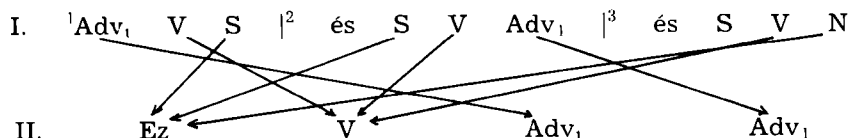
A szövegben elemi kompozíciós elemnek (= szövegmondat) egy rövidebb, lezáródó gondolategységet vettem, amit nem az interpunkció határoz meg, hanem az intuitív befejezettség érzése. A szöveg szegmentálását tehát a belső értelmi-összefüggések diktálták. Ez egyébként legtöbb esetben egyezik a Décsy-féle felosztással.

I. ¹Kezdetben *vala ige* |² és *ige* *vala* *isten* *nél* |³ és *isten* *vala ige*. Már az első gondolategységénél feltűnik a latin szövegépítés nagy hatása; a gondolat továbbvitelét elősegítő és kötőszó. Konnektív elem a mondatonként megjelenő *ige* szó. Itt tehát lexikai konnexitás jelentkezik (1, 2, 3 : *ige*; 2, 3 : *isten*).

A három tagmondat lépcsőzetes lexikai konnexitása, a kopula mondatonkénti látszólagos monotonossága s a kötőszó (és) ismétlődése a filozófiai-teológiai tétel explicitiségét szolgálja.

II. Ez *vala* kezdetben *istennél*.

A következő szövegmondat mind kompozíciós, mind jelentéstani szempontból összegezi az előző mondatokat.

A II. elemnél a lexikai konnexitás helyett anaforikus konnektív elem (ez) lép fel. Az I–II. szövegmondat zártságát a ki nem tett névelők is fokozzák. Az *ige* szó központi szerepet játszik a szövegben. Az ószövetség görög fordítása (LXX = septeuaginta) a héber „dabar” szót hol *logos*nak, hol *remanak* fordítja.

- a logos: szót, igét, beszédet, értelmet, a dolgok lényegét, és még sok, csak körülírható fogalmat jelent. A Szokrátesz előtti filozófiától a hellenizmusig egy egész, úgyszólván burjánzó spekuláció alakult ki róla. Amikor a héber Ószövetség görög fordítása készült és a logos szót alkalmazták, a kifejezést már több évszázados hagyomány terhelte. (Így találkozott a *fordításnál* a zsidó üdvtörténet és a görög filozófia)
- a réma: dolgot, tárgyat jelent; azt, amit a logos tartalmaz.
- a latin VERBUM-nak fordítja, ami nemcsak szót, hanem szűkebb értelemben egy szófajt is jelent.
- a magyar fordítók – ha a görög igénybevételével is – latinból fordítottak; leleményességükre, vagy inkább az akkori nyelvhasználatra utal, hogy a fogalmat „igével” fordítják, ami cselekvést, történést és létezést jelent.

III. ¹Mendenek *ő miatta* l ö t t e n e k ² és *ő nála nélkül* semmi nem l ö t t ³ *Mely* l ö t t.

Az előző gondolategység propozicionális egységét itt anaforikusan viszi tovább az *ő miatta*, majd az *ő nála* π *Isten* kor¹ *ő miatta* kor *ő nála* A lesz igének ismételt és hangsúlyozott megjelenése az előző szövegmondatok-beli *valá*-val azonos funkciót tölt be.

IV. *Öbenne* élet *vala* és az *élet* *vala* embereknek fényessége. Az *Isten* π *ő miatta* ... π *öbenne* koreferenciáját anaforikus konnektív elem biztosítja, egyúttal a lineáris progresszivitás zavartalanságát is. *Élet* kor *fényesség*.

V. ¹És az fényesség s e t é t e k b e n fénylik ² és az f e k e t é k *ötet* meg nem foglalták.
setétek kor *feketék*

A fényesség és a sötétség (feketeség) oppozíciója a filozófikus, végletekben való gondolkodásmód kifejeződése.

VI. ¹Volt Istentől eresztett *ember* ² *kinek* neve *vala János*.

Az előző gondolategységhez anaforikus = lexikai konnexitás fűzi ezt a szövegmondatot. Az *ember* kor *János*, ezt anaforikus kapcsolódás vezeti be.

VII. ¹Ez jött t a n ó s á g b a, ² *hogy* t a n ó s á g o t *vallana* az világról. A konnexitás elemei: *ez, hogy, vallana*. *Világ* kor *Isten* kor *fényesség* kor ... A szövegmondat felesleges jelmennyiséget (redundáns elem) tartalmaz. Ugyanez a redundancia jelen van Károlinál is: Ez jött *tanúbizonyosságul*, *hogy bizonyosságot* tegyen a világosságról.

Békés-Dalos¹: Azért jött, hogy *tanúságot* tegyen,
Tanuságot a világosságról.

[1974B]: Azért jött, hogy *tanúságot* tegyen, *tanúságot* a világosságról ... Szerb-horvát²: On dodje kao *svjedok*, da *posvjedoči* za Svjetlo.

Latin: Hic venit in *testimonium*, ut *testimonium* perhiberet de lumine. Következtetés: ez a latinban gyökerező redundancia archaizáló elemként megmaradt a modern fordításban is.

VIII. ¹Igaz *világ* *vala*, ² *ki* megvilágosejt m e n d e n e m b e r t e *világ* b a jövót.

A Müncheni Kódex szövege alapján logikai következtetéssel az 1. tagmondatot lexikai konnexitás vezetné be, – ez azonban a szövegmondat kontextusában szemantikai inkompatibilitáshoz vezetne (igaz világ ➔ ◀ e világ).

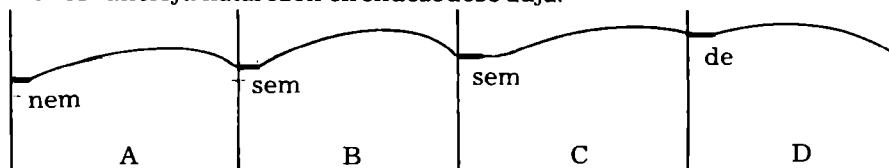
¹ kor: koreferens

¹ P. Békés-Gellért P. Dalos Patrik – Újszövetségi Szentírás Róma, 1972

² Novi Zavjet – Zagreb, 1973

A tagadószók a lineáris progresszió hordozói; fokozó szerepüket az azonos funkciójú határozók elrendeződése adja.

A nem-sem-sem fokozódás után a *de* ellentétes kötőszó lezárja a gondolategységet.

XIII. ¹És az ige lött testté, ² és lakozik mübennönk ³ és láttuk ő dicsőségét monnal¹ Atyától, egyetlen egy születetnek² dicsőségét, teljest malaszttal és igazsággal.

A *mübennönk* és a (mi) *láttuk* vonatkozási alapok egy új jelentéssíkot feltételeznek. Ide tartozik a XV. szövegmondat *mü vöttünk* szerkezete is.

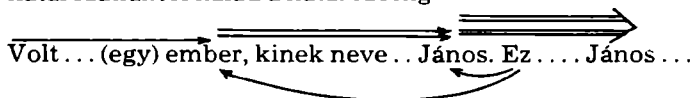
A testté lett ige (Ige π Jézus K.) egyben a szövegmondat metaforikus-értelmi konnexitását adja.

Jézus kor testté lett Ige kor Atya egyszülöttje

A monnal töltelékszó latin hatásra (quasi) került be a [MK]-be, a Károli-fordítás is örökli. A görög eredetiben nem találjuk ezt a szócskát; az ebből való fordítások XIII. szövegmondata gördülékenyebb, analitikusabb szerkezetű.

XIV. ¹János tanúságot vallott ő r o l l a ² és kajáltott mondván: ³ Ez az, ⁴ kit mondék, ⁵ ki é n u t á n a m jövendő ⁶ és é n e l ő t t e m lött, ⁷ mert é n e l ő t t e m való vala.

A narratív struktúra kontinuitását biztosítja a XIV. 1. tagmondat lexikai konnexitása. Tehát: *ember*, *János*, *ez* a VI. szövegmondatból és a XIV.: *János* koreferenciája. A személynév előfeltételezi a szereplő „bevezettségét”, így (Keresztelő) *János* bemutatásának megkomponálása határozatlanról halad a határozottig.

Ugyanazon szövegmondaton belül a narráció közegéből *János* aktív cselekvőként lép elő ⇒ egyes szám 1. személy (mondék, énutánam, énelőttem, ..) = 1. jelentéssík

őrolla síkváltás → ez, kit, ki = 2. jelentéssík

XV. Én ő teljességéből mind *mü vöttünk* malasztot malasztért. Ismét visszakapcsolás történik a globális narratív struktúrába, pontosabban a XIII. 1. és kötőszós konnektív eleméhez.

A *malasztot malasztért* tömörítő forma.

Megfelelői: latin: *gratiam pro gratia*

szerb-horvát: *milost na milost*

[KG]: *kegyelmet is kegyelemért*

Dalos-Békés: *kegyelmet kegyelemre halmozva*

[1974B]: *kegyelmet kegyelemre halmozva*

¹ monnal apud' wh' mintegy.
² születetnek.

XVI. ¹Mert az törvény Mojzes miatt¹ adatott, ²az malaszt kedég és az igazság Jézus Krisztus miatt lőtt.

A *mert* okhatározói kötőszó a XV–XVI. szövegmondat-reláció szemantikai konnexitását jelöli. A 2. tagmondatban a szórendnek hangsúlyozó-kiemelő funkciója van.

XVII. ¹Istent soha senki nem látta, ²hanem csak egyetlenegy született *Fiú*, ³*ki* vagyon Atyának ölében ⁴*ő* meghirdette.

A gondolategységet a vallási dogma (Istent soha senki nem látta) axiomatikus érvénnyel zárja le. Ezt értelemi-érzelmi szempontból erősíti a háromszoros tagadás.

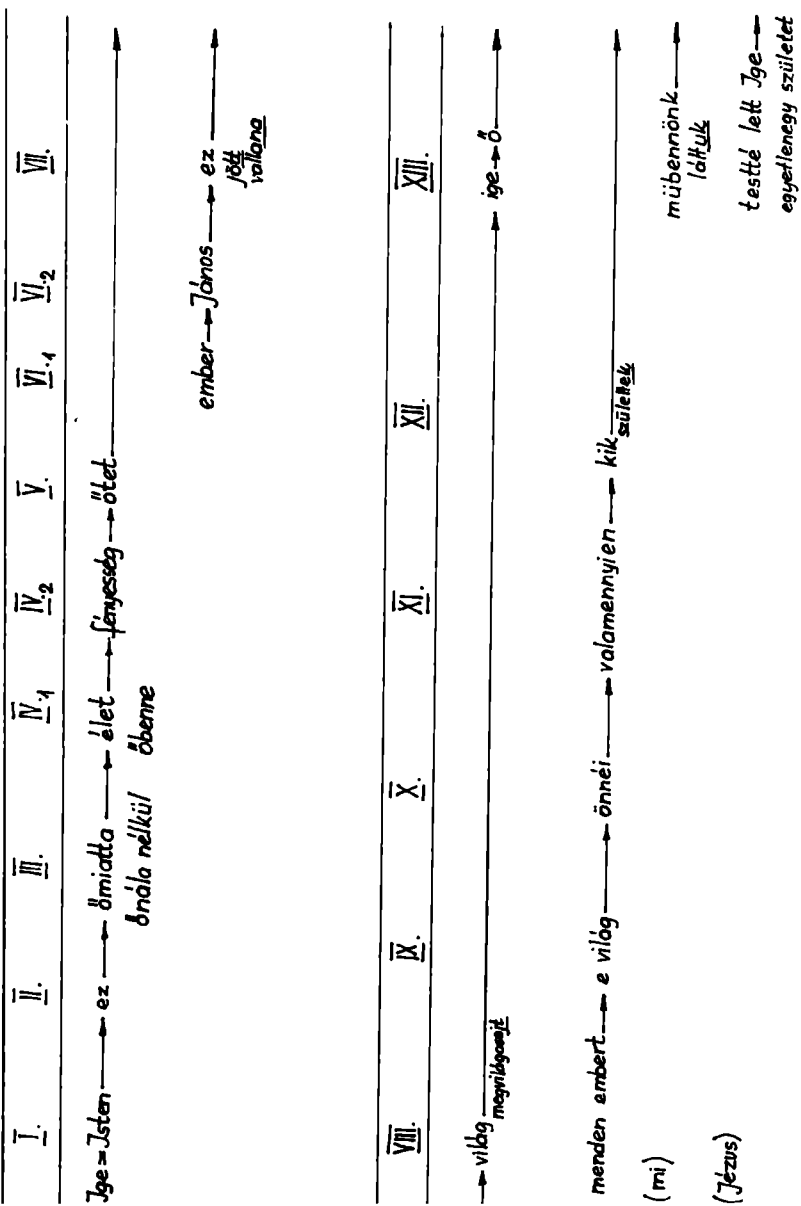
Fiú kor *ki* kor *ő*

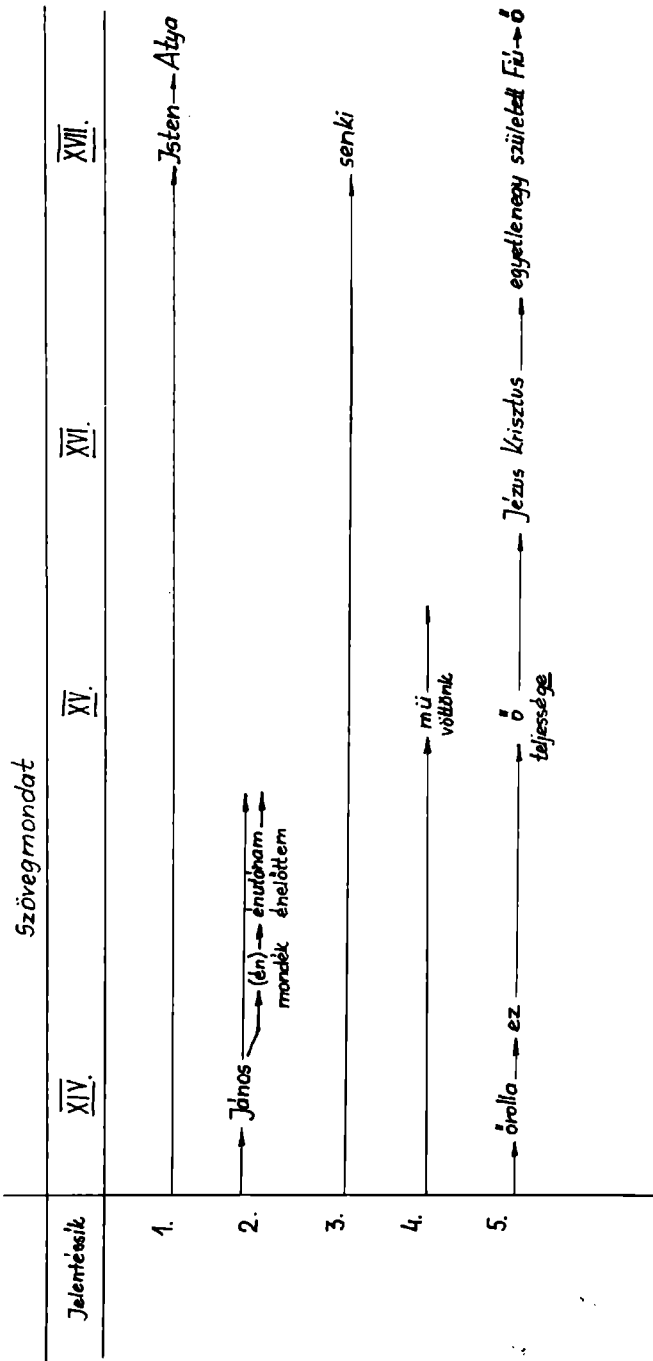
A 3. és 4. tagmondat anaforikusan kapcsolódik az előzőhöz (ki, ő). A XVII. szövegmondat egyébként lexikai konnexitással fűződik a XV.-höz.

A lineáris koherencia jelentéssíkokat indít. A szövegjelentés síkjainak elemzésénél együtt vizsgáljuk a grammatikai és a szemantikai koherenciát.

¹ miatt = által

Szövegmondatok

A János-prológusban az Isten → Ige → élet → fényesség → világ →
→ Ige → Isten képsor egy tökéletesen záródó egészet alkot.

Ebből: Ige }
Isten } = Krisztus,
világ }

ami expliciten nincsen a szövegben, hanem a dogma lényegét képezi.

A prológus abszolút szuperior „szereplője” állandó metamorfózisban fogja át a szöveg struktúráját. Valós szereplője azért nem lehet, mert a *mindenek előtt/fölött* létezés státusa, mint a létezés kontinuitása a kontextusban vonatkoztató alapként egzisztál.

Az állandóság, az időtlenség képzetét erősíti a szöveg *időelve* is. Három idősík különíthető el: az első az emberi létezés kezdetét megelőző idő → időtlenség. Ennek képzetét szolgálja a létige praeteritumának következetes használata. Itt a folyamatosság aspektusa a fontos, a múlt-idejűség háttérbe szorul, s csak a második idősík viszonyításakor van funkciója. János fellépésének, működésének ideje múlt idő, amihez viszonyítva az első mint az előtörténet ideje szerepelhet. A harmadik idősík: az elbeszélés ideje, amikor a narrátor – esetünkben az evangélista – ezt a teológiai tant kifejti. A narráció ideje azonban keveredik a fiktív befogadás idejével, a narrátor ui. a XIII., XV. szövegmondatban azonosul a mindenkori befogadóval (mübennök, láttuk, mü vöttönk). Élőszóbeli előadásban ez tkp. azonosulás a hallgatósággal, direkt kapcsolatteremtés narrátor és befogadó között.

Már volt arról szó, hogy a prológus felépítése biztosítja egységét. Szerkezete egyáltalán nem felel meg a klasszikus görögnek, amely szereti az alárendelő szerkezeteket; hanem tipikus héber a sok és-sel. Felépítésében a héber dicshimnuszok (böraka = áldás, baruk = áldott) szerkezetére emlékeztet. Ez pedig az „inclusio”, „parallelitas membrorum” (A–B–A), amely ritmusával, dinamikájával ünnepélyességet kölcsönöz a himnusznak:

A 1–5: Ige (Istennél) – világosság
B 6–8: K. János – világosság
9–13: világosság – ige
A 14: Ige -dicsőség (= világosság)
B 15: K. János
A 18: kinyilatkoztatás (= világosság)

továbbá: A 1: Istennél
B 9–14: közöttünk
A 18: Istennél

A kulmináció szemmel láthatóan nem a végén, hanem a közepén van; a himnusz felépítése tehát nem lineáris, hanem ciklikus.

1.3. Belső összefüggésein – a mikrostruktúra kohézióján és konnexitásán túl meg kell figyelni az adott szövegnek az evangélium kontextusába való beépülését. Ezt a kontextuális képet legszemléletesebben Máté evangéliumának azon megfelelő részeivel összehasonlítva kaphatjuk meg, melyek ugyanezt a témát dolgozzák fel.

KAPITULUM III

1. Az napokban jövő Jánus baptista prédikálván Júdeának kietlenében.

2. És mondván: penitenciát tartsatok, || mert elközelejt ^{9va} mennyeknek országa.

3. Mert ez az, kiről íratatott Izsaiás próféta miatt, mondván: Ivóltőnek szava kietlenben: alkossatok Úrnak utat, igazakká tegyétek ő ösvényit.

4. Ez Jánus kedig vall vala ruhát tévéknek szőréből és ködmenruhát ő forcsoka környül; ő étke kedig vala sáska és vad méz.

5. Tahát kimegyen vala őhozá mend Jeruzsálem és mend Júdea és mendek vidék Jordán környöl.

6. És megkeresztelkednek vala őtöllő Jordánban ő bűnököt meggyúván.

7. Látván kedig az leváltaknak és az saduccosoknak sokit, jövőket ő keresztségére, monda nékik: kecskekígyóknak nemzeti! Ki mutatott nektek elfutnotok Istennek jövőendő haragjától?

8. Tegyétek azért penitenciának méltó gyimölcsét!

9. És ne akarjátok mondanotok tinnönbennetek: Ábrahámot valljuk atyánknak! Mert mondom tünեktek, hogy hatalmas Isten, e kövekből felkölteni Ábrahámnak fiait.

10. Mert immár az fejsze az fa gyökerére vettetett. Menden fa azért, mely nem teszen jó gyimölcsöt, kimettetik és az tűzbe eresztetik.

^{9vb} 11. Én valóbizony keresztellek || tütöket vízben penitenciára. Ki kedig jövőendő énutánam, erősb töllemtől, kinek nem vagyok méltó saruját es viselnem, az keresztel tütöket Szent Lélekben és tűzben.

12. Kinek szóró lapátja ő kezében, és megtisztetjja ő szérőjét; és győjji ő búzáját ő csűribe, az polyvákat kedig égeti megállhatatlan tűzbe.

13. Tahát jövő Jézsus Galiléából Jordánra Jánoshoz, hogy megkeresztelkednék őtöllő.

14. János kedig megtiltja vala őtet mondván: Én tartozom tetőlled megkeresztelkednem, és te jössz énhozjám?

15. Felelvén kedig Jézsus monda neki: Szőnyyel ma, mert így illik nekőnk betöltenőnk minden igazságot. Tahát elhagyá őtet.

16. Jézsus kedig megkeresztelkettetvén legottan felmene az vízre; és in. megnyílának neki mennyek, és látá Istennek Lelkét miként galambat és jőni őrejá.

17. És sine szó mennyből, mondván: Itt vagyon én szerető fiam, kiben magamnak jól kellettem.

MÁTÉ EVANGYÉLIOMA 3. 4.

3. RÉSZ.

Keresztelő János megtérésre hívogat és Jézus megkereszteli.

zokban a napokban pedig eljőve * Keresztelő János, a ki prédikál vala Júd a pusztájában. * Luk. 1, 13, 3.

2. És ezt mondja vala. Térjetek meg, mert elközelített a menyeknek * országga. * rész 4, 17.

3. Mert ez az, a kiről Ésaiás próféta szólott, ezt mondván: * Kiáltó szó a pusztában: Készítsétek az Úrnak útját, és egyengessétek meg az ő ösvényeit. * És. 40, 3. Ján. 1, 23.

4. Ennek a Jánosnak a ruhája pedig teveszőrből vala, * és bőrv vala a dereka körül, elcsépe pedig sáska és erdei méz. * 3 Kir. 1, 2.

5. Ekkor kiméne ő hozzá Jeruzsálem és az egész Júdea és a Jordánnak egész környéke.

6. És megkeresztelkednek vala ő általa a Jordán vizében, vallást tevén az ő bűneikről.

7. Mikor pedig látá, hogy a farizeusok és sadduceusok közül sokan mennek ő hozzá, hogy megkeresztelkedjenek, monda nékik: Mőrges kígyóknak * fajzatai! Kicsoda intett meg titeket, hogy az Istennek elkövetkezendő haragjától megmeneküljétek? * Luk. 3, 7.

8. Teremjétek hát * a megtéréshez illő gyümölcsöket. * Luk. 3, 8.

9. És ne gondoljátok, hogy így szólhattok magatokban: Abrahám * a mi atyánk! Mert mondok néktek, hogy Isten eme kövekből is támaszthat fiaikat Abrahámnak.

* Luk. 3, 8. Ján. 8, 59. Róm. 9, 26. 29. 4, 12.

10. A fejsze pedig immár a fák gyökerére vettetett. Azért minden fa, a mely jó gyümölcsöt * nem terem, kivágattatik és tűzre vettetik. * Luk. 3, 9.

11. Én ugyas vízzel keresztellek titeket megtérésre, de * a ki utánam jő, erősebb nálamnál, a kinek saruját bordozni sem vagyok méltó; † ő Szent Lélekkal és tűzzel keresztel majd titeket. * Márk 1, 8. Ján. 1, 26. 37. 38.

† Cael. 1, 5.

12. A kinek szóró lapát van az ő kezében, * és megtisztlja az ő szérlijét; és az ő gabonáját cetrbe takarítja, a polyvát pedig megégeti olthatatlan tűzzel. * rész 13, 30.

13. Akkor eljőve Jézus Galileából a Jordán mellé Jánoshoz, hogy * megkeresztelkedjék ő általa.

* Márk 1, 9. 10. Luk. 3, 21.

14. János azonban visszatartja vala őt, mondván: Nőkem kell általam megkeresztelkednem, és te jősz én hozzáim?

15. Jézus pedig felelvén, monda néki: Engedj most, mert így illik nékünk minden igazságot betöltenünk. Ekkor engedé néki.

16. És Jézus megkeresztelkedvén, azonnal kijőve a vizből; és Imé az egek megnyilatkozána néki, és ő látá az * Istennek Lelkét alájőni mintegy galambot és ő reá szállani.

* Márk 1, 10. Luk. 3, 21. 22. Ján. 1, 33.

17. És Imé egy égi hang ezt mondja vala: * Ez amaz én szerelmes fiaim, a kiből én gyönyörködöm.

* rész 17, 5. Márk 1, 11. Luk. 3, 35 + És. 49, 1.

II. ISTEN ORSZÁGÁNAK HIRDETÉSE

Keresztelő János működése

3 ¹Ezekben a napokban Judea pusztájában megjelent Keresztelő János, ²és így prédikált: „Tartsatok bűnbánatot, mert közel van a mennyek országa!” ³Ő az, akire Izajás próféta utal, amikor ezeket mondja:

„A pusztában kijátonak szava:
Készítsétek az Úr útját,
egyenessétek ösvényeit!”

⁴János teveszőrből készült ruhát viselt, csipőjét pedig bőrvő vette körül, sáska és vadméz volt az eledele. ⁵Kitódult hozzá Jeruzsálem, egész Judea és a Jordán egész vidéke. ⁶Megvallották bűneiket, s ő megkeresztelte őket a Jordán folyóban.

⁷Amikor látta, hogy sok farizeus és szaduceus jön megkeresztelkedni, így szólt hozzájuk: „Viperák fajzata! Ki tanított benneteket arra, hogy fussatok a közelgő harag elől? ⁸Teremjétek a bűnbánat méltó gyümölcsét! Ne gondoljátok, hogy arra hivatkozhattok: Ábrahám az atyánk! ⁹Mondom nektek: ezekből a kövekből is tud az Isten Ábrahámnak fiakat támasztani. ¹⁰A fejsze már a fák gyökerén van: Kivágnak és tüzre vetnek minden fát, amely nem terem jó gyümölcsöt.

¹¹Én csak vízzel kereszteltek, hogy bűnbánatra indítsalak benneteket, de aki a nyomomba lép, az hatalmasabb nálam. Arra sem vagyok méltó, hogy a saruját vigyem utána. Ő Szentlélekkel és tüllel fog benneteket megkeresztelni. ¹²Szórólapátja már a kezében van. Kitakarítja szérűjét, a búzát csűrbe gyűjti, a pelyvát pedig olthatatlan tűzbe vetve elégeti.”

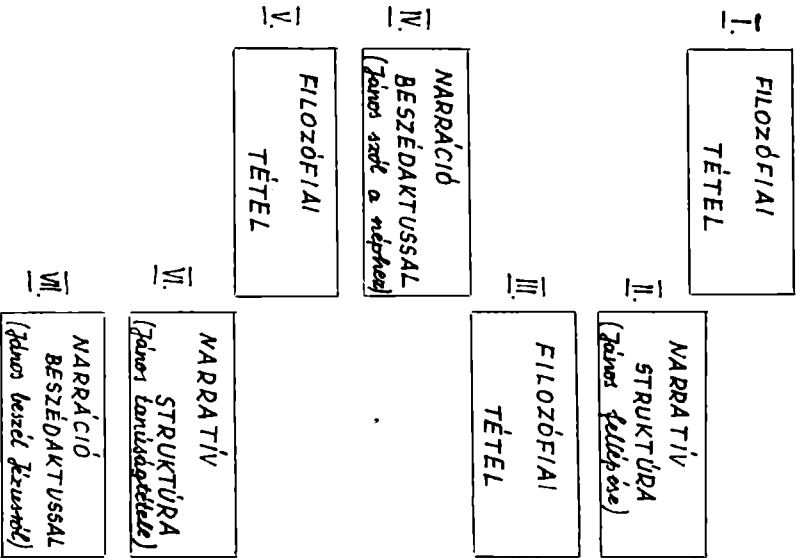
Jézus megkeresztelkedése

¹³Akkor Jézus Galileából elment Jánoshoz a Jordán mellé, hogy megkeresztelkedjék. ¹⁴János igyekezett visszatartani: „Nekem van szükségem a te keresztiségedre – mondta – s te jössz hozzám?”

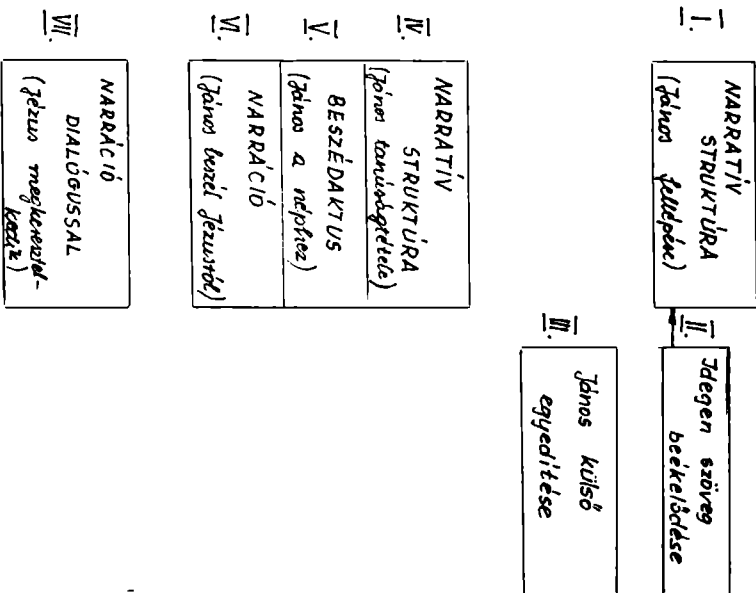
¹⁵Jézus leintette: „Hagyd ezt most! Illő, hogy mindent megtegyünk, ami elő van írva.” ¹⁶Erre engedett neki. Megkeresztelkedése után Jézus nyomban feljött a vízből. Akkor megnyílt az ég, és látta, hogy az Isten lelke mint galamb leszállt és föléje ereszkedett. ¹⁷Az égből szót hallatszott: „Ez az én szeretett Fiam, akiben kedvem telik.”

A mellékelt szövegek a [MK], a [KG] és a [1974B] megfelelő Máté-evan-

A szöveg (Jn ev.)

B szöveg (Mt ev.)

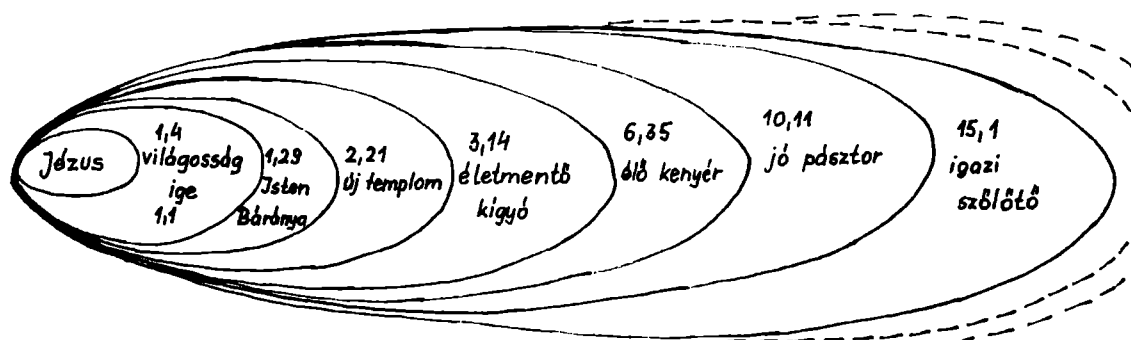
Az adott történetnek, szituációnak a két szerző által megalkotott A és B szövegstruktúrái egy közös mélystruktúrához tartoznak, amely így foglalható össze: X szerző elmond Y eseményt egy V vallási tétel kapcsán, amelynek ágensei: W, ZS. Ezek közül W abszolút ágens, ZS pedig manifesztálja a vallási tételt.

A két szerző szövege (A és B) komplementárisan összeilleszthető, s együttesen adja meg a teljes szövegösszefüggést, szituációt. Jánosnál a zsidó misztika hatására a filozofikus részekben van a hangsúly, – mondhatnánk – ő felülről szemléli az eseményeket, s csak a jelentős, örökérvényű dolgokat emeli ki: míg Máté mintegy a kerettörténetét adja meg a tényeknek tipikusan emberi megközelítéssel. Szívesen elidőzik profán emberi momentumoknál – ennek jó példája János egyedítése, de a példabeszédek tematikája is ezt a földközelséget példázza.

A szinoptikusok (Máté, Márk, Lukács) műveinek összefüggéseit már tisztázta a kutatás, ám a negyedik szerző, János műve sem függetleníthető el teljesen, hiszen a kronológiai sorrendet János nyitja meg¹. Máté tehát ismerhette János művét, és saját evangéliumának megalkotásakor kiemelt azokat a részeket Jánosnál nem talál, de fontosnak tart.

János evangéliumának – mint makrostruktúrájának – a koherenciája leképezhető a Jézus-misztikum köré koncentrikusan záródó metaforák sorával.

János szimbolizmusa

A kontextuális vizsgálat kereteit szélesítve érdekes párhuzamokat kínál az ószövetségi háttér. Itt is főleg két momentum:

a) Mózes 1,1–2,4 = a „teremtés himnusza”. Hogy a János-prológnál „bábáskodott”, arra utal a műfaji egyezés, a kezdőszó: Kezdetben... azonossága, a szó által való teremtés. A szónak tehát már a teremtéskor léteznie kellett; Általa lett minden – találjuk a János-prológnusban.

b) Péld² 8,22–36 = a „bölcesség himnusza”, mely a bölcesség praeexistenciájáról beszél. Mivel a bölcesség itt ugyanazt a szerepet tölti be a teremtésnél, mint a szó, az ige – az idők folyamán azonosult a kettő. Így beszél a János-evangélium az ige praeexistenciájáról.

¹ A János-evangélium egyik megtalált töredéke az eddig rendelkezésünkre álló legrégebbi ószövetségi kézirat az I. és a II. század fordulójáról.

² Péld – Példabeszédek könyve

A kontextuális vizsgálat legszélesebb körét János prológusának az egész szentírásbeli elhelyezkedése képezi. A hagyomány 4. evangéliumnak tartja Jánosét – míg a kronológiai szempont az első helyre emeli. Ez azért fontos különösképpen, mert a végső redakció az evangélium elejére tette ezt a himnuszt, s mivel az egész ószövetségi üdvtörténet is egy ilyen himnusszal, és ugyanazzal a szóval kezdődik – világos az Ó- és Újszövetség „szembeállítás”:

Mózes	—	Jézus Krisztus
Törvény	—	Kegyelem

Ezt az oppozíciót a vizsgált szöveg XVI. szövegmondatában is megtaláljuk.

1.4. TEXTUÁLIS MODELL

Bevezető megjegyzések a jelölésrendszerhez:

- : nagyobb (teljes) szövegegység
 ---: kisebb értelmi-szemantikai egység
 római szám: teljes v. teljesnek vett mondat egység = szövegmondat arab
 arab szám: tagmondat
 ): tagmondathatár
 T : tematikus egység
 R : rematikus egység

A tagolás csak elsődleges (globális) felosztás. A tematikus és a rematikus szakaszon belül nem különítettem el a tematikus „theme-proper”, sem a rematikus „rheme-proper” részeket. A T és R sorrendje nem esetleges; az egy zárójelen belüli két rémába beágyazódó téma is jelölve van.

A zárójelek közé kiemelt jelek, kötőszók, interpunkció a kapcsolódásra vonatkozik.

A zárójelben levő téma, réma (T), (R) hiányt jelöl.

(-): a szövegből hiányzó, beleértelmezéssel nyerhető T, R

A horizontális, alul vagy felül szereplő nyilak a mikrokapcsolódásra (konnexitásra) vonatkoznak, tehát a szintaktikai-kohéziós kapcsolódásra. A zárójelet metsző nyíl (⊢) a soron következő tagmondat témáját is, és a kapcsolóelemet is jelöli.

A nagyobb mondat egységeket (főleg szövegmondatokat) összefűző konnexitást a függőleges nyilak fejezik ki. A függőleges nyíl melletti rövidítések a konnexitás módját, vagy az ebben történő változást jelölik.

Lk: lexikai konnexitás

An: anaforikus konnexitás

An Szint: anaforikus és szintaktikus konnexitás

R↔ (-): a kötelező kiegészülés (valencia) információja

A mellérendelésnél térbeli egymásutánban, azonos sorban következnek a mondat egységek; alárendelésnél pedig vertikális szinteltolódással.

A szövegegységek egymáshoz viszonyítva rendje a tematikus-értelmi összefüggéseket hozza.

Mellékletek: János-prológus a Müncheni Kódexből

János-prológus az 1974-i kiadásból

Máté evangéliumának II. kapitulumának [MK]-ből

$T \rightarrow R$

A [MK] János-prológusa

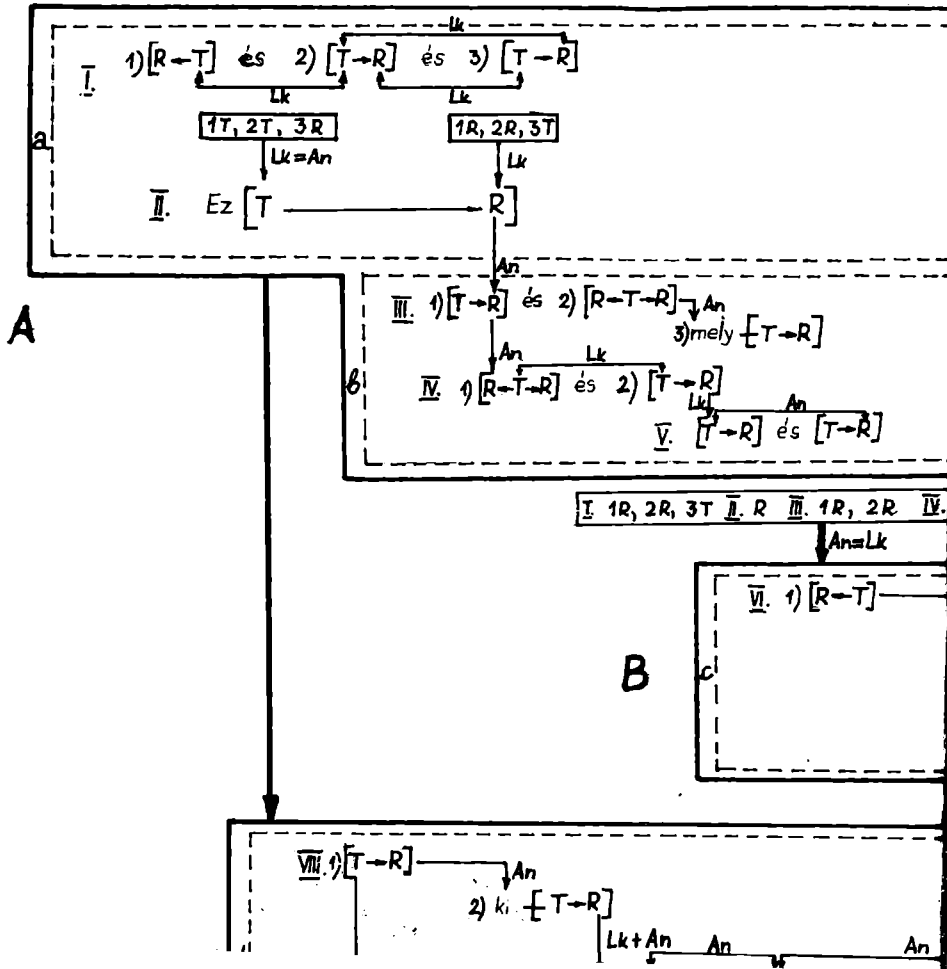
I. ¹Kezdetben vala ige ² és ige vala istennél ³ és isten vala ige. II. Ez vala kezdetben istennél. III. ¹Mendenek ő miatta löttének ² és ő nála nélkül *semmi* nem lött ³ *Mely* lött. IV. ¹Őbenne *élet* vala ² és az *élet* vala embereknek fényessége. V. ¹És az *fényesség* setétekben fénylik ² és az *feketék* őtet meg nem foglalták. VI. ¹Volt Istentől eresztett *ember* ² kinek neve vala János. VII. ¹Ez jött tanóságba, ² hogy tanóságot vallana az világról. VIII. ¹Igaz *világ* vala, ² ki megvilágosejt minden embert e világba jövót. IX. ¹E világban vala, ² és e világ őmiatta lött, ³ és e világ őtet meg nem esmerte. X. ¹Tulajdon önnébe jött ² és önnéi őtet nem fogadták. XI. ¹Valamennyien kedég fogadták őtet, ² adott önekik hatalmat Isten fiaja lenniek. XII. Kik nem vérekből, sem testnek akaratjából, sem férfúnak akaratjából, de születtek Istentől. XIII. ¹És az ige lött testté, ² és lakozik mübennök ³ és láttuk ő dicsőségét monnal Atyától, *egyetlen egy születetnek dicsőségét*, teljest malaszttal és igazsággal. XIV. ¹János tanúságot vallott őrolla ² és kajáltott mondván: ³ Ez az, ⁴ kit mondé, ⁵ ki énutánam jövendő ⁶ és énelöttem lött, ⁷ mert énelöttem való vala. XV. És ő teljességéből *mend mü vöttünk malasztot malasztért*. XVI. ¹Mert az *törvény* Mojzes miatt adatott, ² az *malaszt kedég* és az *igazság* Jézus Krisztus miatt lött. XVII. ¹Istent soha senki nem látta, ² hanem csak egyetlenezgy született Fiú, ³ ki vagyon Atyának ölében ⁴ ő meghirdette.

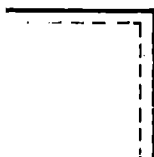
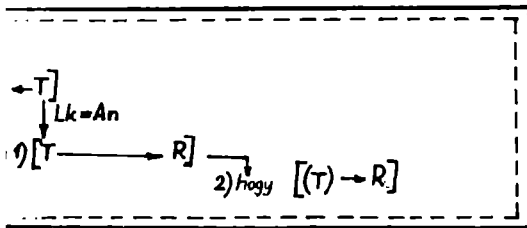
János-prológus [1974B]

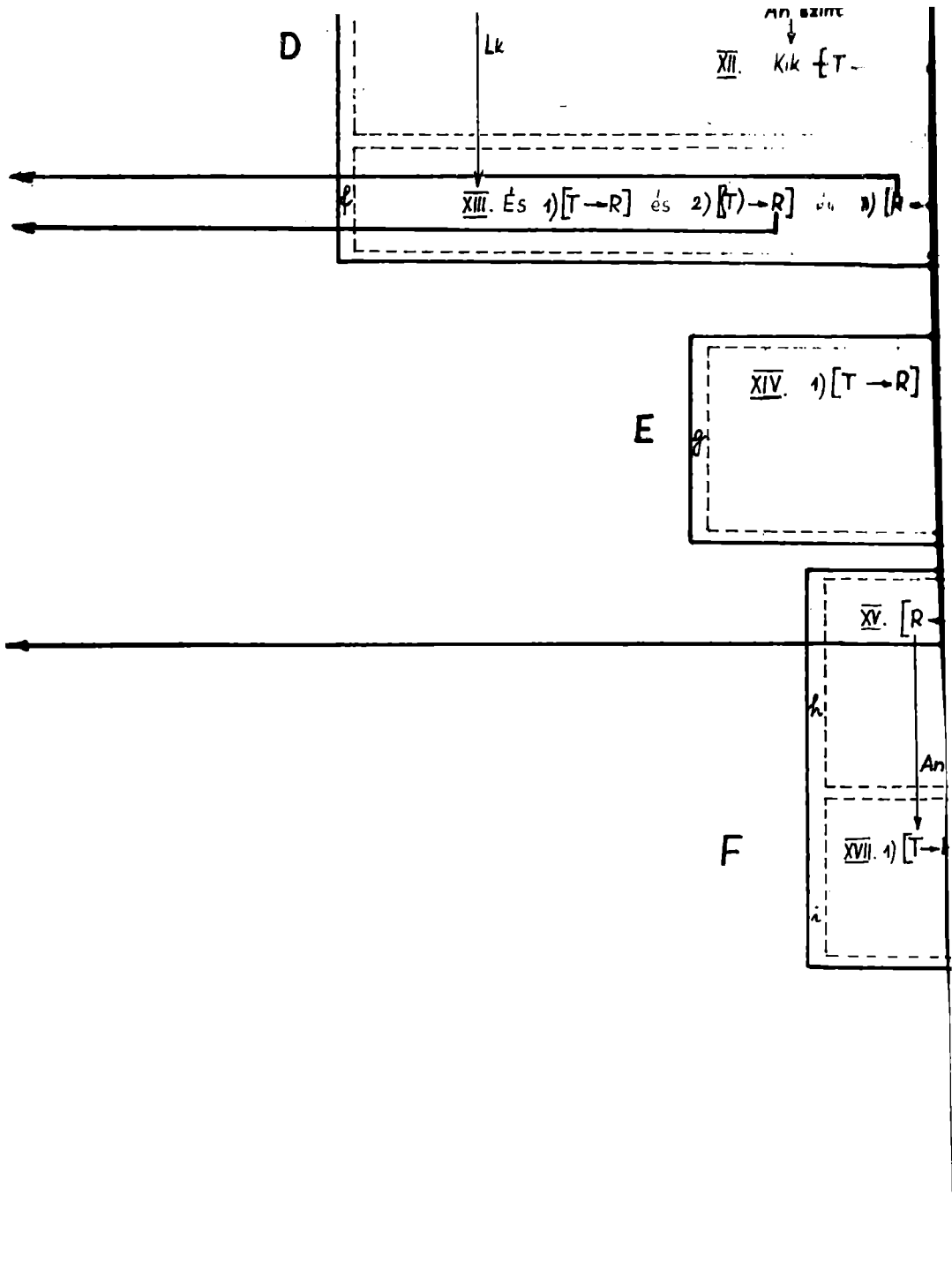
I. ¹Kezdetben volt az Ige, ² az Ige Istennél volt, ³ és Isten volt az Ige, ⁴ ő volt kezdetben Istennél. II. ¹Minden általa lett, ² nélküle *semmi* sem lett, ³ *ami* lett. III. ¹Benne az élet volt, ² s az élet volt az emberek világossága. IV. ¹A világosság világít a sötétségben, ² de a sötétség nem fogta fel. V. ¹Föllépett egy ember, ² az Isten küldte ³ s János volt a neve. VI. ¹Azért jött, ² hogy tanúságot tegyen, ³ tanúságot a világosságról, ⁴ hogy *mindenki* higgyn általa. VII. ¹Nem ő volt a világosság, ² csak tanúságot kellett *tennie* a világosságról. VIII. ¹(Az Ige) volt az igazi világosság, ² amely minden embert megvilágosít. IX. ¹A világba jött, ² a világban volt, ³ általa lett a világ, ⁴ mégsem ismerte föl a világ. X. ¹A tulajdonába jött, ² de *övéi* nem fogadták be. XI. ¹Ám akik befogadták, ² azoknak hatalmat adott, ³ hogy Isten gyermekei legyenek. XII. ¹Azoknak, ² akik hisznek benne, ³ akik nem a vérnek vagy a testnek a vágyából ⁴ s nem is a férfi akaratából, ⁵ hanem Istenből születtek. XIII. ¹S az ige testté lett, ² és közöttünk élt. ³ Láttuk dicsőségét, az *Atya Egyszülöttének* dicsőségét, ⁴ akit kegyelem és igazság tölt be. XIV. ¹János tanúságot tett róla, ² amikor azt mondta: ³ „Ez az ⁴ akiről hirdettem: ⁵ Aki nyomomba lép, ⁶ nagyobb nálam, ⁷ mert előbb volt, mint én.” XV. *Mindannyian* az ő teljességéből részesültünk, kegyelmet kegyelemre halmozva. XVI. ¹Mert a törvényt Mózes közvetítette, ² a kegyelem és az igazság azonban Jézus Krisztus által lett osztályrészünk. XVII. ¹Istent nem látta soha senki, ² Az *Egyszülött Fiú* nyilatkoztatta ki, ³ aki az Atya ölen van.

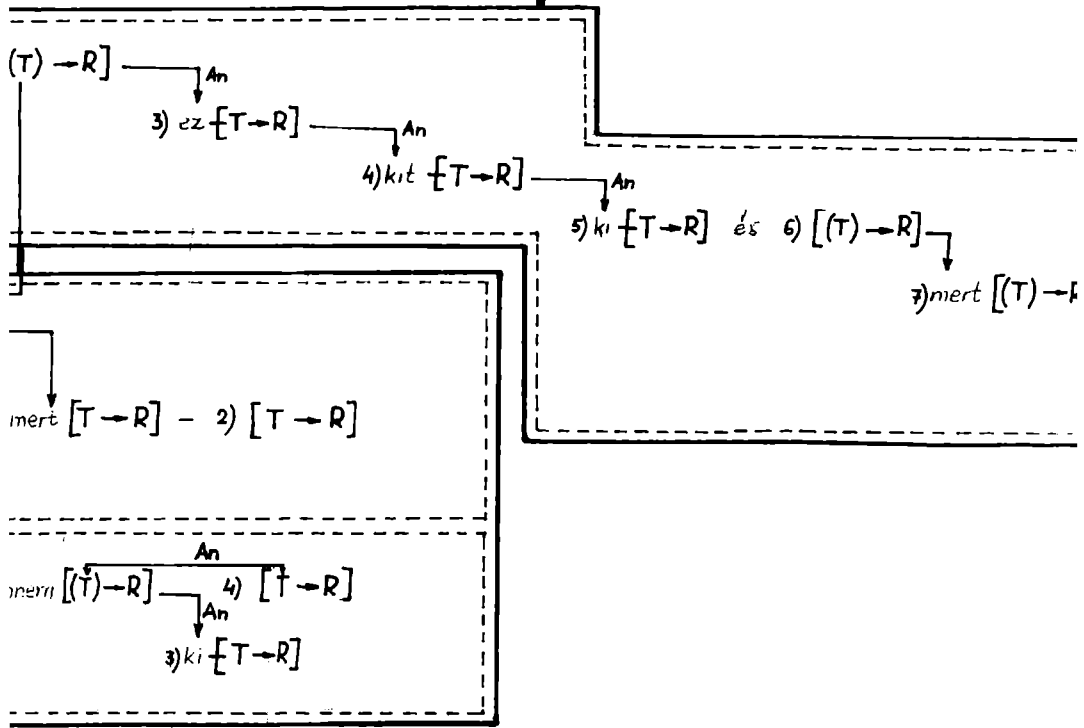
János-prológos [MK]

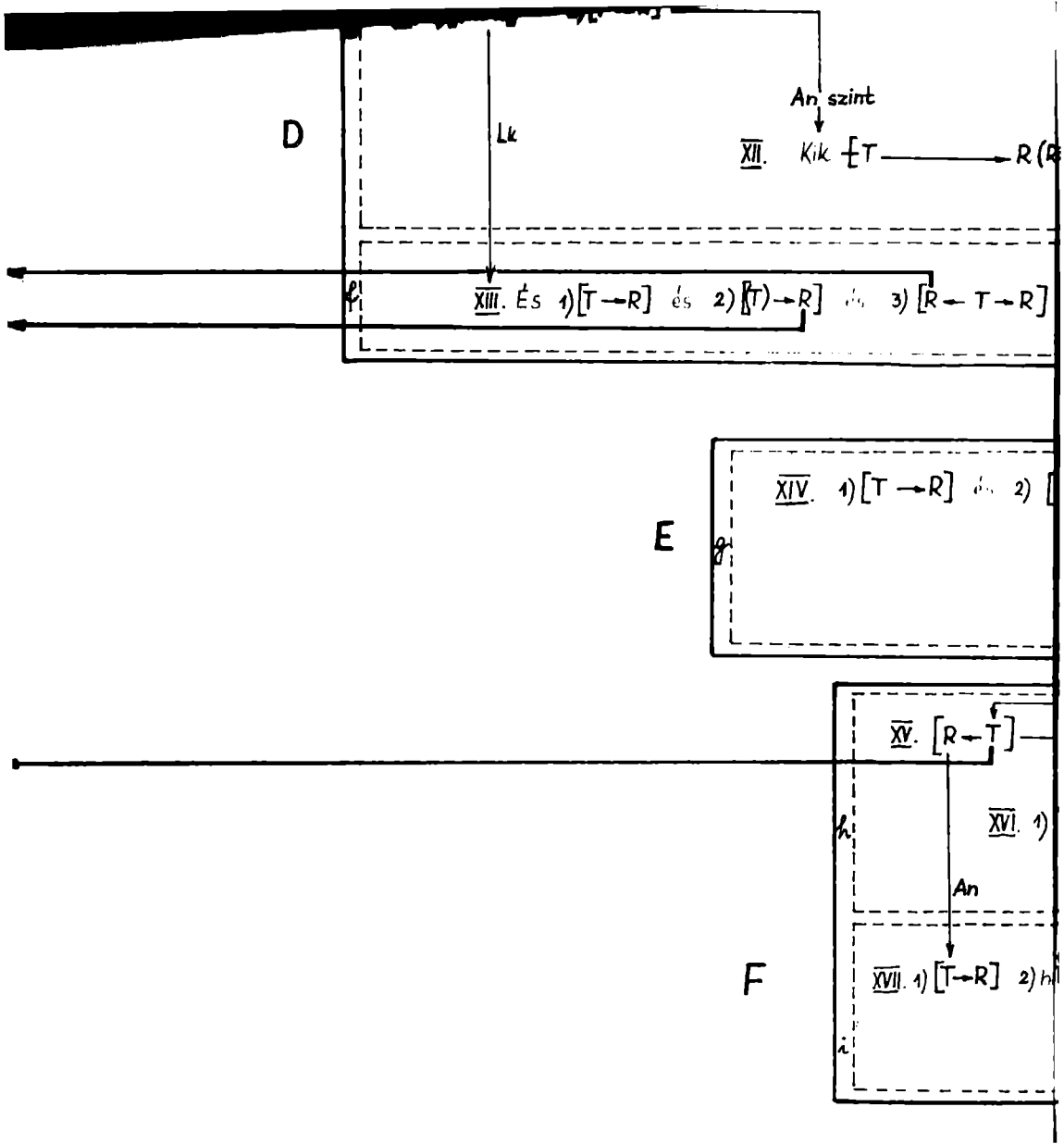

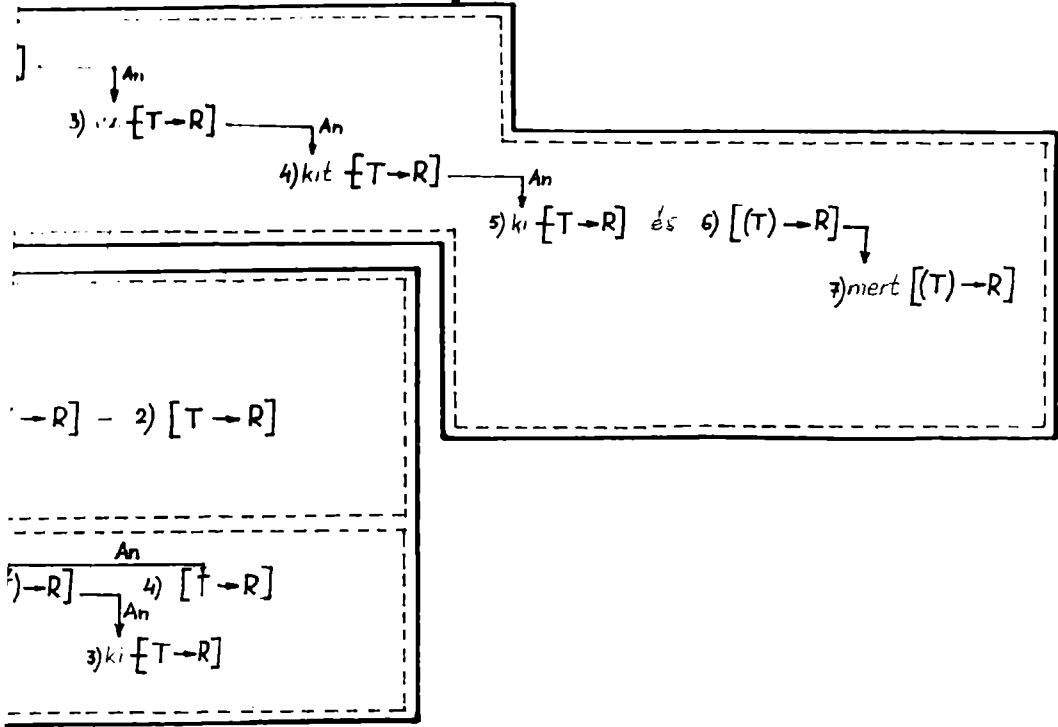
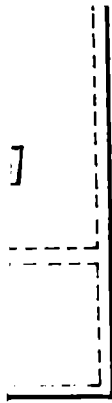

$+R+R)de]$

Maté evangéliumának III. kapitulumája [MK]

I. ¹A napokban jövő Jánus baptista prédikálván júdeának kietlenében ² és mondván: ³ Penitenciát tartsatok ⁴ mert elközelejt *mennyeknek országa*.
 II. ¹Mert ez az, ² *kiról* irattatott Izsaiás próféta miatt, ³ mondván: ⁴ *Ivöltőnek szava* kietlenben: ⁵ alkossatok úrnak utat, ⁶ igazakká tegyétek ő ösvényit.
 III. ¹Ez Jánus kedég vall vala ruhát tevéknek szőréből és ködmenruhát ő forcsoka környül; ² ő *étke* kedég vala sáska és vadméz. IV. Tehát kimegyen vala *óhozja* mend Jeruzsálem és mend Judea és menden vidék Jordán környöl. V. És megkeresztelkednek vala *ötöllő* Jordánban ő bűnöket meggyúnván, VI. ¹Látván kedég az leváltaknak és az saduccosoknak sokit, jövőket ő kereszttségére, ² monda nekik: ³ *Kecskekigyóknak nemzeti!* Ki mutatott nektek elfutnotok Istennek jövődő haragjától? VII. ¹Tegyétek azért penitenciának méltó gyimölcsöt! ² És ne akarjátok mondanotok tűnnönbennetek: ³ Ábrahámot valljuk atyánknak! VIII. Mert mondom tünektek, hogy *hatalmas Isten*, e kövekből felkölteni Ábrahámnak fiait. IX. ¹Mert *immár az fejsze az fa gyökerére* vettett. ² *Menden fa* azért, ³ *mely* nem teszen jó gyimölcsöt, ² kimettetik és az tűzbe eresztetik. X. *Én* valóbizony keresztellek tütöket vízben penitenciára. XI. ¹Ki kedég jövődő énutánam, ³ (az) **erősb töllemtől**, ² *kinek* nem vagyok méltó saruját es viselnem, ³ az keresztel tütöket szentlélekben és tűzben. XII. ¹*Kinek* szorólapátja ő kezében, ² és megtisztetjja ő szérójét: ³ és gyójtja ő búzáját ő csűribe, ⁴ az polyvákat kedég égeti megállhatatlan tűzbe. XIII. ¹Tahát *jövő Jézus* Galileából Jordánra Jánoshoz, ² hogy megkeresztelkednék *ötöllő*. XIV. ¹János kedég megtiltja vala ötet mondván: ² *Én* tartozom tetőlled megkeresztelkednem, ³ és te jössz *énhozjám?* XV. ¹*Felevén kedég Jézus* monda neki: ² Szőnnyél ma, ³ mert így illik nekönk betöltenönk minden igazságot. XVI. Tahát elhagyá ötet. XVII. ¹Jézus kedég megkeresztelkedtetvén legottan felmene az víztől; ² és íme megnyílnak neki mennyek, ³ és látta Istennek lelkét miként galambat és jóni órejá. XVIII. ¹És *íme* szó mennyből, mondván: ² Itt vagyok én *szerező* *fiam*, ³ kibem magamnak jól kelletttem.

2. A szövegek összehasonlításának eredményei

A bibliafordítás nemzetközi gyakorlatában az az elfogadott elv, hogy a Bibliát a mai ember számára, mai nyelven kell fordítani. Elavulttá lett tehát a szakrális szövegek fordításában sokáig élő módszer: az eredeti szöveg szó szerinti visszaadása.

A modern magyar fordításban érdekes módon ötvöződik a modernizáló törekvés és a hagyományörzés. A külföldiekhez hasonló teljes modernizálás átmenet nélküli nagy ugrás lett volna még akkor is, ha tudjuk, hogy a Rómában napvilágot látott 1951-i fordítás természetes, egyszerű stílusban adja a görög eredetét.

A modern kiadás újszerűsége, illetve hagyományörzése a kikövetkeztethető *bibliai stílus* vonatkozásában mérhető le. E stílus néhány jellemzője (a teljesség igénye nélkül, az adott szövegek példáival):

—— a mondatban és a stílusformák latin átvételek:

- *latinizmusok*: [MK] mendenek – omnia
sötétek – tenebrae
foglalták – comprehenderunt

(Mt 17.) kiben magamban jól kellettem
in quo mihi comlacui

[KG] akiben én gyönyörködöm

[1974B] akiben kedvem telik

- *szórend*: [MK] kinek neve vala János
cui nomen erat Johannes

[KG] kinek neve János

- *igei szerkezetek latinizmusa*: passzívum:

[MK] kiről irattatott (Mt 3.)
megkeresztelkedtek vala őtől (Mt 5.)
én tartozom tetőtled megkeresztelkednem . . (Mt 6.)

[KG] nekem kell általad megkeresztelkednem . . (Mt 14. s.)

- a gondolategységek egymásbakapcsolódása, a vissza- és előreutalás szintén latin átvétel. A szövegfoltyonosság eszköze: a körmondat is latinos szöveggépletet ad vissza azzal, hogy a szövegünkre is jellemző *és*-sel kapcsolódás még tipikusan héber örökség. (A prologusban az *és* 15 esetben szerepel mondatkapcsoló funkcióban)

- *infinitivusos szerkezetek*: a mondatképzés takarékoságára törekszik ezzel a latin. Átvételkor e szerkezetek idegenszerűségét az igenév ragozottsága sem takarhatta el.

[MK] Ki mutatott nektek elfutnotok (Mt 7.)

A [KG] ezt már felbontotta: Kicsoda intett meg titeket, hogy az Istennek elkövetkezendő haragjától megmeneküljete? (7. s)

vagy: [MK] És ne akarjátok mondanotok tűnnönbennetek . . (MT 9.)

[KG] És ne gondoljátok, hogy így szólhattok magatokban . . (9. s)

- *accusativus cum infinitivo*:

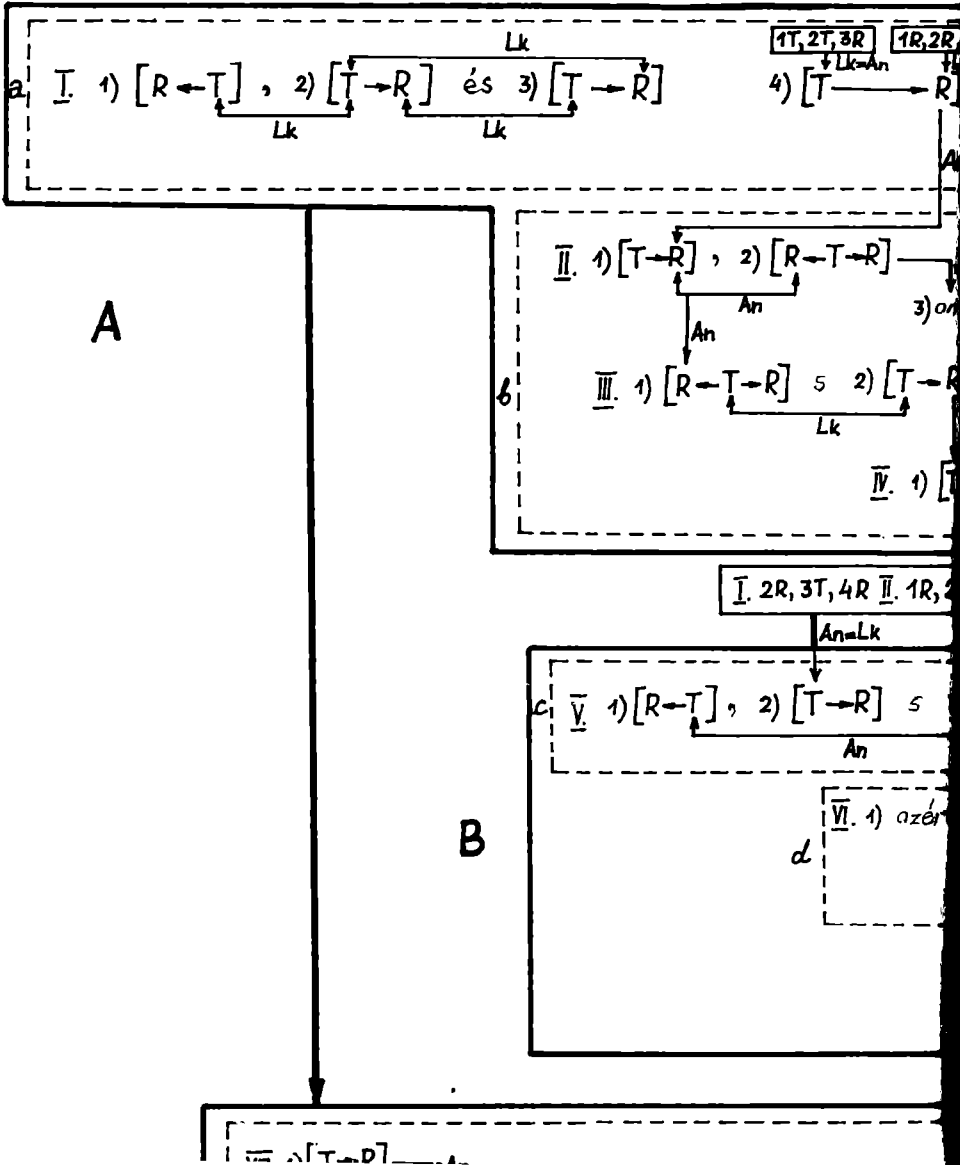
[MK] adott önekik hatalmat Isten fiaja lenniük

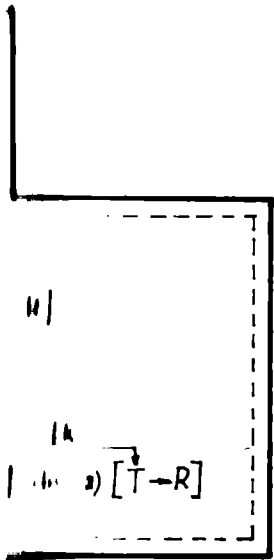
↓ ↓ ↓ ↙ ↓
.dedit eis potestatem filios Deos fieri

- *ablativus absolutus*: a latinban a szöveg-ökonómia eszköze, mert mondatrészként kezel mondat értékű közleményt; ide a magyar nyelv kifejlesztett egy ehhez hasonló szerkezetet:

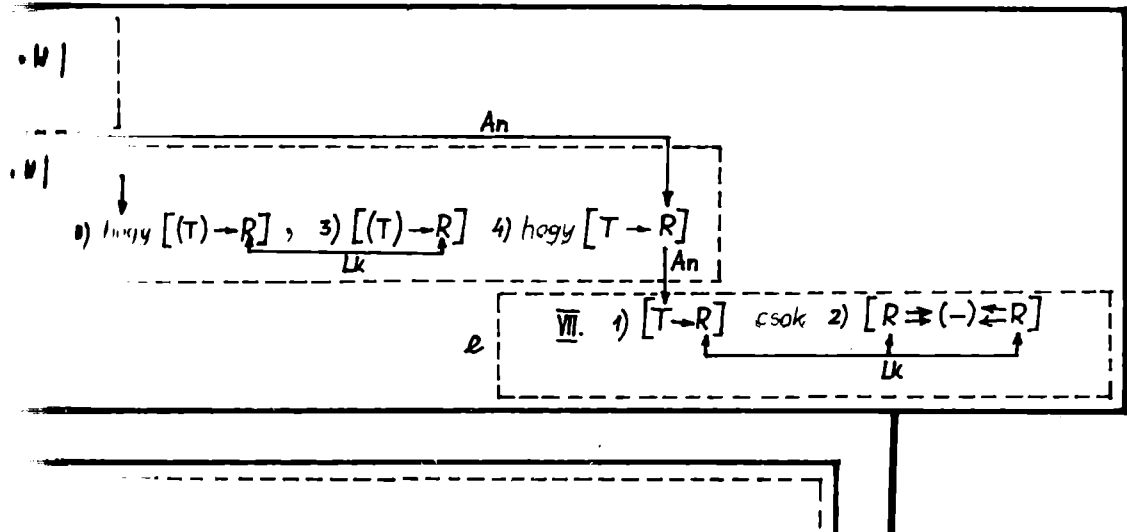

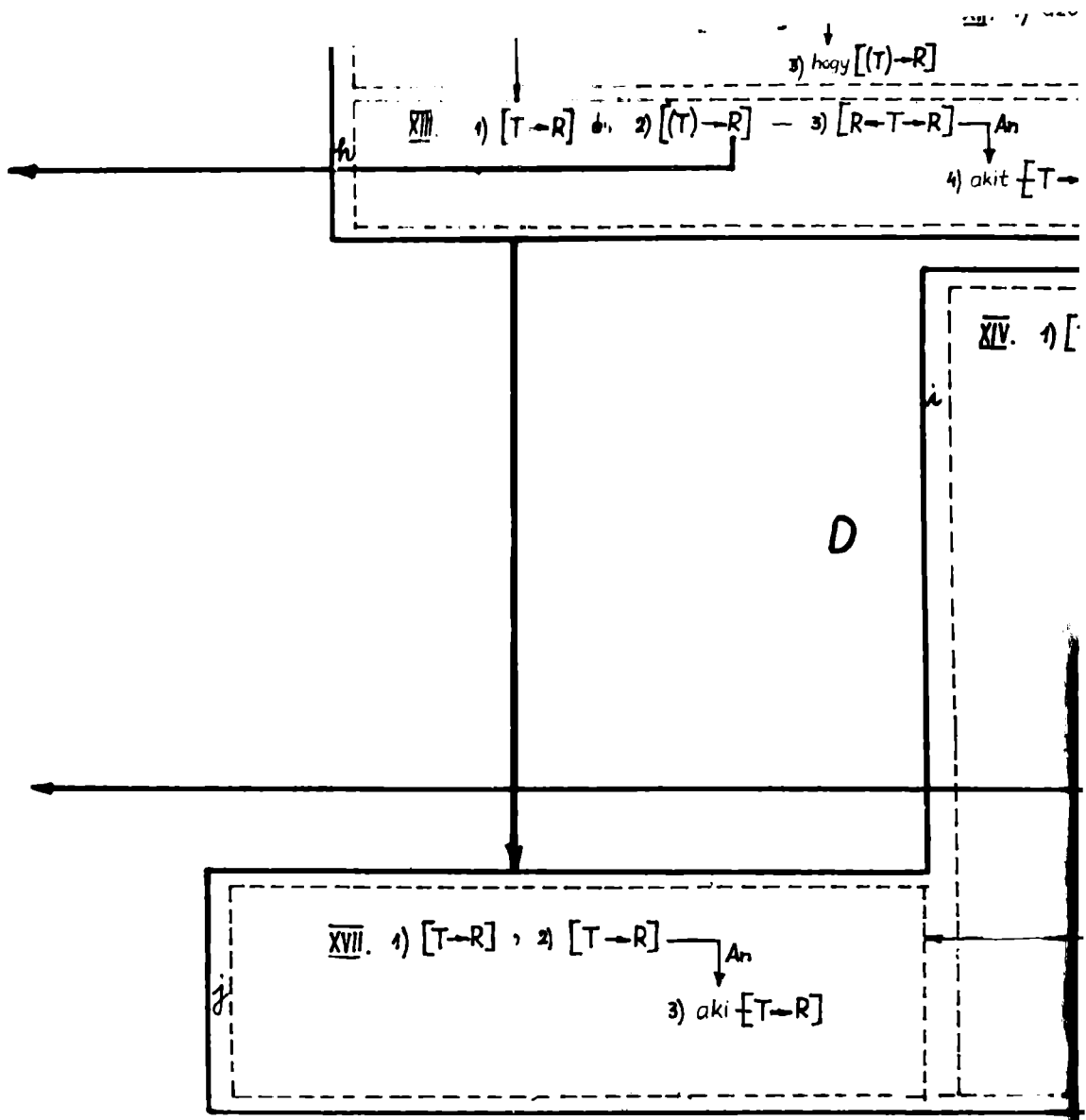
János-prológos [1974 B]

W

1) akik $[T \rightarrow R]$ 2) akik $[T \rightarrow R]$ s 4) $[(T) \rightarrow R]$ hanem 5) $[(T) \rightarrow R]$

$[R]$

2) amikor $[(T) \rightarrow R]$ $\rightarrow$ An

3) Ez $[T \rightarrow R]$ $\rightarrow$ An

4) akik $[(T) \rightarrow R]$ $\rightarrow$ An

5) aki $[T \rightarrow R]$ 6) $[(T) \rightarrow R]$ $\rightarrow$ mert $[(T) \rightarrow R]$

XV. $[T \rightarrow R]$

XVI. 1) mert $[R \rightarrow T \rightarrow R]$ azonban 2) $[T \rightarrow R]$

ff

[MK]: prédikálnán – praedicans

[KG]: aki prédikál vala

Békés-Dalos: ezt hirdette

[1974B]: így prédikált

– a halmozással (latin hatással bár) az ősi *paralelizmus* éled fel: [MK] alkossatok úrnak utat, igazakká tegyétek ő ösvényit. (Mt 3.)

– a *rag- és szóismétlés* stilisztikai közönyre utal:

[MK] kimegyen vala őhozá mend Jeruzsálem és mend Júdea és mendek vidék . . (Mt 5.)

– a *feltételes igemód* használata:

[MK] Ez jött tanúságba, hogy tanúságot vallana az világról (Jn VII.)

jövő Jézus . . . Jánoshoz, hogy megkeresztelkednék őtőlő (Mt 13.)

– *tülfordítás*: egyetlen egy születet = egyszülött erősb töllemtől = erősebb nálam'

E vázlatos stílusfeltérképezés után könnyebben felmérhető, mi az, ami archaikus elemként viszi tovább a mondanivalót, s mi változott:

– *Kifejezőkészlet*: újítás – fényesség — világosság
malaszt — kegyelem

Itt kell megemlíteni, hogy a latin fordítás sem adott vissza elég hűen néhány hatásos görög fordulatot:

görög: ,felütötte közöttünk sátrát'

latin: habitavit in nobis

[MK]: lakozik műbennönk

[1974B]: közöttünk élt

vagy: görög: ,kegyelmet kegyelemre halmozva'

latin: gratiam pro gratia

[MK]: malasztot malasztért

A [1974B] ezt visszaállította: kegyelmet kegyelemre halmozva

De a lényeges jelentéshordozó elemek továbbélnék (Ige, világosság, testé lett ige stb.)

— A *grammatikai eszközök* vonatkozásában is történt közelítés a mai beszélt nyelv felé. Az igeidőknél eltűnt a folyamatos múlt, – ami a János-prologusra egyébként is jellemző (még az 1963-i kiadásban is).

A fölösleges névszóhasználat is eltűnt: pl.

[MK] Valamennyien kedég fogadták őtet, adott őnekik hatalmat

[KG] Valakik pedig befogadták őt, hatalmat ada azoknak

[1974B] Ám akik befogadták, azoknak hatalmat adott

— *Mondatszerkesztés* szintjén analitikusságra törekvés érezhető. A [MK] vizsgált szövegében 42 a [T → R] egységek száma; az [1974B]-ban pedig 51. Az alárendelések, és részben a mellérendelések számának a növekedése a gondolat tagoltabb, világosabb átadását biztosítja. Példák:

[MK]

[KG] (7. s.)

[1974B]

VI. 1) |R ← T|_↓ An   1) |R ← T|_↓ An   V. 1) |R ← T|, 2) |T → R| s 3) |T → R|

2) kinek |R ← T| 2) kinek |R ← T|

Itt a jobb értelmi szegmentáláson kívül a szórend is helyreállt. A tömörítésre is van példa:

[MK]

XVII. 1) $[T \rightarrow R]$, 2) hanem $[(T) \rightarrow R] \downarrow$ 4) $[T \rightarrow R]$
 3) $ki \neg [T \rightarrow R]$

[KG] (18. s.)

1) $[T \rightarrow R]$; 2) $[(T) \rightarrow R] \downarrow$ 4) $az \neg [T \rightarrow R]$
 $\downarrow$ An
 3) $aki \neg [T \rightarrow R]$

[1974B]

1) $[T \rightarrow R]$, 2) $[T \rightarrow R] \downarrow$
 $\downarrow$ An
 3) $aki \neg [T \rightarrow R]$

Meg kell jegyezni azt is, hogy a János-prológusnál nem történt radikális változtatás a szövegen; a gondolat tömörsége, a szükséztű tagmondatoság, a jól tervezett ismétlődések és a logikus vonalvezetés már a Müncheni Kódexben megfelelt a vallási tétel misztikusságának. Ezt példázza:

[MK] IX. *E világban vala, és e világ ómiatta lött, és e világ ötet meg nem ismerte*

[KG] *A világban volt és a világ általa lett, de a világ nem ismerte meg őt.*

[1974B] *A világba jött, a világban volt, általa lett a világ, mégsem ismerte fel a világ.*

Ugyanezt példázza a prológus kezdősora is:

[MK]: 1) $[R \leftarrow T]$ és 2) $[T \rightarrow R]$ és 3) $[T \rightarrow R]$

[1974B]: 1) $[R \leftarrow T]$, 2) $[T \rightarrow R]$ és 3) $[T \leftarrow R]$

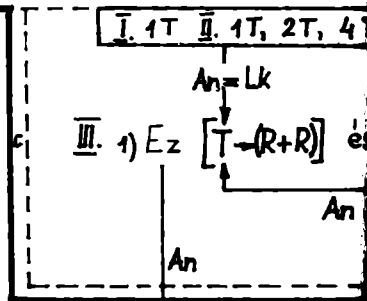
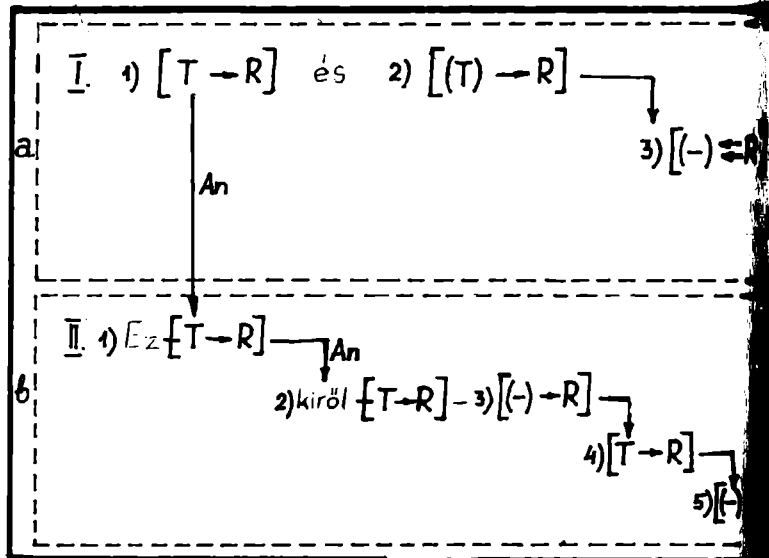
Az időben egymástól távol álló két szöveg szerkezetét egymásravezítve megállapíthatjuk, hogy lényegesebb strukturális változtatások nélkül élt tovább a szöveg. Ez azt is bizonyítja, hogy a filozofikus részek kompaktsága kialakult már a [MK]-ben, vm. azt is, hogy a kódexek világában már minden előzmény nélkül megjelenik a filozófia műnyelv is, mégha nehézkes, itt-ott zakatoló mondatszerkesztéssel is történik.

Nehéz megállapítani, hogy ez a primitív filozófiai terminológia megálta-e helyét az absztrakt fogalmak visszaadásában, – tehát megfelelő volt-e a középkori magyar nyelv e funkció betöltésére; e rövid szöveg szinte változatlan továbbélése a „kezdetleges” magyar nyelv gazdag eszköztárát villantja fel.

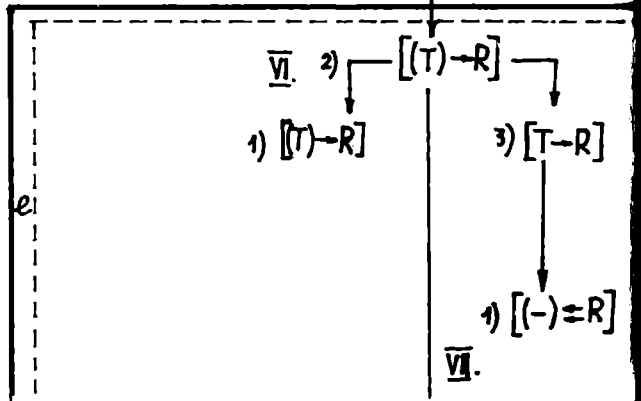
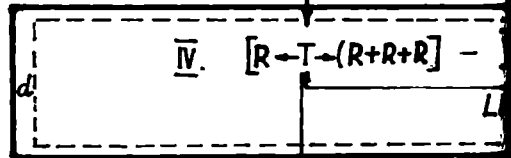

MÁTÉ EV. III. KAP. [MK]

A

B

1) $[R-T]$

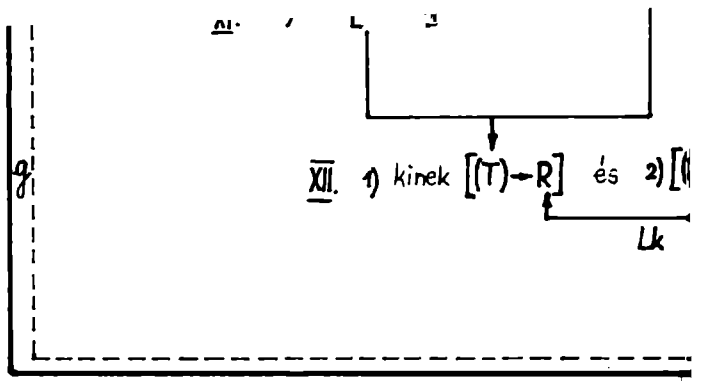
2) $[(-) \equiv R]$

3) $[R]$

$[R-T-R]$

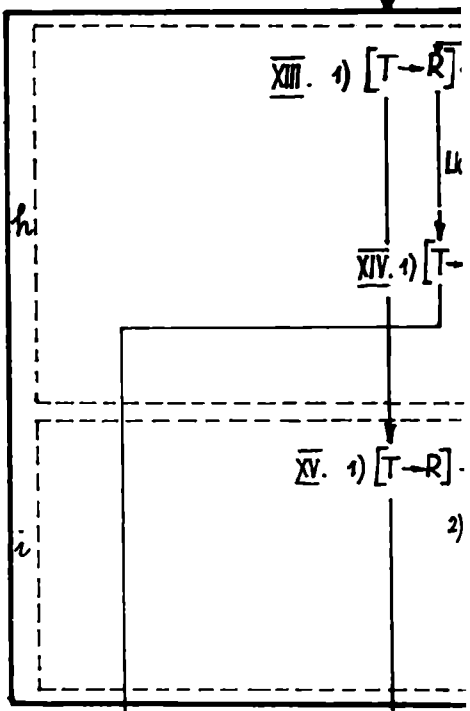
1) $[(-) \equiv R]$

3) $[(-) \equiv R]$

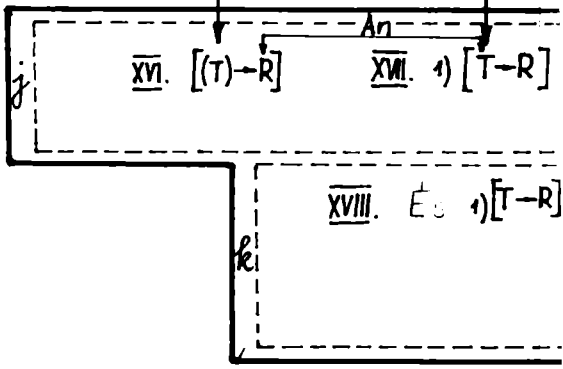

XI. 1T, 3T XII. 1T, 2

D

E

7) NINOK [T] → R

1) [T] → R kedég 4) [T] → R

2) [T] → R

R]

3) [R → T]

[T] → R

4) [R → T]

5) [(-) = R] 6) [(T) - (R + R)]

7) [R → T]

8) kiben [(-) = R]

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Általános Nyelvészeti Tanulmányok IX.
Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI.
Bárcki Géza: A Biblia új, teljes magyar fordítása Vigília, 1975. nov.
Biblikus teológiai szótár Róma, 1974.
B. Lőrinczy Éva: Az új magyar protestáns bibliafordítás néhány nyelvi-
stilisztikai problémája, MNy 1978. 4. sz.
Dezső László: A mondat aktuális tagolásának és szórendjének kérdésköre
Hagyományos nyelvtan – modern nyelvészet, Tankönyvkiadó, Bp.
1974.
Elekfi László: Közlésemélet, grammatika, aktuális mondattagolás
ÁNyT IX.
Herczeg Gyula: A régi magyar próza stílusformái Tankönyvk. Bp. 1985.
Horváth János: Irodalmi nyelvünk kezdetei, Tanulmányok, Akadémiai
K. Bp., 1956.
Horváth János: A magyar irodalom fejlődéstörténete, Akad. K. Bp. 1976.
Klaudy Kinga: Aktuális mondattagolás a fordításban, Disszertáció-kézirat
Mikes-Dezső-Vuković: A főnévi csoport alapkérdései, Újvidék, 1972.
Petőfi S. János: Szövegkompozíció makro- és mikroszinten, Híd, 1984. jún.
Petőfi S. János: A mondatgrammatikától egy formális szemiotikai szöveg-
elméletig, Magyar Műhely, 50–51–52. sz.
Ruzsiczky Éva: A Biblia újra fordítása. A Műfordítás ma c. kötet, Gondolat,
Bp., 1981.
Ruzsiczky Éva: A nyelvi lektor munkájáról, Nyr 100. évf. 1. sz.
Tanulmányok: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások
Intézetének kiadványa 1982.
Teológiai küsszótár, (Karl Rahner – Herbert Vorgrimler) Bp. 1980.

KÖZLEMÉNYEK

•

**IVAN CANKAR: A SZEGÉNYSORON
PÁVEL ÁGOSTON FORDÍTÁSÁNAK ÖSSZEJETÉSE
AZ EREDETIVEL***

SZILÁGYI KÁROLY
Újvidéki Rádió, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1986. dec. 17.

Pável Ágoston Cankar-fordításai körül az elmúlt nem egészen fél évszázad folyamán kialakult valamiféle halvány, amolyan műfordítónak kijáró, szerényebb kiadású nimbusz, mégpedig az olyan megállapításokból, hogy „fordítása művészi és tökéletes”, „jobb, mint az eredeti”, az általa fordított művek úgy szólnak meg magyar nyelven, „mintha magyarul íródtak volna” stb. Beismerem, talán nem a centenárium a legmegfelelőbb alkalom rá, hogy az ember utánanézzon egy kicsit e megállapítások aranyfedezetének – no nem a filológus szakismereteivel, csak a műfordító sylvanusi nyelvtudásával felszerelve –, de miután nem a minden áron való cáfolás szándéka vezérelt, s ennél fogva fennállt a nimbusz további fényesítésének a lehetősége is, nyugodt lélekkel (és a hályogkovács magabiztosságával) láttam munkához. Íme az eredmény.

Az összevetést az alábbi kiadások alapján végeztem el: Ivan Cankar: Na klanu, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1965; illetve Ivan Cankar: A szegénysoron, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1976.

Módszeremről annyit, hogy előbb végigolvastam magát a fordítást, aztán mondatról-mondatra összevettem az eredetivel elejétől végig, mégpedig úgy, hogy a célnyelvi szöveget olvastam el először, hogy ne befolyásoljon a fordítói reflex. Cédulázáskor nem voltak előre kijelölt szempontjaim, minden érdekesebb példát kiragadtam, pozitívat és negatívát egyaránt, azzal, hogy a pozitívaknál, természetesen, csak a feltűnően jó megoldásokat, a fordítói leleményeket jegyeztem fel – ami „csak” jó, azt magától értetődőnek vesszük. A megfelelően csoportosított és helyenként rövid, szubjektív kommentárral ellátott példamondatokat külön mellékelem.

És most térjünk a tárgyra!

Kezdjük a címmel: Na klanu – A szegénysoron. Telitalálat. A *klanec* szótári jelentése *meredek lejtő*, illetve *kaptató*, *kapaszkodó*. Nyilvánvaló, hogy bármelyik jelentését választja a fordító, más képzetársítást vált ki a magyar olvasóban, mint az eredeti. Viszont, ha arra gondolunk, hogy a többnyire katlanokban épült szlovén kisvárosok elszegényedett lakói a városszéli nyomornegyedbe költözvén egyszeriben felszorultak a hegyoldalba, rájövünk, hogy a *klanec* a domboldalba vágott meredek, gidresgödörös nyáriút két oldalán sorakozó nyomorúságos házikók színönfmája is egyben: a *szegénysoré*.

* Elhangzott a centenárium alkalmával rendezett tudományos tanácskozáson, Szombathelyen, 1986. okt. 10-én

Pável Ágostonnak az *eredeti szöveghez való viszonyulása* szabad és kötetlen. Nem ragaszkodik hozzá görcsösen, nem tesz engedményeket az indulási nyelv szellemének. Torzításnak, hamisításnak, kihagyásnak nem találtam említésre méltó példáját. Úgy érzem, Pável átmentette a század első harmadában elterjedt műfordítói felfogásból az alapvető célt: jól olvasható szöveget adni az olvasónak (ami mögött alighanem az a szándék bujkált, hogy a „mintha magyarul íródott volna” benyomást keltse). Ha szövegűség szempontjából egyetlen szóban kellene jellemeznem Pável fordítását, ezt választanám: *szuverén*. Jó értelemben szuverén: nem az eredetivel azonos, hanem, Bart István szavaival „az eredeti mű *hic et nunc* érvényes eszméjét fogalmazza új művé”.

Már a regény első lapjain szemembe ötlük Pável Ágoston fordításának két igen jellemző *stilisztikai* sajátossága: az *egyéni mondattagolás* és a *barokkos túldíszítettség*. Pável nem mondatról-mondatra halad, hanem gondolati egységeket tolmácsol, mégpedig elég sok helyütt a magyar nyelv szellemének szerinte jobban megfelelő mondatszerkesztéssel. Mintha viszolyogna az összetett mondatoktól, pláne a többszörös összetételektől: ha teheti, egyszerűre bontja őket. Ennek legszélsőségesebb példájára a 76. lapon futok rá (vö. az eredeti 53. lapjával), ahol a szlovén szöveg egyetlen mondatát Pável se több, se kevesebb, mint kilenc mondatra tagolja! Hadd szögezzem le azonban mindjárt, hogy Cankar nem Thomas Mann, nem fő jellemzője „a térerősen nagyvonalú, impozánsan boltozódó mondatszerkesztés” (Szabó Ede), túlzás volna tehát Pávelt stílushamisítással vádolni. Eljárását egy racionális elme azon törekvéseként kell felfognunk, hogy (az eredetit semmilyen vonatkozásban sem károsítva) megkönnyítse az olvasó dolgát.

Másik jellemző fordítói módszere, a túldíszítés, nyilván a fentebb említett szabad szövegkezelésre vezethető vissza. Francka nevetése *gyöngyözik-visszhangzik*, a zöld rét *széles és smaragdós*, az ökölcsepások *nehézebbek, súlyosabbak, bunkósabbak*, a városi élet *gyönyörűsége, káprázatosan kavargó-csillogó* – hogy csak néhány példát említsék. Mintha a jelzők halmozásával akarta volna Pável Ágoston ízesebbé, szemléletesebbé, néhol megrázóbbá tenni a fordítását. Ha csak a magyar szöveget olvasom, el kell ismernem: eredménnyel. Ha viszont Cankar szemszögéből nézem a dolgot, nem hiszem, hogy hálás volna ezért a stílárís többletért. Kívülállóként is azt kell mondanom, hogy nem feltétlenül jó, ha a fordítás szebb (díszesebb), mint az eredeti.

Ez a túlburjánzó díszítőhajlam azonban szerencsére csak egyike a Cankar-tolmácsolás stílárís dimenzióinak Pávelnél. A többi vonatkozásában kiváló stílusérzékről és kifinomult fordítói ösztönről tesz tanúbizonyságot. Ékesen bizonyítják ezt a mellékelt függelék I. pontjában felsorolt példák (s az összbenyomást azt sem rontja különösebben, hogy a IV. pontban ugyanakkor rámutatok néhány apróbb stílárís kisiklásra is), de úgy érzem, két-három példán ehelyütt is érzékeltetnem kell, milyen remek stílusérzékű fordítóval van dolgunk.

Az eredeti szöveg 19. lapján található a következő mondat: „Brala je počasi, od črke, lepe mašne molitve.” Ez Pávelnél így hangzik: „Lassan szedegette a betűket a szép miseimádságokhoz.” (27. 1.) Még aki csak általános iskolai szinten vagy gyorstalpaló tanfolyam legelső fokozatán tanult szlovénul, az is tudja, hogy a *brati* szótári jelentése ebben a szövegkörnyezetben egyértelműen *olvas*. És Pável mégsem a kínálkozó, kézenfekvő jelentést választja, hanem a másikat, a *szed* igét! És mennyivel

kifejezőbb, plasztikusabb, szemléletesebb ezáltal a mondata: „Lassan szedgette a betűket a szép miseimádságokhoz.”

Vagy egy alpáríbb példa: a *gostilnát* Pável következetesen *kocsmá*-nak fordítja. Pedighát a *vendéglő* közelebb állna hozzá. Ezt látszik alátámasztani az a tény is, hogy a szlovéniai *gostilnák*, legyenek út menti fogadók vagy búcsújáró helyi, étellel is szolgáló, olykor jókora kerthelyiséggel ellátott vendéglők valóban felette állnak valamivel a mi kocsmáinknak. Mégis igazat kell adnunk Pávelnek, hogy *kocsmá*-nak fordította. Túl választékosnak érezte a *vendéglő*-t: ha ő kocsmát mond, többnyire ivást, ivászatot, részegséget vetít előre. Ráadásul következetes marad önmagához, saját értékrendszeréhez, hisz amikor a kocsmánál alacsonyabb rendű, ma így mondanánk: leprább helyről beszél, *csapszék*et, *butik*ot mond.

És még egy jellemző példa. Cankar egyik pozitív hőséről, Tone Mihovról Pável a világon se írta le azt, hogy *csipás szemű* (krmežljav). Ehelyett ezt írja: „Gyulladt szemhéja most is duzzadt és vörös volt.” (134/194) Eufemizmus? Nem. Stílusérzék!

Pável Ágoston mondatai sehol sem csikorognak, sehol sem üt át rajtuk az eredeti. Párbeszédei életesek. Olykor párbeszédesít is: (az eredetitől eltérően) a szereplő szájába adja az író szövegét (130. l.) Ritkán, de szerencsés kézzel teszi. Apropó: szereplők. Még egy jellemző mozzanat: amilyen rokonszenvvel kezeli Franckát, Tone vagy Lojze Mihovot, olyan mostohán bánik Franckának valóban nem túl rokonszenves édesanyjával. Azt mondja róla, hogy *elszedi* Francka pénzét (Cankarnál Francka adja oda), *mamlasz*-nak (*neroda*) nevezi a lányát, úgy beszél hozzá, mint a kutyához (Mars haza!), s ahol Cankar egyetlen jelzót használ csak („... gledala je Francko z osornimi očmi”) Pável ezt írja: „... ráförmedt mogorván, barátságatlanul, szigorúan.”

Néhány helyen érdekes, nekem régiesnek tetsző megoldásokra figyeltem fel. Nem archaizálás ez (Cankar sem archaizál – oka sincs rá), talán csak a mai fülnek kissé szokatlan igekötő-alkalmazás, szóhasználat. Kedves színfoltjai a fordításnak.

Meg kell mondanom végül, hogy találtam egy-két *tárgyi tévedést* is. Minthogy azonban jobbra jelentéktelen félrehallásról vagy személycseréről van szó, feleslegesnek tartom részletezésüket. Nem árt ha tudunk róluk (a példatárban feltüntettem őket), az összbenyomást azonban mit sem befolyásolják.

Akkor talán egy-két szót befejezésül erről az összbenyomásról is. Senkit se téveessen meg a példákban és a fentiekben is megmutatkozó egyensúlyeltolódás: nem kritikusi, emberi rossz szokásunk, hogy a jóra csak bölintünk, csettintünk, a hibán meg hosszasan elrágódunk. Nem mindenki számára hozzáférhető és érthető a mellékelt példatár, hadd hangsúlyozzam hát itt is, hogy a példákban több, mint egyharmada pozitív: pazar nyelvérzékről, merész tömörítő készségről, fegyelmezett pontosságigényről, kiváló műfordítói ízlésről és ösztönről vall mind. A fordításról kialakult összkép is egyértelműen kedvező: fő erénye az első helyen kiemelt szuverenitás mellett az olvasmányosság, a színes stílus, a szép nyelvezet és a cankari jellemek, a cankari légkör hű átplántálása, egyetlen hibája a barokkos túldíszítettség.

És hadd feleljek a legvégén az ilyenkor óhatatlanul felmerülő kérdésekre is. Tökéletes-e hát a páveli Cankar-fordítás? Nem, nem tökéletes, „csak” kiváló, műveszi. Jobb-e, mint az eredeti? Nem jobb, csak valamivel érzékletesebbek a színei. Nem is kell, nem is szabad jobbnak len

---

nie az eredetnél. Veszített-e az elmúlt csaknem fél évszázad folyamán frissességéből, értékéből, nem volna-e időszerű esetleg az újrafordítás? A patina meglátszik rajta, ez kétségtelen, de ez csak a városrendezőknél ok a rombolásra. Feszesebben, modernebbül le lehet fordítani Cankart – szebben nem.

P É L D Á K

Az összevetés az alábbi kiadások alapján készült:

Ivan Cankar: Na klancu, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1965, illetve

Ivan Cankar: A szegénysoron, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1976

I. SZÉP MEGOLDÁSOK, FORDÍTÓI LELEMÉNYEK

1.1. ... in ko bi bila luč, bi Franc- ka vstala ... (6. oldal)	Ha még <i>virrasztana a mécses</i> , Franc- ka bizonyára fölkel ... (8. oldal)
1.2. ... in glas, pol dolg z dih in pol ihtenje ... (7)	sóhajós zokogás (10)
1.3. kraji kjer je sreča in veselje in bogatstvo (44)	kánaáni tájak (62)
1.4. gospod je bil v kleti in je pil ... (45)	az úr a pincében kóstolgatta a borokat (64)
1.5. Mihov je čutil veliko krivico, ki so mu jo storili, in ozrl se je po ljudeh z zaupljivim pri- čakovanjem ... (56)	Nagy igazságtalanságnak érezte ezt a megszegyenítést, és <i>bizalommal</i> , <i>várakozással</i> nézett körül ... (81)

(nem jelzős szerkezetet alkalmaz, mert a magyar szövegben mesterkéltnek hatna!)

1.6. Propali obrtniki, kmetje, ki so jim bili prodali kočó in zem- ljo ... (64)	Tönkrement iparosok, parasztok, akiknek házuk, földjük <i>dobra ke- rült</i> ... (92)
1.7. ... prikažal se je časih bel ob- laček na nebu, zibal se je in tresel v vetru ter se potopil v čisto sinjino. (46)	Csak néha-néha mutatkozott kis, fe- hér felhőfoslány az égen; <i>ezt is</i> addig-addig ringatta, úsztatta a szel- lő, míg <i>belemosta</i> az égbolt maku- látlan kékségébe. (65)
1.8. ... v kotu ogromna peč iz ze- ne lončevine (60)	a sarokban egy hatalmas, <i>zöld sze- mes</i> cserépkályha állott (86)
1.9. In popravljaj je romantično de- lo nemškega pisatelja, šele nje- gova vroča domišljija – domiš- ljija slabotnega, plašnega člo- veku brez energije – je dala ro- manu pravo romantično življe- nje. (62)	Javítgatta a német regényírók ro- mantikus műveit, és csak az ő <i>fül- ledt képzelete</i> adott a silány regé- nyeknek romantikus színt és éle- tet. (90)

(merész, de remek tömörítés! Ebben a „fülledt”-ben benne van

- I.10. Ko je zakričalo na postelji no-
vorojeno dete, se je Francka na-
smehnila presrčno in veselo ...
(63) Amikor az ágyban fölsírt az új-
szülött, boldog és vidám mosoly
ünnepest Francka arcán ... (91)

(érdekes, egyéni; az „ünnep”-ben benne van az is, hogy *ritkán*
mosolyoghatott!)

- I.11. „Ona je kriva!” si je mislil
in se je ozrl nanjo s sovražnim
pogledom. (77) „Ó az oka mindennek!” – gondolta
magában, és ellenséges szemmel
vágott feléje. (112)
- I.12. „E, dela dobim povsod!” – je
odgovoril sam ... (81) „Eh! Munkát kapok mindenütt!” –
felelte *ágaskodó aggodalmaira*.
(118)
- I.13. „Morda se bosta srečala v mestu,
nenadoma na ulicah!” Morda se
bosta srečala v mestu, oba sreča-
na in vesela. (95) Talán találkoztok valahol a vá-
rosban ... egészen váratlanul ... va-
lamilyik utcában! ...
Talán csakugyan összehozza őket
a jó szerencse, és mindketten bol-
dogok és jókedvűek lesznek. (139)

(el lehetne vitatkozni afölött, mennyiben van Cankarnál stili-
sztikai funkciója a szó szerinti ismétlődésnek, a magam ré-
széről mindenestre szerencsésebbnek találom P. Á. megoldását)

- I.14. ... in čelo, sve polno gub, ka-
kor da bi bilo z nožem razre-
zано, je bilo zelo visoko. (75) ... ráncokkal összevissza barázdált
homloka *magasan fölszaladt a feje*
tetejére. (109)
- I.15. Šel je vdan in ubog, glavo glo-
boko sklonjeno, culo pod
pazuho ... (90) Megadóan, sorsába beletörődve,
szegényesen ment el, mélyen le-
hajtott fejjel, az inség horpadt ba-
tyujával a hóna alatt. (130)

(kissé talán túldíszített, de szép)

- I.16. „Ampak tudi oni naj ne *nadle-
gujejo* nas siromakov. Zakaj pa
so bogati? Zato ker nas *nadle-
gujejo!* Nas vse, ki smo tukaj,
so *nadlegovali* tako dolgo, dok-
ler nas niso slekli čislo do na-
gega ter nas spodili na kla-
nec ...” (96) – De ők se *kellemetlenkedjenek* ne-
künk, szegényeknek. És hát volta-
képpen miért is gazdagok ők? Azért
mert *nyúznak, szipolyoznak* ben-
nünket! Mindnyájunkat, akik itt va-
gyunk, addig *nyúztak, szipolyoz-
tak*, amíg pórére nem vetköztettek,
akkor aztán kikergettek bennünket
a szegénysorra. (140)

(lásd az I. 13. megjegyzését!)

- I.17. Umolknili so za trenutek vsi
– rane so bile povsod, kamor se
je beseda dotaknila. (108) Egy pillanatra mindnyájan elhall-
gattak ... Mindenütt *eleven sebet*
érintett a beszéd. (156)

- I.18. „... Nekaj da človek, nazadnje
pa mu je le preveč.” (111) – Hiszen nem mondom, ad az ember
egyszer, ad kétszer, háromszor, de
végre is megelégteli. (161)
- I.19. „Na, ker tako gledaš, berač!”
(118) „Nesze, kódis, hogy ki ne essék a
szemed!” (171)
- I.20. Napravitl si je bil drugo živ-
ljenje, ker je bilo resnično
življenje tako umazano, polno
skrbi in groze. (119) Valódi, mindennapi élete kódisos,
rút gondokkal és ijedelmekkel volt
zsúfolva. Teremtett hát magának
egy másik, ünnepi, tündéri életet bu-
ja képzeletében. (174)

(a túldíszítettséget nem számítva – jó. Különösen az inverzió
tetszik.)

- I.21. Nizke, zadelhe izbe; vlažne
stene, samo nad posteljo sveta
podoba, morda glava Kristu-
sova, s trnovo krono in krva-
vimi kapljami na čelu ... (157) Alacsony, dohos szobácskák. Nyir-
kos falak, melyeken csak az ágy
fölött lóg egy szentkép, talán ép-
pen a töviskoronás, *vérrel verej-
tékező* Krisztus feje. (227)

(kissé zavar, hogy Krisztus feje lóg, de a *vérrel verejtékező*
minden fenntartást feledtet)

II. RÉGIESNEK TETSZŐ MEGOLDÁSOK

(Nagyobb részük ellen semmi kifogásom; különleges ízt, za-
matot kölcsönöznek a fordításnak.)

- II.1. ... da bi bilo vse to priprav-
ljeno zanja ...” (18) ... mindezt az ő számára *remekelték*
(26)
- II.2. Zašumelo je lahko v drevju
ob cesti (39) az út menti fák *megzúgtak* (56)
- II.3. Francka je hodila proti dežju
in prijetno ji je bilo, ko ji je
umivalo vroči obraz. (39) Francka szembement az esővel, for-
ró arcának jólesett a hűvös *perme-
teg*. (56)
- II.4. Prišlo je po pesku, zašumelo
je krilo gospe načelnice.
(46) De akkor *megzörgött* az út kavicsa,
és *megsuhogott* az állomásfőnökné
szoknyája. (65)

(figyeljük meg, milyen szerencsés megoldásokat talál az *umivalo*
je, prišlo je féle, a magyar nyelv szellemének idegen for-
dulatokra!)

- II.5. ... že zdaj opravlja Francko
po vsem trgu ... (49) ... és máris *ragesalja* Francka be-
esületét városzerte ... (70)

- II.6. Vrnil se je domov čemerem, Komoran, szinte zord tekintettel
od tistega večera se je bil jött meg a börtönből. Attól a vég-
postaral. (61) zetes estétől kezdve látszólag meg-
öregedett. (88)

(ha volt is valamikor a *látszólag*-nak *láthatólag* vagy *szemlátomást* jelentése, ma már félreértéshez vezet!)

És még néhány példa a régies szóhasználatra, az eredeti feltüntetése nélkül:

háládatosság és reménykedés (10) – (háfa és remény)

szomorúságos (12)

fülletleg nyári csönd (130)

megkutyálják magukat (140)

hangosan megimádkoztak (177) – (szép!)

(elszegődtette) gyermeklánynak (184) – (értsd: pesztrának, pesztonkának)

késő alkonyatig is *megült*

az asztal mögött (186) – (szép!)

Koldult értünk, holott magáért

egyetlen szót sem tett volna (192) – (szép!)

III. TÚLDÍSZÍTETTSÉG

- III.1. zeleno zagrinjalo (5) *fakózöld függöny* (7)
- III.2. Domislila se je tistega dne (7) Ez a *szomorúságos* vasárnap
jutott az eszébe (10)
- III.3. ... v sanjah se je smejala ve- Nevetése vidám és hangos volt,
selo in glasno, ali v zadehli de a fülledt szobában, az éjszaka
sobi, v mirni noči je bil njen csöndjében úgy *gyöngyözött-vissz-*
smeh podobno stokanju bol- *hangzott* a nevetése, mint a beteg
nega človeka. (8) ember nyöszörgése. (11)
- III.4. Mati je sedela še zmerom na Az anyja még egyre a ládán *kot-*
škrinji (10) *lott-prézsmítált* ... (14)
- (szép, de torzít, és a fordítónak arról a tudatos vagy öntudatlan
szándékáról árulkodik, hogy az anya képét egy árnyalatnyival
sötétebbnek fesse, mint Cankar tette)
- III.5. ... kjer so se razprostirali ... elővillant a síkság, *széles smarag-*
zeleni travniki. (16) *dos* rétjeivel (23)
- III.6. Ženske so se prepirale ... (18) A *kíváncsiskodó* búcsusok *karaty-*
tyoltak ... (26)
- III.7. ... in kakor si je želela v ne- ... vagy magába a mennyországba,
besa, kjer so angeli. (20) ahol angyalok *muzsikálnak és éne-*
kelnek. (29)

- III.8. Zdaj je legla na njegove sanje
črna senca (81) Most sötét árnyék borult *tündéri*
álmára (117)
- III.9. Zgodilo se je veliko – fant s
klanca je šel študirat. (87) Nagy dolog történt a városvégi
szegénysoron: az *ínség sápadt gyer-*
mekéből diák lett. (125)
- III.10. ... je stopal po klanecu dol
kakor mlad gospod. (92) *Szépen, illedelmesen* lépkedett a
dombról lefelé, mint egy fiatalúr.
(133)

(ráadásul nem is jólneveltségről van szó,
hanem inkább feszítésről, büszkeségről)

- III.11. ... njen obraz je bil čudno
mlad, ves bez gub, ustnice
so se smehljale mirno. (98) ... *átszellemült* arca csodálatosan
fiatalnak látszott, semmi ránc nem
volt rajta, és *mintha dicsfényben*
ragyogott volna, ajka nyugodt bol-
dogsággal mosolygott. (143)
- III.12. ... težje so bile pesti, ki so
jo bile v obraz in na prsi...
(108) Nehezebbek, *súlyosabbak*, *bunkó-*
sabbak voltak ezek az öklök, ame-
lyek a fején, a mellén püfölték...
(157)

(bunkósabbak?!)

- III.13. ... in da je strepetal, če so
se ozrle nanj njegove srepe
sive oči. (112) ... az ember összerázkódott, ha
ránézett szürke, fagyasztó *bika-*
szemével. (162)
- III.14. ... bežali so s klanca, s klan-
ca izgnanih, izgubljenih, pre-
kletih ljudi ... dol v prekrasno
življenje. (120) ... és mindnyájan elmennek, elme-
nekülnek a szegénysorról, a ki-
tasított, elveszett, elátkozott em-
berek *gidres-gödörös, szennyes-köny-*
nyes vackából... le a gyönyörűsé-
ges, káprázatosan kavargó-csillogó
életbe... (175)
- III.15. In Francki sami je zastokalo
v srcu: „Zakaj so šli? (131) Francka szívében is *százszor*
visszhangzott a *százszor elismételt,*
szörnyű kérdés: „Miért is mentek
világá?” (189)

IV. STILÁRIS ELTÉRÉSEK

- IV.1. „Udarila sem se, ko sem tekla
za vozom.” – Elestem, amikor a szekér után
szaladtam.
„Potolci se, neroda!” – Még agyonütöd magad egyszer, te
mamlasz!

(fiúkra, s nagyobbakra szoktuk a *mamlaszt* használni - erre is
érvényes részben a III. 4-es megjegyzés)

- IV.2. ... s strogim očesom so gledala visoka gosposka okna naokoli (23) Ablakai szigorú szemekként *leskelődtek* a magasból. (33)
- (a *szigorú* és a *leskelődtek* nem megy együtt)
- IV.3. Nekoč je prišel človek – oblečen v dolg kozuh ... (26) Egyszer aztán az történt, hogy egy hosszú *bőrkabátos* ... ember állított be a házba ... (36)
- (lehet, hogy bennem a hiba, de én a hosszú bőrkabát hallatán nem kimondottan juhászbundás parasztemberre asszociálok)
- IV.4. Vsak mesec je prišla mati in Francka ji je dala denar ... (43) Édesanyja minden hónapban meglátogatta, és *elszedte* kevéske bérért. (61)
- (lásd a III. 4-es megjegyzést!)
- IV.5. Tam je stalo lepo enonadstropno poslopje. (56) Ott állt az a *cicomás*, emeletes ház ... (80)
- (indokolatlan pejoratív beütés a fordításban)
- IV.6. „Glejte ga, kako stoji, kolena se mu tresejo!” (57) „Nézzétek, milyen *hebehurgyán* áll ott! Citerázik a térde! (81)
- (a *hebehurgya* nem statikus: mozgás van benne)
- IV.7. Mihov se je ozrl vanj z zaspanim, lenim pogledom. (57) Mihov álmos, *lomha* tekintettel pillantott rá. (82)
- (*lomha* mozdulat, járás – tekintet aligha)
- IV.8. ... ko že gleda skozi okno uboštvo z belimi očmi in režečimi usti ... (62) ... mikor a szegénység, a nyomor, az *ínség már ott áll az eresz alatt*, és az ablakon át fehér szemekkel, *röhögő* szájjal lesi őket ... (89)
- (indokolatlan bőbeszédűség; a *röhögő szájjal* helyett talán jobb lenne a *vicsorogva*)
- IV.9. ... nikoli ni tožil, in če ne bi bilo kosila na mizi, bi ne rekel ničesar. (89) Sosem panaszkodott, s ha *nem téték volna az ebédet eléje az asztalra, hát inkább éhesen maradt volna*, de zokszó nem jött volna ki a száján. (128)

(a fordítót cserbenhagyta egyébként remekül működő tömörítő készsége)

- IV.10. ... in kjer je bilo celo lepo, ... csudálatos országokban, ahol
kadar je človek trpel in ismeretlen volt az éhség, a szomo-
umrl ... (91) rúság, a gond, ahol a *szenvedés* és a
halál gyönyörűség. (132)
- (általában a magyar szokott inkább ígésíteni, íme egy ritka,
de jó példa a fordítottjára: kiváló műfordítói ösztönrre vall)
- IV.11. „Domov, Francka!” (98) – Mars vissza, Francka! (143)
- (egy árnyalattal durvább)
- IV.12. ... zaropotalo je, streslo se ... majd becsapódtak az ajtók, meg-
in spet je šlo dalje... (99) rázkódott a vasparipa, és ismét
továbbszaladt. (144)
- (muszáj volt „hozzáköltetni” az *ajtót* és a *vasparipát!*)
- IV.13. – Stopite malo sem, Mihov- – *Fáradjon* csak egy percre ide, Mi-
ka... (110) hovné! (159)
- (stílusficam, a szegénysoriakat nemigen szokták ilyen udva-
riasan szólíthatni)
- IV.14. Gosposki so bili – trdi in ... *Úriemberek* ... bizonyára szívte-
neusmiljeni. (127) lenek és irgalmatlanok. (184)
- (az *úriember* inkább pozitív töltetű – gentleman –; *urak* vagy
úrfélék talán jobb lett volna)
- IV.15. ... in se je zgobil v svetu, ka- ... s elkallódott a nagyvilágban,
kor košček papirja v vetru mint a csöppnyi papírdarabka az
(134) *orkánban* ... (193)
- (egy árnyalatnyival harsányabb)
- IV.16. To je bilo učiteljevo okno. A tanító ablakából árad a fény...
Lojze je strepetal in gledal Lojze megremegett, és mozdulatla-
nepremično v mirno belo nul bámult a nyugodt, fehér fé-
svetlobo, ki je sijala iz noči ... nyességbe, amely egyre *tündöklőb-*
(162) *ben és biztatóbban* világított az éj-
szakában ... (234)
- (kétségkívül optimistábban „tündöklő” befejezés, mint az
eredetiben)

V. TÁRGYI ELTÉRÉSEK

- V.1. ... smes se je slišal lepi glas ... kihallatszott a plébániatemplom
velikega zvona farne cerkve *Szent Pál-harangjának* öreg szava.
sv. Pavla. (16) (24)
- (nem a harangot, hanem a templomot nevezték el Szent Pálról!
Viszont szép az *örög szava!*)

- V.2. Časih je prišla mati iz domače vasi ki je bila daleč onkraj hribov. (25) Nagy ritkán meglátogatta őket *Mariševka anyja* is szülőfalujából, amely jó messze a hegyeken túl feküdt valahol. (36)
- (P. Á. következetesen Mariševka anyjáról beszél, holott, ha az eredeti példamondatból nem is, a szövegösszefüggésből kiderül, hogy *Francka anyjáról* van szó!)
- V.3. ... mož je šel in se je izgubil in je umrl med tujimi ljudmi. (132) ... hosszú életet élt; a férje elhagyta, és nyoma veszett; idegen emberek között halt meg; (191)
- (*Francka* az alany, tehát a magyar szövegből, a pontosvevő miatt, az derül ki, hogy ő halt meg idegenek között, holott a férjéről van szó)
- V.4. Prašala ni nikogar po Lojzetu, ali gledali so za njo, ko se je opotekala in se je zadevala ob ljudi. Potem je ni bilo nikoli več v mesto. „Izgubil se je, kakor mu je bilo usojeno od začetka...” (132) Senkinél sem érdeklődött Lojze felől, de a járókelők megfordultak a botladozó, támolygó asszony után. Soha többé nem látták a városban a fiút, elveszett. Ahogy a sors kezdettől fogva elvégezte felőle... (191)
- (akit nem láttak többé a városban, az nőnemű, tehát *Francka*, az *elveszett* megállapítás nem az íróé: az eredetiben szereplő idézőjel egyértelműen egy régebben elhangzott jóslatra utal)
- V.5. ... razgrnile so svetel pajčolan pred grozo, ki je bila zadaj in je strmela vanjo neprestano z votlimi očmi... (133) Ezek az álmok tündöklő fátylat vontak a szörnyű *szakadék* elé, amely *mögötte és előtte tátongott*, s amelybe állandóan *belebámult* üveges, mély üregből meredező szemével... (192)
- (groza = félelem, iszony – ez lesett *Franckára* üreges tekintettel, és nem fordítva)

VI. LAPSZÉLI MEGJEGYZÉSEK

- VI.1. Šla je k zgodnji maši... v roki velik molitvenik z belimi koščenimi platnicami. (6) A hajnali misére járt... kezében nagy, de már *ugyancsak megviselt, rongyosodó* imakönyvét szorongatta... (8)

(az 1965-ös kiadású eredetiből nem derül ki, hogy *megviselt és rongyosodó* lett volna az a bizonyos *kapcsos imakönyv*)

- VI.2. ... bi se Francka napraviša ... már gyertyagyújtáskor fölkere-
navsezgodaj ter bi romala. kedik, és elzarándokol Gorába...
(8) (12)

(lehet, hogy bennem van a hiba, de nekem a *gyertyagyújtáskor* esti szürkületet jelent)

- VI.3. ... kako je tekla vsa zasopla, ... zihálva, nyitott szájjal lohol
sključena, z odprtimi usti, utánuk, mint a szekér után *csaholó*
kakor pes, kadar teče za vo- kutya. (59)
zom. (41)

(képzavar: ide nem a szekeret megugató, csaholó kutya képe kell, hanem a mögötte loholó kutyaé)

- VI.4. „Mihovka, kdaj pa bo kaj?” „Hé! *Mihovka!* Mikor fizetnek?” (98)
(68)

(valószínűleg elírás, másutt mindig Mihovné-t mond – csak azért teszem szóvá, mert másoknál is felfigyeltem már erre a hibára)

- VI.5. Le pisar ni zinil nespošt- Csak az írnok nem ejtett ki soha
ljive besede, zmajeval je z tiszteletlen szót. Sűrű fejcsóválga-
glavo ter ugovarjal z dostoj- tások közben higgadt, méltóság-
nimi in mirnimi besedami, teljes ellenvetéseket tett, ha tár-
kadar so drugi zabavljal. (80) sai pletykáztak, vagy *rágalmazták*.

(nem őt, hanem a városi uraságokat – már ha egyáltalán *rágalmazásról* s nem csupán szapulásról, „simfelés”-ről van szó)

- VI.6. ... proti železnični postaji, ... az állomás felé, amelynek a lám-
ki se je svetila od daleč. pása már messziről világított.
(85) (124)

(fényes reggel volt, szerintem nem a lámpás világított, hanem az állomás épülete fehérlett a napsütésben)

- VI.7. Vrata so se zaprla za njim, Becsukódott mögötte az ajtó, az élet
vrglo ga je življenje preko a küszöbön túl hajította... (116)
praga... (80)
Tudi njega je bilo vrglo živ- Az élet őt is keresztülhajította
ljenje preko praga (80) a küszöbön. (117)

(nem jellemző P. Á.-ra a szó szerinti fordítás!)

- VI.8. „Če gre mimo sodnik, se ozre – Ha a bíró megy el mellettem, és
name in se jezi, ker se mu ne rám néz: bosszankodik, mert nem
odkrijem, vas pa še ne pogle- köszönök neki. Magára meg rá
da ne, ko se mu priklonite sem néz, pedig a *sárga földig emeli*
do tal!” (84) *előtte a kalapját.* (122)

(képzavar)

- VI.9. Pisar, ki je bil prišel pogledat in je sedel na postelji, se je razjezil. (106) Az ágy végén üldögélő írnok – aki szintén eljött „*egy kicsit körülnézni*” – méregbe gurult a csizmadia kíméletlen szavaira. (154)
- (nem volt miért *körülnéznie* – egyszerűen csak *benézett* egy kicsit, *átjött* egy kicsit)
- VI.10. „Umr! bi v miru, tako pa se je šel na stara leta vlačit po svetu, ko mu ni bilo treba... (108) Békében halhatott volna meg! Minek kószál vén korában a világban, hiszen *nem volt rászorulva!* (156)
- (dehogynem volt szegény rászorulva: a nincstelenség kergette világgá: a *kellett ez neki?* megoldás talán jobb lett volna)
- VI.11. „Ali se spominjaš, kako sta šla po klancu gor, po samotni poti...” (133) – Emlékszel-e még, hogyan bandukoltatok a szegénysor *lejtőjén* a magános országúton? (193)
- (lejtőn *lefelé* megyürk inkább, fölfelé *kaptatón*)
- VI.12. „Nesla si v roki veliko škatlo – tó ni bilo lepo – in stopala si hitro... (141) – Nagy skatulyát cipeltél a kezeden – ez nem volt szép *tóled* –, és szaporán lépkedtél. (202)
- (nem *rosszalja*, hanem az esztétikai érzékét bántja!)

